

МЭДЛЭГ БОЛ ХҮЧ, ЭРХ ЧӨЛӨӨ - *SCIENTIA EST POTENTIA, LIBERTAS*

АКАДЕМИК ЭРХ ЧӨЛӨӨ

“СИТИ SCIENCE” ТҮҮХИЙН ШИНЭ ХУУДАС ЭХЭМЛЭЭ ...

ХОРИХООС СУЛЛАГДСАН
ЭТГЭЭДИЙГ НИЙГЭМШҮҮЛЭХ
ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН, ТҮҮНИЙГ
САЙЖРУУЛАХ ЗАРИМ
АСУУДАЛ

ДАТА СЭТГҮҮЛ ЗҮЙГ МОНГОЛД
ТҮҮЧЭЭЛЭН НЭВТРҮҮЛЭГЧДИЙН
БОДЛЫГ ШИНЖИХҮЙ

GENDER RELATIONS IN
TURKISH MODERNIZATION
THROUGH THE EXAMPLES OF
NOVELS FROM THE FIRST
REPUBLICAN PERIOD

THE ROLE OF THE TRANSLATION
BUREAU (TERCÜME ODASI) IN PREPARING
TRANSLATORS, INTERPRETERS, AND DIPLOMATS
OF THE OTTOMAN EMPIRE.

ВАЛЮТЫН ХАНШИЙН
ӨӨРЧЛӨЛТИЙГ ТААМАГЛАХ
АРГУУД

ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН
ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН
ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН
ЗАРИМ АСУУДАЛ

ДУНДАД ЗУУНЫ ҮЕИЙН
МОНГОЛ ЯЗГУУРТНЫ
ДЭЭЛНИЙ ХЭЭ ЧИМЭГЛЭЛИЙН
ДҮРСЛЭЛИЙН ОНЦЛОГТ
ХИЙСЭН СУДАЛГАА

- 1** Б.ОДОНГЭРЭЛ
«СИТИ» Их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн захирал. Доктор (Ph.D)
ХОРИХООС СУЛЛАГДСАН ЭТГЭЭДИЙГ НИЙГЭМШҮҮЛЭХ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН, ТҮҮНИЙГ САЙЖРУУЛАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ.....4
- 2** Elvin ABBASBEYLI /Ph.D/
Associated researcher at G.E.O - EA 1340 (Oriental, Slavic, and Modern Greek Studies Groupe) at the University of Strasbourg, France. Associated researcher at PLIDAM (Plurality of Languages and Identities: Didactics, Acquisition, Mediations) at INALCO (National Institute for Oriental Languages and Civilizations), Paris, France.
THE ROLE OF THE TRANSLATION BUREAU (TERCЬME ODASI) IN PREPARING TRANSLATORS, INTERPRETERS, AND DIPLOMATS OF THE OTTOMAN EMPIRE.....16
- 3** Rahime SARI3ELIK /Ph.D/
Rahime SARI3ELIK taught Turkish language and literature in Istanbul. She worked as a lecturer for seven years at the Department of Turkish Studies of the University of Strasbourg where she taught contemporary Turkish literature. She is the author of articles and short stories published in journals and collections in Turkey and France.
GENDER RELATIONS IN TURKISH MODERNIZATION THROUGH THE EXAMPLES OF NOVELS FROM THE FIRST REPUBLICAN PERIOD.....24
- 4** Д.УУГАНЖАРГАЛ
МУИС-ийн Бизнесийн сургуулийн докторант
МОНГОЛЫН УЛС ТӨРИЙН НАМУУД БА НИЙГМИЙН ХАЛАМЖИЙН БОДЛОГО.....30
- 5** Ш.ХОНГОРЗУЛ. ХААИС-ЭЗБС-ийн оюутан
Г.БУМАНЖАРГАЛ. ХААИС-ЭЗБС-ийн багш Доктор (Ph.D)
ВАЛЮТЫН ХАНШИЙН ӨӨРЧЛӨЛТИЙГ ТААМАГЛАХ АРГУУД/Америк долларын монгол төгрөгтэй харьцах ханш/.....50
- 6** Т.НАРАНЦОГТ
«СИТИ» Их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн багш. Магистр
ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН ЗАРИМ АСУУДАЛ.....64
- 7** Я.БОРЧУЛУУН АНУ-ын НорфВестэрн Их сургуулийн Мак Кормик инженерийн Сургуулийн дата аналитикс хөтөлбөрийн судлаач. Доктор (PhD)
Д.ИДЭРЖАРГАЛ МУИС-ийн Сэтгүүл зүй, олон нийтийн харилцааны тэнхимийн багш. Магистр
Р.ОЮУНЦЭЦЭГ «СИТИ» Их сургуулийн Хүмүүнлэгийн сургуулийн Сэтгүүл зүйн тэнхимийн багш. Магистр
ДАТА СЭТГҮҮЛ ЗҮЙГ МОНГОЛД ТҮҮЧЭЭЛЭН НЭВТРҮҮЛЭГЧДИЙН БОДЛЫГ ШИНЖИХҮЙ.....75
- 8** Х.МИЖИДДОРЖ
«СИТИ» Их сургуулийн Сургалтын төвийн захирал. Магистр
ДУНДАД ЗУУНЫ ҮЕИЙН МОНГОЛ ЯЗГУУРТНЫ ДЭЭЛНИЙ ХЭЭ ЧИМЭГЛЭЛИЙН ДҮРСЛЭЛИЙН ОНЦЛОГТ ХИЙСЭН СУДАЛГАА.....84
- 9** СЕРИКБОЛ ЖАДЫРА
Студентка 3-го курса Кафедры иностранных языков и педагогического образования Гуманитарного факультета Университета СИТИ
САМООПРЕДЕЛЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ...91

“СИТИ SCIENCE” ТҮҮХИЙН ШИНЭ ХУУДАС ЭХЭЛЛЭЭ ...

СИТИ Их сургууль эрдэм шинжилгээ, судалгааны шинэхэн сэтгүүлийн анхны дугаараараа та бүхэнтэй мэндчилж байна. Манай сургууль 1998 онд анх үүсгэн байгуулагдсан цагаасаа Сургалт - Эрдэм шинжилгээ - Үйлдвэрлэл хосолсон их сургууль болох зорилт тавьж ажилласан. Өнөөдөр дэлхийн өнцөг булан бүрт их сургуулиуд судалгааны ажилд онцгой анхаарал хандуулж, урьд урьдаас илүү ач холбогдол өгөх болов.

Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил нь зөвхөн тухайн хувь судлаач, сургууль, байгууллага төдийгүй улс, нийгмийн хөгжилд ч хувь нэмрээ оруулсан үнэ цэнэтэй, нөр их ажил байдаг тул арга ч үгүй юм!

Өнгөрсөн хугацаанд бид жил тутам багш, оюутнуудын судалгааны ажлыг багтаасан “Эрдэм судлалын бичиг” сэтгүүлийг эрхлэн гаргаж ирсэн бол 2021 оноос “Сити Science” эрдэм

шинжилгээ, судалгааны цахим сэтгүүл болгон утга агуулга, зорилгын хувьд өргөжүүлэн анхны дугаарыг та бүхэнд хүргэж байгааг хүлээн авна уу.

Энэхүү дугаарт “СИТИ” Их сургуулийн эрдэмтэн, судлаач, багш, оюутнуудаас гадна БНФУ-ын Страсбургийн Их сургууль, АНУ-ын НорфВестэрн Их сургууль, Монгол Улсын Их Сургууль, Хөдөө Аж Ахуйн Их сургуулийн эрдэмтэн, судлаачдын өгүүлүүд нийтлэгдсэнийг дурдахад таатай байна.

Шинжлэх ухааны ололт, амжилт, хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох эрдэмтэн, судлаач, багш, оюутнуудын чөлөөт индэр, академик эрх чөлөөний талбар “Сити Science” сэтгүүл цаашид таныг эх орныхоо төдийгүй дэлхийн олон орны эрдэмтэн, судлаачдын содон сонин санаа, бүтээлч сэтгэлгээ, шинжлэх ухааны өвөрмөц ертөнцөөр аялуулах болно.

Мэдлэг бол Хүч, Эрх чөлөө!

Scientia est Potentia, Libertas!

2021 он Нэгдүгээр улирал

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН:

ДАРГА:

Д.Мөнх-Эрдэнэ

/«СИТИ» Их сургуулийн удирдах зөвлөлийн дарга/

ДЭД ДАРГА:

Ц.Байгалмаа

/«СИТИ» Их сургуулийн Ерөнхийлөгч/

ГИШҮҮД:

Д.Энхбат

/Захиргаа, хүний нөөцийн газрын захирал/

Х.Наранхүү

/Сургалтын бодлого, зохицуулалтын газрын захирал/

Т.Сугарсүрэн

/Инновац, бизнес хөгжлийн газрын захирал/

Т.Алтанцэцэг

/Гадаад харилцааны албаны захирал/

Д.Отгонзаяа

/Барилга, архитектур, дизайны сургуулийн захирал/

Г.Алтантовч

/Бизнесийн сургуулийн захирал/

Б.Одонгэрэл

/Хууль зүйн сургуулийн захирал/

И.Ундрахгэрэл

/Хүмүүнлэгийн сургуулийн захирал/

Ч.Дэлгэрцэцэг

/Урлагийн сургуулийн захирал/

Н.Чанцалдулам

/Гоо сайхны сургуулийн захирал/

НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Д.Сандагсүрэн

/Сэтгүүл зүйн тэнхимийн эрхлэгч/

ЭХ БЭЛТГЭСЭН

З.Райымбек

/Сургалтын бодлого, зохицуулалтын газрын менежер/

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн зөвлөл нь дарга, гишүүд, нарийн бичгийн даргаас бүрдэнэ. Уг зөвлөл нь сэтгүүлийн нийтлэлийн бодлогыг тодорхойлох, түүний хэрэгжилтэд хяналт тавих, сэтгүүлийг цаашид хөгжүүлэх бодлого, чиглэлийг боловсруулж батлуулах эрхтэй.

<https://www.citi.edu.mn/citi-science/>

Б.ОДОНГЭРЭЛ
«СИТИ» Их сургуулийн Хууль зүйн
сургуулийн захирал. Доктор (Ph.D)

ХОРИХООС СУЛЛАГДСАН ЭТГЭЭДИЙГ НИЙГЭМШҮҮЛЭХ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН, ТҮҮНИЙГ САЙЖРУУЛАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Хураангуй

Дэлхийн улсуудад хорихоос суллагдсан этгээдэд хяналт тавихдаа «хяналт-control»-аас тусламж, дэмжлэг үзүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэх, нийгэмшүүлэхэд илүү анхааран ажиллах болжээ. Тухайлбал, АНУ-д гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх болон гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг уялдуулан «халамжлах ба хянах» стратегийг баримтлах болсон байна.

Олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд, дэлхий нийтийн хандлага хорихоос суллагдсан этгээдэд туслах-нийгэмшүүлэх бодлогод чиглэж байхад манай улсын хувьд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгын хүрээнд тодорхойлогдсон эрх зүйн орчинтой хэвээр төдийгүй хэрэгжилтийн хувьд хангалтгүй байна.

Азийн орнуудаас Япон Улс гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх талаар ихээхэн амжилттай яваа тул тус улсын туршлагыг судлан үзэх нь зүйтэй байна. Хорихоос суллагдсан этгээдийг хянах нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Монгол Улсад хэрэгжиж байгааг Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль болон бусад хуулийн зохицуулалтаас харж болохоор байна. Энэхүү өгүүллээр бид Монгол Улс дахь хорихоос суллагдсан этгээдийг нийгэмшүүлэх эрх зүйн орчинд дүн шинжилгээ хийх бөгөөд бусад орны сайн туршлагад тулгуурлан түүнийг сайжруулах талаар зарим санал дэвшүүлнэ.

Товчилсон үг

- ГХУСТХ- Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль
- ГХЗУСТХ- Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль
- ЭХ- Эрүүгийн хууль
- ЭХХШТХ- Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль
- ШШГТХ- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль
- ЦАТХ- Цагдаагийн албаны тухай хууль
- ИБУТЭТОУП- Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт
- НМД- Нелсон Манделагийн дүрэм (НҮБ-ын Хоригдлыг засан хүмүүжүүлэх наад захын жишиг дүрэм)
- ХЗДХЯ- Хууль зүй, дотоод хэргийн яам
- ТББ- Төрийн бус байгууллага
- ШШГБ- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага
- ГХУСЗ- Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зөвлөл

Оршил

Гэмт хэрэг, зөрчлөөс ангид амар амгалан нийгэмд хөтлөх нэг үндэс бол гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх, нийгэмд аюулгүй этгээд болгон хүмүүжүүлэх явдал байдаг. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд энэ талаар

«Эрүүгийн хариуцлагын зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг цээрлүүлэх, гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэхэд оршино»¹ гэж тодорхойлжээ.

Ер нь хорихоос суллагдсан этгээдэд хяналт тавих нь 2 үндсэн зорилгыг агуулдаг. Нэгдүгээрт, гэмт хэрэг үйлдээд ял шийтгэлээ эдэлсэн этгээдийг нийгэмд эргэн нэгтгэх үйл явцад туслах буюу нийгэмшүүлэх явдал байдаг бол хоёрдугаарт, тэрхүү этгээдийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой. Гэхдээ нэгдүгээр зорилгыг биелүүлсэн бол хоёрдугаар зорилго аяндаа биелэгдэх боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, нэгэнтээ нийгэмшсэн хүн хяналт тавиагүй байсан ч гэмт хэрэг үйлдэхгүй гэсэн логик аяндаа бий болох юм.

1. Хорихоос суллагдсан этгээдэд хяналт тавих эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсад хорихоос суллагдсан этгээдэд хяналт тавих үйл ажиллагааг хууль сахиулах чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллагууд болох ШШГБ, цагдаагийн байгууллага Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай, Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай, Цагдаагийн албаны тухай зэрэг хуулиудаас гадна Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар, Цагдаагийн ерөнхий газрын даргын хамтарсан тушаалаар баталсан эрх зүйн актуудын дагуу хэрэгжүүлж байна.

Төрийн зүгээс тавьж байгаа дээрх байгууллагуудын хяналт нь дараах 5 төрлийн этгээдэд чиглэдэг.

Үүнд:

Хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллах хуулийн зохицуулалт нь Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй 2015 оны Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон холбогдох бусад эрх зүйн акт, дүрэм, журмаар зохицуулагдаж байна.

Хугацаанаас өмнө суллагдсан этгээдэд ШШГБ-ын зэрэгцээ цагдаагийн байгууллага ГХЗУСТХ-ийн 41.1 дүгээр зүйлд заасны дагуу хяналт тавих эрх зүйн зохицуулалт 2020 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс үйлчлэх боллоо. Өмнөх ГХЗУСТХ-д «давтан гэмт хэрэг үйлдэхээс сэргийлэх зорилгоор хорих ял эдлээд суллагдсан хүнд энэ хуульд заасан журмын дагуу захиргааны хяналт тогтоох» хэмээн хуульчилж байсан бол шинэчлэн батлагдсан ГХЗУСТХ-д «Эрүүгийн хуулийн 10.1, 11.2, 12.1, 12.3, 15.1, 15.5, 15.6, 16.2, 17.1, 18.6, 19.2, 19.5, 19.6, 19.8, 20.3, 20.7, 20.8, 26.1, 26.2, 26.3, 29.8, 29.10 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэг үйлдэж, хоёроос дээш жилийн хугацаагаар хорих ял эдэлж суллагдсан болон хоёроос дээш жилийн хугацаагаар

¹ Эрүүгийн хууль. 2015., 5.1 дүгээр зүйл.

хорих ял эдэлж, Эрүүгийн хуулийн 6.12, 6.13, 6.14 дүгээр зүйлд заасны дагуу хорих ялаас хугацааны өмнө суллагдсан, чөлөөлөгдсөн, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заасан хяналтын хугацаа нь дууссан хүнд гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хяналт тогтооно»² гэж заасан байна.

Дээрх заалтад хугацаанаас өмнө суллагдсан хүнийг ЭХХШТХ, ШШГТХ-д заасан хяналтын хугацаа нь дууссан ч гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор цагдаагийн байгууллага хяналт тавьж болох тухай заасан байна. «Хяналтыг нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллага, түүний алба хаагч гүйцэтгэх бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд

цагдаагийн төв байгууллагын шийдвэрээр үйлдсэн гэмт хэргийн төрлөөс хамааран тухайн төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийг дагнан хэрэгжүүлж байгаа цагдаагийн байгууллагын нэгж, алба хаагчид даалгаж болно» гэжээ.

Хорих ял эдлүүлэхийг хойшлуулсан, тэнсэн сулласан ялтанд хяналт тавих ажиллагааг Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх алба ШШГТХ-ийн 268.1.4-т заасны дагуу мэргэжлийн удирдлагаар хангадаг. Хугацаанаас өмнө суллагдах шүүхийн шийдвэрээр суллагдсан этгээд ШШГБ-ын хяналтад байх бөгөөд шийдвэр гүйцэтгэгч хяналтын хувийн хэрэг нээж, хуулийн дагуу хяналтын дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлдэг байна. Үүнд:

01

Тухайн этгээдэд хяналт тавих нөхцөл, журам, эрх, үүргийг нь тайлбарлаж, гарын үсэг зуруулах;

02

Хувийн бичиг баримт, онцлог содон тэмдэг, ялтны хувийн байдлын талаарх бусад мэдээллийг хувийн хэрэгт тэмдэглэж, ял эдлэлтийн байдалтай холбоотой бусад баримт бичгийг хавсаргах;

03

Хуулийн дагуу үүрэг хүлээсэн зохих этгээдэд хууль, шүүхийн шийдвэрээр тогтоосон хязгаарлалт, даалгасан үүргийг танилцуулах, үүрэг биелүүлэх талаар шаардлага тавьж, биелэлтийг хангуулах;

04

Хяналтын хувийн хэрэгт 30 хоног тутам тэмдэглэл хийх;

05

Шүүхийн шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хойшлуулсан хугацаа дуусмагц энэ тухай прокурор, цагдаагийн байгууллага болон ял шийтгүүлсэн этгээдэд бичгээр мэдэгдэх.³

Цагдаагийн байгууллагын хяналт тавих хугацаа хуульд зааснаар 1-3 жил бөгөөд хяналтад байх хугацаандаа гэмт хэрэг үйлдсэн бол 2 жил нэмж тогтоодог байна. Хяналтад байгаа хүн хяналтаас зайлсхийсэн бол хяналтын хугацааг тухай бүр зургаан сарын хугацаагаар сунгаж тогтооно. Хугацааг сунгахдаа тухайн хүний үйлдсэн гэмт хэрэгт оногдуулахаар Эрүүгийн хуульд заасан хорих ялын дээд хугацаанаас хэтэрч болохгүй юм.

1997 оны ГХУСТХ-д **«хяналтад байгаа хүн засал хүмүүжил олсноо харуулбал түүний энэ талаар гаргасан өргөдлийг хянан үзэж, хугацаанаас нь өмнө захиргааны хяналтыг зогсоож болно»** гэж заасан байсан хэдий ч засал хүмүүжил олсноо харуулах гэсэн ойлголт нь хуульд тодорхойгүй байсан. Үүнийг 2019 оны ГХЗУСТХ-д **«хяналтад байгаа хүн хуульд**

заасан үүргээ зохих ёсоор биелүүлж байгаа бөгөөд ажил хөдөлмөр эрхлэлт, зан төлөвийн хувьд засарч, нийгэмд бүрэн дасан зохицсон, цаашид гэмт хэрэг үйлдэхгүй гэх хангалттай үндэслэл тогтоогдсон, эсхүл гадаад улсад удаан хугацаагаар зорчих бол эрх бүхий албан тушаалтны шийдвэрээр хугацаанаас өмнө хяналтыг дуусгавар болгож болно»⁴ гэж хуульчилжээ.

Ийнхүү хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллагдсан этгээдэд ШШГБ, ЦБ хяналт тавих талаар эрх зүйн зохицуулалт нь ЭХ, ЭХХШТХ, ШШГТХ, ГХЗУСТХ зэрэг хуулиудаар хуульчлагдаж, өөрчлөлт шинэчлэлт хийгдэж байна.

² ШШГТХ-ийн 186.1 дүгээр зүйл.

³ ШШГТХ-ийн 186.2 дугаар зүйл. 1-6 дугаар хэсэг.

⁴ ГХЗУСТХ-ийн 42 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг. 2019 он.

2. Хууль хэрэгжиж буй өнөөгийн байдал

ШШГБ нь ШШГТХ-ийн дагуу 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс хугацаанаас өмнө суллагдсан болон тэнссэн этгээдэд хяналт тавин ажиллаж байна.

«Би 2018 оны 10 дугаар сард шүүхээс 2 жилийн тэнсэн авсан. Сар болгон очиж шийдвэр гүйцэтгэгчтэйгээ уулзаж, «Та захиргааны зөрчил гаргасан уу, хаяган дээрээ байгаа юу, эрх үүргээ мэдэж байгаа юу, ойрын хугацаанд хаашаа явах вэ» зэрэг нэгэн ижил асуултад хариулж гарын үсгээ зурдаг. Нэг удаа гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлийн сургалтад хамрагдсан. Үүнээс өөр нийгэмшүүлэх ямар нэгэн ажилд хамрагдаж үзээгүй. Хяналтад байх 1 жил үлдэж байна даа»
(Иргэн П.Х-тай хийсэн ярилцлагын судалгаанаас).

«Хугацаанаас өмнө суллагдаж хяналтад байгаа этгээдүүд ихэвчлэн ажилгүй хүмүүс байдаг. Нэг удаа тэдэнд ажлын байр хайж, албан байгууллагуудаас асууж үзсэн. Гэхдээ олдохгүй юм билээ»
(ШШГБ-ын шийдвэр гүйцэтгэгчийн ярианаас).

Тухайн этгээдийг нийгэмшүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэх үйл ажиллагаа дутмаг байгаа нь дээрх хоёр ярилцлагаас харагдаж байна. Хуулийн заалт практикт хяналтад байгаа этгээд ШШГБ-ын ажилтны бүртгэлд орж, сард нэг удаа хувийн хэрэгт нь тэмдэглэл үйлдэх байдлаар хэрэгжиж байна.

Цагдаагийн байгууллага нь ГХЗУСТХ-ийн дагуу дээр дурдсанчлан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хяналт тогтоохоос гадна 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс өмнө шүүхийн шийдвэрээр тэнсэн суллагдсан, хугацаанаас өмнө суллагдсан этгээдүүдэд, түүнчлэн тухайн нутаг дэвсгэрт ШШГБ байхгүй тохиолдолд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, цагдаагийн байгууллагын хамтран ажиллах журмын 1.3.2 дахь заалтын дагуу захиргааны хяналтыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Цагдаагийн байгууллагын ГХУСТХ-ийн дагуу тавьж буй захиргааны хяналтыг судалж үзэхэд дутагдалтай тал нилээдгүй байна. Энэ нь «Суллагдаад гарч ирсэн этгээдийг оршин суугаа хаягийн дагуу бүртгэн авдаг. Нэгэнт ялаа эдлээд суллагдсан хүнийг бид тэнсэнтэй хүний нэгэн адилаар сар бүр дуудан ирүүлэх,

сургалтад хамруулах зэрэг арга хэмжээ авдаггүй, нийгэмшүүлэх ажиллагаа гэж үнэндээ юм байхгүй» (Баянзүрх дүүргийн ... хорооны хэсгийн байцаагч н.Г-тэй 2019 оны 5 дугаар сард хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагын судалгаанаас) гэсэн хэсгийн байцаагчийн ярилцлагаас тодорхой харагдаж байна. Дээрх хандлага нь цагдаагийн байгууллагын алба хаагчийн бүрэн эрхийг 2019 оны ГХЗУСТХ-ийн 44 дүгээр зүйлд нэлээд тодорхой зааж өгсөнтэй холбоотойгоор цаашид өөрчлөгдөнө гэж үзэж байна.

Практикт шүүхээс тэнсэн суллагдсан, хорих ял эдлүүлэхийг хойшлуулсан, хугацаанаас өмнө хорих ялаас тэнсэн суллагдсан этгээдүүдийн хяналт нь сард нэг удаа ШШГБ, цагдаагийн байгууллага дээр очиж бүртгүүлэх төдийгээр хэрэгжиж байгаа нь судалгааны явцад ажиглагдаж байна.

ГХЗУСТХ-д шинээр хяналтын хэлбэрийг хуульчилж өгсөн төдийгүй хяналт тавих арга хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн тухай шинээр хуульчилжээ (ГХЗУСТХ-ийн 45 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг. 2019 он). Тухайлбал, хяналтын хэлбэрт **«гэмт хэрэг дахин үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх**

ярилцлага хийх, зөвлөгөө өгөх, тухайн этгээдийг нийгэмд дасан зохицох, ажил хөдөлмөр эрхлэхэд нь дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх, ял шийтгүүлсэн гэмт хэргийн төрөл, хувийн байдлаас хамааран урьд өмнө гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхэд хүргэсэн шалтгаан, нөхцөлийг арилгах талаар тодорхой үүрэг өгч, биелэлтийг хангуулах, хяналтад байгаа хүний зан үйл, хөдөлмөр эрхлэлт, үйл ажиллагааны талаар тусгайлсан шаардлага, хориглолт, хязгаарлалт тогтоох, ажил хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал, үйл ажиллагааг нь биечлэн шалгах, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хууль бус эргэлттэй холбоотой гэмт хэрэг үйлдэж тэнсэн харгалзсан этгээд мансууруулах эм, бодис хэрэглэсэн эсэхийг тодорхой цаг хугацааны давтамжтайгаар шалгах, албадан эмчилгээнд хамруулах»⁵ зэргийг хамруулжээ.

Дээрх хуулийн заалтыг хэрэгжүүлснээр хяналтад байгаа этгээдийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх төдийгүй нийгэмшүүлэх нөхцөл хангагдах боломжтой байна. Түүнчлэн хяналтад байгаа хүн хуульд заасан, тогтоосон хугацааны эхний хагаст зан байдлаараа нийтэд аюулгүй болсон гэдгээ нотлон харуулсан бөгөөд цаашид тогтмол хяналт тавих шаардлагагүй бол хяналт тавьж байгаа цагдаагийн байгууллагын даргын шийдвэрээр хяналтын үлдсэн хугацаанд хуульд заасан хяналтын түвшинг хөнгөрүүлж болох төдийгүй тухайн хүний эерэг зан, төлөв байдлаас хамааран урамшуулах, цагдаагийн байгууллагад дуудахгүй байх, зарим үүрэг, хориглолт, хязгаарлалтыг цуцлах зэрэг зохицуулалтуудыг практикт илүү үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Хуулийн уг зохицуулалтын хэрэгжилтийг тодорхой хугацааны дараа тусгайлан судлан үзэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

3. Хорихоос суллагдсан этгээдийг нийгэмшүүлэх ажлыг үр нөлөөтэй болгох арга зам

Монгол Улсад хорихоос суллагдсан этгээдэд хяналт тавих ажиллагаа нь гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх буюу нийгэмд нь эргэн нэгтгэхэд бус, харин ЭХ

болон ГХУСТХ-ийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгын хүрээнд явагдаж байгаа нь эрх зүйн зохицуулалт болон өнөөгийн нөхцөл байдлаас харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, төрийн зүгээс гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг дахин гэмт хэрэг үйлдүүлэхгүй байх нь тэднийг нийгэмшүүлэх үйл явцаас илүү чухал гэж үзэж ч болохоор байна.

Тийм ч учраас хорихоос суллагдсан этгээдэд тавих хяналтын хэлбэрүүдээс **Social control of criminals** буюу нийгмийн хяналтын хэлбэрийг Монгол Улсад хэрэглэж байгаа бөгөөд хорихоос суллагдсан хүмүүст тавих нийгмийн анхаарал халамж, хяналт илүү байснаар тэднийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлж чадна гэсэн үзэл хандлагыг баримталж байна.

Гэсэн хэдий ч Монгол Улсад нийт суллагдсан этгээдүүдийн дахин гэмт хэрэг үйлдэх явдал 2014 оноос өнөөдрийг хүртэл төдийлөн буурахгүй байна.

Тухайлбал, **Монгол Улсад 26 хорих ангид**

давтан гэмт хэрэг үйлдсэн байгаагаас үзэхэд гэмт хэрэгтнүүдийг нийгэмшүүлэн «хянах» төрийн механизм сул байгааг харуулж байгаа юм.

Гэмт хэрэгтнийг суллагдсаны дараагаар нийгэмшүүлэх ажил зохион байгуулдаггүй нь тэднийг гэмт хэрэг дахин үйлдэх гол шалтгаан болж байна. Хорих ангиас ялаа эдлээд суллагдсан этгээдэд ШШГБ нийгэмшүүлэх чиглэлээр ямар нэгэн үйл ажиллагааг явуулдаггүй. Харин цагдаагийн байгууллага зөвхөн ГХУСТХ-ийн дагуу зарим төрлийн гэмт хэрэг үйлдээд суллагдсан хүнд захиргааны хяналт тавьдаг. Ингэхдээ тухайн этгээдийн оршин суугаа хаягийг тэмдэглэн жагсаалтад бүртгэн авах ба гэмт хэргээс урьдчилан

⁵ ГХЗУСТХ-ийн 45 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг

сэргийлэх зорилгоор үйл ажиллагааг явуулах хэдий ч нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа хийдэггүй гэдгийг дурдсан. Иймд Монгол Улсад хорихоос суллагдсан этгээдэд төрийн зүгээс хяналт тавихаас бус тэднийг нийгэмд нь эргэн нэгтгэх, тусалж дэмжих, нийгэмшүүлэх ажиллагаа хийгдэхгүй байна гэсэн дүгнэлтэд хүрч байгаа юм.

Япон Улсын эрүүгийн процессын тогтолцоо цагдаагийн байгууллагаас эхлэх ба прокурор, шүүх (гэр бүлийн шүүх) байгууллагаар дамжин шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, пробацийн буюу нийгэмшүүлэх байгууллагаас бүрддэг байна. Шүүхээс ихэвчлэн хорих ял, хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулах, хорих ял эдлэхийг хойшлуулах, насанд хүрээгүйчүүдийг сургалт, хүмүүжлийн байгууллагад байлгах, пробацийн хяналтад байх гэсэн шийтгэлүүдийг оногдуулдаг.

UNAFEI (United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders)-аас эрхлэн гаргадаг Япон Улсын Эрүүгийн процесс 2019 (https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/CJSJ_2019/00CJSJ_2019.pdf)-д тус «улсад эрүүгийн процесс нь цагдаа, прокурор, шүүх, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, нийгэмшүүлэх байгууллага гэсэн 5 үе шаттай»⁶ гэжээ. Нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг улсын хэмжээнд Бүс нутгийн хугацаанаас өмнө суллаж хяналт тавих асуудал хариуцсан Зөвлөл хариуцах ба хорих ангийн саналыг харгалзаж шийдвэрлэдэг. Зөвлөл дараах 4 төрлийн этгээдийг нийгэмшүүлэх, пробацийн үйл ажиллагааг хариуцна:

1. Probationer буюу ял эдлүүлэхийг хойшлуулсан шүүхийн шийдвэр бүхий этгээд;
2. Parolee буюу зохих хугацааны хорих ялаа эдлээд эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр хугацаанаас өмнө суллагдсан хоригдол (Тухайлбал, 2017 онд 21998 хоригдол тус улсад суллагдсанаас 12760 буюу 58.0 хувь нь хугацаанаас өмнө суллагдаж, пробацийн хяналтад орсон байна),
3. Насанд хүрээгүйчүүдийн сургалт хүмүүжлийн байгууллагаас батлан даалтад гарсан этгээд;
4. Хяналтад байгаа насанд хүрээгүй этгээд болно.

Харин АНУ-ын тухайд сүүлийн жилүүдэд гэмт хэргийн гаралт өссөөр байгаа хэдий ч түүнд оногдуулж буй хорих ялын статистик буурч байгаатай холбоотойгоор тэнсэн харгалзах хүний тоо буурч байна. **«2007 онд 4.3 сая хүн тэнсэнтэй байсан бол 2014 онд 3.9 сая хүн тэнсэн буюу пробацийн арга хэмжээ авагдсан»⁷. «2016 онд 3.725.600 хүн (пробацийн болон паролын арга хэмжээ) тэнсэн арга хэмжээ авагдсан нь өмнөх жилийнхээс 1.4 хувь буурсан»⁸** гэж АНУ-ын Хууль зүйн яамны статистикт дурджээ. Түүнчлэн **«2016 оны байдлаар нийт хорих ял оногдуулсан этгээдийн 56 хувь нь тэнсэнтэй байна»⁹. «Тус улсад гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх болон гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг уялдуулан «халамжлах ба хянах» стратегийг баримтлах болжээ»¹⁰.**

Суллагдсаны дараах хяналтын арга хэмжээ нь суллагдсанаас хойшх эхний саруудад идэвхтэй байх бөгөөд Паролын алба (Parole Board) нь хяналтын хугацаа, нөхцөл зэргийг тодорхойлдог. Хяналтад байгаа этгээд паролын ажилтанд тогтмол мэдээлэл өгч, тайлагнах, гэмт үйлдлээс зайлсхийх, галт зэвсэг эзэмшихгүй байх, оршин суугаа газраасаа гадагш гарахгүй байх, хууль ёсны ажил, гэрийн хаягтай байх, хар тамхи, архи хэрэглэхээс татгалзах гэсэн нөхцөлүүдийг сахин биелүүлдэг нь манай улсын ШШГТХ-аар хяналтад байгаа этгээдэд хүлээлгэдэг үүрэгтэй ижил шинжтэй байна.

Түүнчлэн хяналтын ажилтан нь тухайн этгээдийн суурь боловсрол, ял шийтгэлийн түүх, гэмт хэргийн нөхцөл байдал, хувийн болон гэр бүлийн байдал, хэрэгцээ, эрсдэлийн түвшин зэргийг шүүхэд хүргүүлж, паролын хяналтад орох эсэхийг шүүхээр шийдвэрлүүлдэг. Харин «онцгой нөхцөл»-д хохирогчтой холбоо тогтоохыг хориглох, хорт

⁶ https://www.unafei.or.jp/publications/CJSJ_2019.html

⁷ Риан М Лабрикью, "АНУ дахь пробацийн тогтолцооны түүхэн ба орчин үеийн чиг хандлага", https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=ccj_fac

⁸ 2016 оны АНУ дахь пробацийн ба паролын нөхцөл байдал. АНУ-ын Хууль зүйн яамны Хууль зүйн хөтөлбөрийн алба. <https://www.bjs.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=6188>

⁹ Риан М Лабрикью. АНУ дахь пробацийн тогтолцооны түүхэн ба орчин үеийн чиг хандлага. https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=ccj_fac

¹⁰ Риан М Лабрикью, "АНУ дахь пробацийн тогтолцооны түүхэн ба орчин үеийн чиг хандлага", https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=ccj_fac

зан үйлээс татгалзах сургалтад хамрагдах, нийтэд тустай ажил үйлчилгээ эрхлэх, нөхөн төлбөр болон бусад төлбөр төлөх зэрэг багтана»¹¹. Монгол Улсад эдгээр нь ЭХ-д заасан албадлагын арга хэмжээний төрлүүд байдаг бөгөөд хорихоос суллагдсан этгээдэд тавих хяналтын нэг хэсэг болохгүй юм.

Хорих ялаас суллагдсан этгээдэд «шилжилтийн үе»-ийг даван туулахад дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх нь маш чухал байдаг. «Материаллаг байдлын хомстол, сэтгэл зүйн болон нийгмийн дэмжлэг байхгүй хоригдлуудын ихэнх нь суллагдахаас зайлсхийх бөгөөд суллагдсан ч дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал өндөр»¹² болохыг судлаачид тогтоожээ. Тухайлбал, суллагдсанахаа дараа хадгаламж, хуримтлалгүй этгээдүүдийн хувьд ажилд орж цалинтай болох хүртэл санхүүгийн хэрэгцээгээ зохицуулах, өдөр тутмын хэрэгцээгээ хангахад хүндрэл учирдаг байна. Санхүүгийн энэ мэт хүндрэл, бэрхшээлийг даван туулахад нь төрийн зүгээс туславал тэднийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх төдийгүй нийгэмшихэд нь эерэгээр нөлөөлөх боломжтой юм.

Хорихоос суллагдсан хүмүүсийн хувьд хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууц, гэр бүлийн дэмжлэг, донтолтын эсрэг эмчилгээ, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, нийгмийн халамж, санхүүгийн туслалцаа болон бусад хүмүүсийн тэдэнд хандах хандлага чухал үүрэгтэйг судалгаагаар илрүүлсэн байдаг. Эдгээрээс заримыг нь дэлгэрүүлж авч үзье.

А. Ажил хөдөлмөр эрхлэх

Хөдөлмөр эрхлэлт нь хорих ялаас суллагдсан тухайн этгээдэд санхүүгийн буюу материаллаг нөхцөлийг бүрдүүлэхэд ихээхэн ач тустайгаас гадна нийгмийн сүлжээнд бусад хүмүүстэй харилцаа холбоо үүсгэх сайн талыг дагуулдаг. Үүнээс гадна ажил хөдөлмөр эрхэлснээрээ өөрийгөө үнэлэх, өөртөө итгэх итгэл, сэтгэл зүйн эрүүл мэнд нь сайжирдаг гэж судлаачид үздэг байна.

Ажил олгогчид «гэмт хэрэгтэн» гэсэн шошготой ажилтантай болохыг хүсдэггүй тул тэднийг ажлын байраар хангахаас татгалздаг. Энэхүү бэрхшээлийг нь арилгаснаар суллагдсан этгээдэд нийгэмших боломж ихээхэн хувиар дээшилдэг тул улс орнууд энэ асуудалд нэлээд анхаардаг. «Тухайлбал,

ХБНГУ-д ялаа эдэлж дууссаны дараа ялтан нь хорих ангид суралцсан чиглэлээрээ «Ажил олгох газар»-т бүртгүүлэх бөгөөд энэ байгууллага нь хорих ял эдлээд суллагдсан хэнд ч үйлчилдэг байна.»¹³ Харин Японд гэмт хэрэгт холбогдож, хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүст дэмжлэг үзүүлж, ажлын байраар ханган ажилладаг 11000 ажил олгогч компани, хуулийн этгээд байдаг. БНСУ-д хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүсийг ажлын байраар хангасан компанид төрийн зүгээс татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг эрх зүйн зохицуулалттай байна.

Ял эдлээд дууссаны дараа эргээд нийгэмд ороход нь туслах зорилгоор болон нийгэмтэйгээ адил хөгжих, хүний эрхийг хүндэтгэх үүргээ биелүүлэхийн тулд Герман Улс ял эдэлж байгаа хүмүүст тусгай боловсрол эзэмших янз бүрийн арга хэмжээг зохион байгуулдаг бөгөөд «өөрөө хөгжих, эргээд нийгэмд орох зэрэгт байнга бэлддэг.»¹⁴

Ажлын байртай болгох зорилгоор хоригдлыг төрөл бүрийн сургалтад хамруулдаг сайн туршлагыг манай улсад нэвтрүүлэхээр зарим талаар оролдож байгааг энд дурдах нь зүйтэй. Тухайлбал, хорих ангид мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, ялангуяа мужаан, гар урлал, оёдлын технологийн чиглэлээр сургалт явуулдаг сайн тогтолцоо байна.

Түүнчлэн сургалтад хамрагдаж мэргэжил эзэмшсэн хэдий ч тохирох ажлын байр олдохгүй байгаа тохиолдолд нөхөн олговор олгодог тогтолцоог судалж үзэх нь зүйтэй байна.

Өөрөөр хэлбэл, санхүүгийн хүндрэлтэй байдал нь дахин гэмт хэрэг хийх шалтгаан нөхцөл болж буй талаар төрийн байгууллагын ажилтнууд ярилцлагын судалгааны явцад өгүүлж байсан. Иймд хорихоос суллагдсан этгээдийг ажлын байраар хангах асуудлыг шийдвэрлэх нь тэднийг шилжилтийн үеийг даван туулж нийгмийн гишүүн болоход ихээхэн ач холбогдолтой. Манай улсад Солонгос Улсын туршлагаар хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүсийг ажлын байраар

¹¹ Мөн тэнд.

¹² Рецидивизмээс урьдчилан сэргийлэх ба гэмт хэрэгтнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх., НҮБ-ын Хар тамхи, гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба. Вена., 2018. х.5.

¹³ Оюунболд Г., Г.Эрдэнбат Г. Шоронгоос суллагдсан хүмүүст нийгэмд дасан зохицоход дэмжлэг үзүүлэх бодлого боловсруулах нь. // Бодлогын судалгааны тайлан. 2011.

¹⁴ Мөн тэнд.

хангасан компанид төрийн зүгээс татварын хөнгөлөлт үзүүлэх зэргээр суллагдсан этгээдийг ажлын байраар хангах тал дээр анхааран ажиллах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Б. Орон байр, санхүүгийн туслалцаа

Орон байртай байх нь гэмт хэрэгтнийг нийгэмших гол хүчин зүйлийг нэг мөн. Орон гэргүй байх нь гэмт хэрэг дахин үйлдэх шалтгаан болж, хорих ангид буцаж очих зайлшгүй шалтгаан болох нь бий. АНУ зэрэг барууны орнууд, Азийн өндөр хөгжилтэй улсад bootcamp, halfway house зэрэг түр орон байраар хангах үйлчилгээг Пробацийн алба нь хариуцан гүйцэтгэдэг. Тухайлбал, Япон Улсад «Нийгэмшүүлэх байр» улсын хэмжээнд **104** байх ба тус байранд хорихоос суллагдсан этгээдийг түр хугацаанд байр, хоолоор хангаж үйлчилнэ. Хууль зүйн яамнаас авсан зөвшөөрлийн дагуу хувийн хэвшлийн байгууллага ийм үйл ажиллагаа явуулдаг сайн туршлага тус улсад байна.

Манай улсын хувьд Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 13.5.3-т «хорих ангиас суллагдсан өөрийн гэсэн гэр оронгүй, нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэнд онцгой тохиолдлын болон амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмж олгоно» гэж заасан байдаг ч энэ нь **1-2 сая** орчим төгрөг, санхүүгийн асуудлыг бүрэн шийдэх хэмжээний мөнгөн тэтгэмж байж чаддаггүй төдийгүй хүртээмжийн хувьд ч хангалтгүй байдаг байна (ШШГЕГ-ын Нийгэм, сэтгэл зүйн хэлтсээс авсан ярилцлагын судалгаанаас).

В. Эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ болон нийгмийн хамгааллын арга хэмжээ

«Олон улсын нийтлэг стандартын дагуу хорихоос суллагдсан этгээд эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдаагүй байх нь эмнэлгийн үйлчилгээ авч чадахгүй байх нөхцөл биш»¹⁵ гэж үздэг. Улс орон суллагдсан хоригдлыг нийгмийн даатгалын тогтолцоонд хамруулах, нийгмийн хамгааллын үйлчилгээг хүртээх нь хүний эрхийг хангаж буй хэрэг юм.

Хорихоос суллагдсан иргэдэд зориулсан

Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын туслалцаа авах хөтөлбөр хэрэгжүүлэх нь Монгол Улсад сайн туршлага болно. «Суллагдсан хоригдлыг ДОХ, сүрьеэ болон бусад халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эмчлэх, хар тамхины донтолын эмчилгээнд хамруулах явдлыг төрийн чиг үүрэгт хамруулах нь зүйтэй»¹⁶ гэж олон улсын баримт бичигт өгүүлжээ.

Г. Гэр бүлийн гэмжлээ

Гэмт хэрэгтнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх хамгийн чухал үүргийг гэр бүл гүйцэтгэдэг нь маргаангүй. Гэр бүлийн гишүүдтэйгээ ойр дотно байж, тэдний дэмжлэгийг авч байгаа этгээд бусдыгаа бодвол ажил олох, санхүүгийн болон бусад асуудлаа шийдэхэд дөхөмтэй байдгийг судлаачид нотолсон байна. Гэтэл Монгол Улсад хорих ялаар шийтгүүлсний улмаас амьдралд нь гарсан өөрчлөлтийн талаарх судалгаанд **«35.3 хувь нь гэр бүл салсан, 16.8 хувь нь хүүхэд нь тэнэмэл болсон»**¹⁷ гэж хариулжээ.

Гэр бүл тухайн гэмт хэрэгтнийг нийгэмшихэд ихээхэн нөлөөтэй гэж үзэж АНУ-д Greenlight Family Home Reintegration хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг ба тэнд «ялангуяа насанд хүрээгүй хүнийг эцэг эхтэй нэгтгэх, гэр бүлийн орчинг хадгалах, хүүхдийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэгт төрийн болон хувийн байгууллагууд хамтарч хөтөлбөрт оролцдог»¹⁸ байна.

Ялтныг нийгэмшүүлэх ажлыг зөвхөн хорих байгууллагад хамаатуулан ойлгож болохгүй бөгөөд төрийн захиргааны болон орон нутгийн байгууллага, хууль сахиулах байгууллага, олон нийтийн байгууллага, иргэдийн оролцоо чухал юм. ГХЗУСТХ-ийн 45 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэгт «Хяналтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд иргэн, төрийн болон төрийн бус байгууллагыг сайн дурын үндсэн дээр оролцуулж болно» гэсэн заалт шинээр хуульчлагдлаа. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилтын хүрээнд

¹⁵ Рецедивизмээс урьдчилан сэргийлэх ба гэмт хэрэгтнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх. НҮБ-ын Хар тамхи, гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба. Вена., 2018. х.6.

¹⁶ Мөн тэнд. х.7.

¹⁷ Хорих байгууллагаас суллагдсан иргэнийг нийгэмшүүлэх шаардлага, тогтолцооны шинэчлэл, илтгэл. <https://prezi.com/-jrxbrwnuh-b/presentation/>

¹⁸ Рецедивизмээс урьдчилан сэргийлэх ба гэмт хэрэгтнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх. НҮБ-ын Хар тамхи, гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба. Вена., 2018. х.7.

гэмт хэрэгтэнд хяналт тавих процесст олон нийтийг оролцуулах талаар хуульчилсан нь сайшаалтай бөгөөд цаашид нийгэмшүүлэх зорилгоор өргөжүүлэн хөгжүүлэх нь зүйтэй байна.

НҮБ-ын Хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээний наад захын жишиг дүрэм (Токиогийн дүрэм)-д гэмт хэрэгтнийг нийгэмд нь засан хүмүүжүүлэхэд олон нийтийн оролцоо ихээхэн чухал болохыг тайлбарлажээ. Энэ дүрмийн 17.1-д олон нийтийн оролцоо нь гэмт хэрэгтэнд хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээ авч гэр бүл, нийгэмтэй нь холбоотой байлгах чухал эх сурвалж болдгийг дурджээ. Энэ талаар улс орнууд ихээхэн хүчин чармайлт тавьж ажиллахыг ч мөн сануулсан байна. Тухайлбал, Япон Улсад мэргэжлийн буюу төрийн статустай Пробацийн алба ажиллахаас гадна гэмт хэрэгтнийг нийгэмд нь засан хүмүүжүүлэх ажлыг гүйцэтгэдэг сайн дурын пробацийн ажилтнууд ажилладаг.

Азийн орнуудаас Япон улсыг гэмт хэрэгтнийг нийгэмд нь хүмүүжүүлэх ажилд олон нийтийн оролцоог чухалчилж байгаа сонгодог жишээ гэж үзэж болно. 60 гаруй жилийн түүхтэй энэ сайн дурын албанд нийт 48000 ажилтан ажилладаг. Энэ хүмүүс мэргэжлийн пробацийн албатай хамтран ажиллаж, гэмт хэрэгтнийг нийгэмд нь хянах, амьдрахад нь дэмжлэг үзүүлэх үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд хуулиар олгосон эрх зүйн статус, зэрэг дэвтэй байдаг байна. Сайн дурын пробацийн алба, түүнтэй ижил төстэй бүтцүүд Азийн болон дэлхийн зарим оронд байгуулагдсанаар тэдгээрийн хамтын ажиллагаа өргөжих болсон байна. Жишээлбэл, 2014 оны 7 дугаар сард энэ асуудлаар Токио хотноо чуулган зохион байгуулж, гэмт хэрэгтнийг нийгэмд нь хүмүүжүүлэх, сайн дурын пробацийн ажилтны хөтөлбөрийг хөгжүүлэх үүднээс Токиогийн тунхаглалыг баталжээ.

Гэмт хэрэгтнийг нийгмийн амьдралд эргэн нэгтгэх ажлыг Монгол Улсад төрийн байгууллагаас гадна шашны байгууллага, төрийн бус байгууллагууд, олон улсын байгууллага, компани гэсэн байгууллагууд гүйцэтгэдэг байна. Төрийн бус байгууллагын дотроос шашны байгууллага хамгийн өндөр хувьтайгаар энэ ажилд оролцдог бол төрийн байгууллага, албан хаагчдаас хорих ангийн нийгмийн ажилтан ялтныг нийгэмд нь эргэн нэгтгэх ажилд хамгийн их оролцдог гэсэн

судалгаа гарч байжээ. Судалгааны явцад, эдгээр байгууллагын ихэнх нь Христийн шашны байгууллагууд байсан нь ажиглагдсан болно.

Тэгвэл хорихоос суллагдсан этгээдийг нийгэмд хүлээн авах байдлыг тандан судлах зорилгоор хорих ялаас тэнсэн суллагдсан, хугацаанаас өмнө суллагдсан болон энгийн иргэдээс түүврийн аргаар санал асуулга авсан. Энэхүү санал асуулга нь бүрэн дүгнэлт гаргахад хангалттай тооны иргэдийг хамруулж чадаагүй тул цаашид энэхүү санал асуулгын цар хүрээг өргөтгөн гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагатай гэдгийг судлаачийн зүгээс цохон тэмдэглэж байна.

Дүгнэлт

«Гэмт хэрэгтэнг хянах хяналтын загвар нь олон улсад эрсдэлд ба хэрэгцээнд суурилсан гэсэн 2 төрөлтэй байдаг».¹⁹ Эрсдэлд суурилсан загвар нь гэмт хэрэгтэнг нийгэмд аюултай гэж үзэн тэднийг хянаж байхыг чухалчилдаг бол хэрэгцээнд суурилсан стратеги нь дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал болох гэмт хэрэгтний «криминогенийн» хэрэгцээнд анхаарлаа хандуулж тодорхой хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг онцлогтой.

Монгол Улсад гэмт хэрэгтнийг хянах үйл ажиллагаа нь эрсдэлд суурилсан тул гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг урьтал болгож, тэднийг нийгэмшүүлэх буюу засан халамжлахаас илүүтэй тэднийг хянан харгалзах арга хэмжээг авч байгаа нь эрх зүйн зохицуулалт, тэдгээрийг хэрэгжүүлж буй төрийн байгууллагын үйл ажиллагаа, өнөөгийн нөхцөл байдлаас харагдаж байна.

2019 онд шинэчлэн баталж, 2020 оноос хэрэгжиж эхэлсэн ГХЗУСТХ хууль нь гэмт хэрэгтнийг хянах чиглэлээр нэлээд дэвшилттэй зүйл, заалтуудыг хуульчилж өгсөн хэдий ч, хуулийн үзэл баримтлал нь гэмт хэрэгтнийг хянах үйл ажиллагаанд суурилсан чиг хандлагатай учир гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх бодлогод төдийлөн ихээр нөлөөлөхгүй байх магадлалтай байна.

2014 онд Монгол Улсад 26 хорих ангид 6500 хоригдол ял эдэлж байгаагийн 47.2 хувь нь (Монгол Улсад ял эдэлж буй хүмүүсийн хүний эрхийн өнөөгийн байдал. Судалгааны тайлан. УБ., 2014.), 2018 оны байдлаар 3500

¹⁹ Рецедивизмээс урьдчилан сэргийлэх ба гэмт хэрэгтнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх. НҮБ-ын Хар тамхи, гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба. Вена., 2018. х.59.

хоригдлын 1614 буюу 46.1 хувь нь давтан гэмт хэрэг үйлдсэн байгаа (ШШГЕГ-ын 2019 оны дүн мэдээнээс авч ашиглав) нь давтан гэмт явдал өндөр хувьтай байгаа төдийгүй гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх үйл явц учир дутагдалтайг харуулж байна.

Иймд гэмт хэрэгтнийг хянаж-нийгэмшүүлэх үйл явцыг зөвхөн хугацаанаас өмнө суллагдсан болон тэнссэн этгээдээр хязгаарлахгүйгээр нийт суллагдаж буй гэмт хэрэгтнийг хамруулах, нийгэмд эргэн нэгтгэх үйл явцыг төрийн зүгээс анхааралдаа авах шаардлага бий болсныг харуулж байна.

Монгол Улсад хорихоос суллагдсан этгээдэд тавих хяналтыг хууль тогтоомжийн дагуу ШШГБ, цагдаагийн байгууллага хэрэгжүүлж байна. Гэмт хэрэгтэнд хяналт тавих үйл явц төдийлөн үр дүнд хүрэхгүй байгаа нь өөр өөрийн үндсэн чиг үүрэгтэй хууль сахиулах байгууллагуудад дээрх хяналтын үйл ажиллагааг «дайвар» байдлаар нэмэгдүүлж өгсөнтэй холбоотой байж болох талтай юм.

Одоогийн байдлаар ШШГТХ-ийн шинэчилсэн найруулгын заалт хэрэгжиж эхлэхээс өмнө цагдаагийн хяналтад байсан этгээдийн хяналт хэвээр үргэлжилж байгаа төдийгүй ШШГБ байхгүй нутаг дэвсгэрт зохих журмын дагуу цагдаагийн байгууллага хяналт тавьж ажиллаж байна. Гэхдээ эдгээр байгууллагуудын уялдаа холбоо сул, эрх зүйн нэгдсэн зохицуулалтгүй, нийгэмшүүлэх зорилгыг агуулдаггүй зэрэг олон учир дутагдалтай талууд байсаар байна. Эндээс үзвэл манай улсад дэлхийн бусад орнуудын жишгээр гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх тусгайлсан эрх зүйн зохицуулалт, нэгдсэн тогтолцоо, үндсэн чиг үүрэг бүхий тусдаа институцийг бий болгох хэрэгцээ шаардлагыг бий болгож байна.

Гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаагаар Азид төдийгүй дэлхийд сайн туршлага болж буй Япон улсад ««дүрэм журам бүхий хяналт», «дэмжлэг, туслалцаа» гэсэн 2 хэлбэрийг хэрэглэж байна».²⁰

Дүрэм, журам бүхий хяналт гэдэгт гэмт хэрэгтний зан авирыг ойлгох үүднээс ярилцах болон бусад тохиромжтой аргыг ашиглан «харилцаа тогтоох», хяналтын хугацаанд тэдний амьдралд дүрэм журмыг мөрдүүлэх, мөрдүүлэхээр тодорхой арга хэмжээг авах, гэмт хэрэгтний онцгой авьяас, эрмэлзлийг хөгжүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх зэрэг багтдаг байна. Харин дэмжлэг, туслалцаанд

орон байртай болох, эрүүл мэндийн туслалцаа авах, мэргэжлийн зааварчилга авах, ажил хөдөлмөр эрхлэх, боловсрох зэрэгт нь туслах асуудлууд багтахаас гадна амьдрах хэв маягаа бүрдүүлэх, нийгмийн нөхцөл байдалд дасан зохицох зэрэгт нь тусалдаг.

Монгол Улсад дээрх сайн туршлагыг нэвтрүүлж, дүрэм, журам мөрдүүлж хяналт тавихаас гадна дэмжлэг, туслалцаа үзүүлж нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг давхар хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна. Өөрөөр хэлбэл, суллагдсан гэмт этгээдийг орон байр, ажил хөдөлмөр эрхлүүлэх, нийгмийн халамж, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хамруулах иж бүрэн асуудлыг төрийн болон төрийн бус байгууллагын оролцоотойгоор хэрэгжүүлэх тогтолцоо, эрх зүйн зохицуулалт байхгүй байгааг анхаарах хэрэгтэй байна.

Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэгтэн хорих ял эдэлж, суллагдсаны дараа гэр бүл, нийгмийн зүгээс гадуурхах, хавчих зэрэг асуудалтай тулгарч, боловсрол эзэмших, ажлын байр олох зэрэг нийгмийн олон талт асуудалд сөрөг хандлагатай учирдаг. Эдгээр асуудалтай тулгарснаас болж ял эдлээд суллагдсан этгээд нийгэмд эргэн нэгдэж чадахгүйд хүрч, улмаар дахин гэмт хэрэг үйлдэх, шийтгэгдэх зэргээр нийгмээс дахин тусгаарлагддаг байна. Хори-хоос суллагдсан этгээд нийгэмд шилжин орох үед материаллаг байдлын хомстол, сэтгэл зүйн болон нийгмийн дэмжлэг байхгүй үед ихэнх гэмт хэрэгтнүүд суллагдахаас зайлсхийх, дахин баривчлагдах магадлалтай байдаг.

Судалгаагаар хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууц, гэр бүлийн дэмжлэг, донтолтын эсрэг эмчилгээ, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, нийгмийн халамжийн хүртээмж, санхүүгийн туслалцаа, бусдад хүмүүсийн тэдэнд хандлага харилцаа гэсэн үзүүлэлтүүд нь хорихоос суллагдсан этгээдэд чухал үүрэгтэйг илрүүлсэн байдаг.

Эцэст нь Монгол Улсад рецидив гэмт хэргийг бууруулах үүднээс гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх болон гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх зорилгыг нэгэн дээвэр дор оруулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Түүнчлэн гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг тусгайлан баталж, нийгэмшүүлэх ба хяналтын тусгайлсан чиг үүрэг бүхий хууль сахиулах байгууллагууд болох паролын болон пробацийн албыг байгуулж, дорвитой шинэтгэл хийх хэрэгтэй байна.

²⁰ Япон улсын Эрүүгийн процесс. 2019. х.45. https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/CJSJ_2019/00CJSJ_2019.pdf

Ашигласан номын жагсаалт:

А. Олон улсын эрх зүйн баримт бичиг:

1. Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай Олон улсын Пакт. 1976.
2. НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн конвенц. 1990.
3. Өсвөр насны хүнд явуулах шүүхийн удирдлагын талаарх НҮБ-ын жишиг дүрэм (Бээжингийн дүрэм). 1985.
4. НҮБ-ын Хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээний наад захын жишиг дүрэм (Токиогийн дүрэм). 1990.
5. Өсвөр насны хүн гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх тухай НҮБ-ын удирдамж (Риядхын удирдамж). 1990.
6. Рецедив гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ба гэмт хэрэгтнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх. НҮБ-ын Хар тамхи, гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба. Вена., 2018.
7. Хоригдлыг засан хүмүүжүүлэх НҮБ-ын наад захын жишиг дүрэм буюу Нелсон Манделагийн дүрэм. 2015.
8. Эмэгтэй хоригдлыг засан хүмүүжүүлэх ба эмэгтэй гэмт хэрэгтэнд хорихоос өөр төрлийн ял хэрэглэх тухай НҮБ-ын (Бангкокын дүрэм). 2010.

Б. Дотоодын ба гадаад улсын хууль тогтоомж:

1. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. 1998.
2. Хүүхдийн эрхийн хууль зүйн хорооны бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журам батлах тухай Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд, Хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2017 оны 03 дугаар сарын 27-ны өдрийн А51/А69 тоот тушаалын хавсралт
3. Цагдаагийн албаны тухай хууль. 2017.
4. ШШГЕГ, ЦЕГ-ын даргын хамтарсан 2017 оны 12 сарын 14-ны өдрийн А/260 тоот тушаалаар баталсан «Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, цагдаагийн байгууллагын хамтран ажиллах журам»
5. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. 2015.
6. Эрүүгийн хууль. 2002, 2015.
7. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. 2015.
8. Япон улсын Сайн дурын пробацыйн ажилтны тухай хууль. 1950.
9. Япон улсын Гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх тухай хууль. 2007.

В. Судалгааны тайлан, өгүүлэл нийтлэл:

1. Монгол Улсад ял эдэлж буй хүмүүсийн хүний эрхийн өнөөгийн байдал судалгааны тайлан. УБ., 2014.
2. Оюунболд Г., Г.Эрдэнбат Г. Шоронгоос суллагдсан хүмүүст нийгэмд дасан зохицоход дэмжлэг үзүүлэх бодлого боловсруулах нь. Бодлогын судалгааны тайлан. УБ., 2011.
3. Одонгэрэл Б. Гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэхэд олон нийтийн оролцоо чухал болох нь, «Хууль сахиулах үйл ажиллагаанд тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам» сэдэвт эрдэм шинжилгээний хуралд хэлэлцсэн илтгэл. 2014.
4. Нэгдсэн улсын ял шийтгэлийн тайлан. Цуврал 28. 2. 2015.
5. Япон улсын Эрүүгийн процессын тайлан. 2019.
6. АНУ дахь 2016 оны пробацыйн ба паролын нөхцөл байдал, АНУ-ын Хууль зүйн яамны Хууль зүйн хөтөлбөрийн алба. <https://www.bjs.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=6188>
7. Риан М Лабрикью. АНУ дахь пробацыйн тогтолцооны түүхэн ба орчин үеийн чиг хандлага. , https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=ccj_fac

Г. Вэбсайт:

www.legalinfo.mn
www.police.gov.mn
www.moj.go.jp
www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform
<https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>
https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/CJSJ_2019/00CJSJ_2019.pdf

--ooOoo--

////////////////////

СИТИ Их сургууль
Веб сайт: www.citi.edu.mn
Холбоо барих утас: 77442244
И-мэйл: info@citi.edu.mn

Elvin ABBASBEYLI /Ph.D/***Associated researcher at G.E.O - EA 1340 (Oriental, Slavic, and Modern Greek Studies Groupe) at the University of Strasbourg, France.******Associated researcher at PLIDAM (Plurality of Languages and Identities: Didactics, Acquisition, Mediations) at INALCO (National Institute for Oriental Languages and Civilizations), Paris, France.***

THE ROLE OF THE TRANSLATION BUREAU (TERCÜME ODASI) IN PREPARING TRANSLATORS, INTERPRETERS, AND DIPLOMATS OF THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

States must have interpreters, translators, and diplomats to better organize their diplomacy and defend their interests. The training of these professionals is a matter of the State and of national security. This is as true for the States of modern times as for the Empires of ancient times. In this article, we will focus on the Translation Bureau (Tercüme Odası) that the Ottoman Empire created specially to train dragomans (translators and interpreters). We will see how the graduates of this Bureau, which was a school, made it possible to modernize the Ottoman Empire through their translation and diplomat activities.

Keywords

Dragomanship, diplomacy, linguists, Ottoman language, Dragomans of the Imperial Divan, Dragomans of Foreign missions.

Introduction

The teaching of foreign languages, the training of translators, of interpreters and of diplomats are subjects of interest to States to better organize their diplomacy. For this, they can create institutions and conduct special policies. Because often it is about national security. These are areas that must be under the control of the State. This is a subject that has also interested the States in the ancient times. This is even more visible in the history of the Ottoman Empire where, because of religious and cultural considerations, there has been no thoughtful policy in this area. Because of this, there have been betrayals from interpreters and diplomats of foreign origin working for the Ottoman Sultan. To put an end to all this, the Ottoman Empire decided to create an institution dedicated to teaching languages and training translators and interpreters who, after years of service, became diplomats. In this article, we will approach this subject by quickly flying over the dragoman institution of the Ottoman Empire before focusing on the Translation Bureau (Tercüme Odası) which was, by its functions, a breeding ground favorable to this training process. In the Ottoman Empire, there were two types of dragoman (translator and interpreter): Dragomans of the Imperial Divan (Divan-ı Hümâyün Tercümanları) and Dragomans of Foreign missions (Sefaret tercümanları). We will focus on the first group because the Translation Bureau is linked more to these dragomans than to translators and interpreters working for foreign missions based in Constantinople.

1. Dragomans of the Imperial Divan

The Ottoman Empire ignored the West until the 18th century because it considered it "distant, harmless, as unattractive as it was of interest, hardly worthy of attention." When the Ottomans felt the need to "know some realities of the land of the infidels", they turned to "their ordinary informants - Jewish merchants and Greek Christians of the Empire, renegades or foreign diplomats stationed in Istanbul". According to them, "European languages, too numerous and despised as barbaric dialects", as well as "the history or geography of Western states" did not deserve their interest. In the Ottoman Empire, intellectuals did not try to learn Western languages. The development of grammars and dictionaries was also absent. For mastering a foreign language was a sign of social inferiority, and the use of infidel handwriting was an act of godlessness. The few works that existed in the Ottoman Empire "had touched upon Europe-

an history were content to offer a simple chronological enumeration of popes and kings." (Solnon, 2009: pp. 259-260).

It was therefore difficult for an Ottoman of Muslim faith in this hostile situation to learn foreign languages, not to say the languages of disbelievers and enemies, and to become a dragoman. But that had not stopped the Sublime Porte and the foreign missions from finding dragomans. The Sublime Porte first had recourse to renegades, Christians converted to Islam - Poles, Austrians, Hungarians, or Greeks-, and to non-Muslim subjects of the empire, Christians, or Jews, supposed to know Western languages. The contempt in which the Ottomans held them prohibited them from having recourse to interpreters of Muslim origin. For foreign missions, certain members of the Christian families of the Ottoman Empire served as interpreters and translators (Solnon, 2009: p. 275).

Opinions differ on the ex-

act date of the birth of the Ottoman dragomanship. It is said to have appeared in the Ottoman Empire towards the end of the 14th century (Orhonlu, 1993: p. 176). This service would be created during the time of Fatih Sultan Mehmed (Mehmet II the Conqueror for Europeans) and which the Ottomans used during the time of the Turkish speaking Greeks (Şakiroğlu, 2011: pp. 490-492).

Following the development of the Ottoman dragomanship from the 16th century onwards, four categories of dragomans appeared within the Ottoman administration: Imperial dragomans (Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanları); Dragomans of the Army and the Fleet (Ordu ve Donanma Tercümanları); Dragomans from Ottoman embassies and consulates abroad (Elçilik ve Konsolosluk Tercümanları); Dragomans of the Courts of regions (Eyalet Mehkeme Tercümanları) (Runciman, 1985).

Between the 16th and 17th centuries, the Ottoman

Empire benefited from Jewish dragomans or Christians in its relations with the West. They knew western languages and traditions. In the absence of rivalry in this area, they thus fulfilled these functions of dragomanship (Polatçı, 2013: p. 44).

The position of Dragoman in Chief (*tercüman başı*) of the Sublime Porte was established in the middle of the 17th century by the Grand Vizier Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (Runciman, 1985). The Dragoman in Chief had the following functions: interpreting the interviews of the Sultan and the Grand Vizier with foreign envoys, translating letters from foreign missions sent to the Sultan and the Grand Vizier during receptions, participating in the meetings of the Grand Vizier with foreign envoys and the preparation of the minutes of these meetings, participation in Ottoman delegations sent abroad, interpretation during bilateral negotiations, drafting of all kinds of documents sent to Western powers. The Dragoman in Chief did not stay at the Palace in Constantinople all the time. He was part of the peace treaty negotiation delegations. He could also go abroad on a special mission (Polatçı, 2013: p. 45).

After the 17th century, Ottoman subjects of Greek origin were preferred to Jews. Some researchers explain this preference by the increase of the Russian population in the Balkans and the increased contact of the Slavic subjects of the Ottoman Empire with the Russians (Polatçı, 2013: p. 44). Thus, in 1669, the Greek Panayotis Nicoussios (Παναγιώτης Νικούσιος) was appointed to the position of Dragoman in Chief of the Sublime Porte (Runciman, 1985). Some sources indicate the year 1661 as the date of the appointment of the Dragoman in Chief of the Porte (Dalègre, 2002: p. 88). Thus, in the 17th century, the position of Dragoman in Chief became the monopoly of the Greeks living in Constantinople in the Phanar district, which housed near the Church of St. George the seat of the Ecumenical Patriarchate (Solnon, 2009: p. 276). They were called the Phanariots, such as: The Mavrocordatos (Μαυροκορδάτος); The Kallimachis (Καλλιμαχης); The Ghikas (Γκίκας); The Hypsilandis (Υψηλάντης); The Karadzas (Καρατζάς); The Mourouzis (Μουρούζης).

Thus, until 1821 all the Dragomans in Chief were chosen from among the Greeks (Or-

honlu, 1991: p. 16). The Sultan stopped trusting them after the events of 1821 (called the revolt of the Greeks by the Ottomans and the war of independence by the Greeks) (Dalègre, 2002: p. 89). These events made Mahmud II to doubt the loyalty of the leader of the Greek Dragomans, Constantine Mourouzis (Κωνσταντίνος Μουρούζης) (February-April 1821), to the point that he was dismissed and executed. Letters written by him to rebels in Eflak and Bogdan (Wallachia and Moldavia) were intercepted by the Ottomans (Akyıldız, 2011: p. 504). His successor, Stavrakis Aristarchis (Σταυράκης Αριστάρχης) (April-June 1821), was also dismissed, but was fortunate enough to suffer only exile at first. But he was also murdered on the road to Bolu; no Greek translator and interpreter ever served in the Imperial Diwan again. It was Bulgarzâde Naci Yahya Efendi (1821-1824), of Muslim faith, who was appointed to the position of Dragoman in Chief of the Imperial Diwan (Divan-ı Hümâyûn Baş Tercümanı) thus succeeding the long line of Phanariot Greeks who fell out of favor after these events of 1821. Before, he taught at the School of Engineering. In his new position, he was assisted by his son Rûhuddîn Mehmed Efendi (Akyıldız, 2011: p. 504). Fourteen Dragomans in Chief held this position until the end of the 19th century (Kuneralp, 1997: p. 479). From 1837 to 1858 four future Grand Viziers (Ali, Fuad, Safet, Arifi) and three senior officials (Emin Muhlis, Nurettin Mustafa and Kabuli) were appointed Dragoman in Chief (Kuneralp, 1997: p. 479). The position of Dragoman of the Divan was abolished in 1908 with the proclamation of the constitution (Kuneralp, 1997: p. 483).

2. Creation of the Translation Bureau

International relations in the 19th century increased the role of translators and interpreters in Ottoman diplomacy. In order to train civil servants mastering foreign languages and the future dragomans of the imperial divan as well as those of the Ottoman missions abroad, Sultan Mahmud II (1808-1839) created, in 1821, near the Sublime Porte, the Translation Bureau (Babiâli Tercüme Odası). In addition to training future interpreters, this Office was also responsible for translating French works (Akyıldız, 2011:

p. 506).

It was Bulgarzade Yahya Naci Efendi, the grandfather of Ahmet Vefik Paşa who was appointed the first Turkish Muslim dragoman (mütercim-i evvel) of this Translation Bureau. The period of dragomans of Turkish Muslim families begins with his appointment. This Bureau was in fact a school which prepared translators and interpreters, and which took as an example the language schools of the West. The people who attended this school, especially when Mustafa Reşid Paşa was the Grand Vizier, held important positions at the top of the state including Ali Paşa, Fuat Paşa and Ahmet Vefik Paşa (Timur Ağıldere, 2010: p. 695).

In 1823, after Bulgarzade Yahya Naci Efendi, Ishak Efendi, now a Muslim, was appointed head of the Translation Bureau. He had been sent three times to Europe (France) to gather information on the West. Upon his return, he had held the position of Fleet translator and interpreter. In addition to a few modern languages, he was fluent in ancient Greek and Latin. He was one of the pioneers of modernization in the technical field. His work Mecmua-i Ulüm-ı Riyaziye which spoke of mathematics and natural sciences was composed of 4 volumes (Bilim, 1990: pp. 36-37). Under his leadership, the Translation

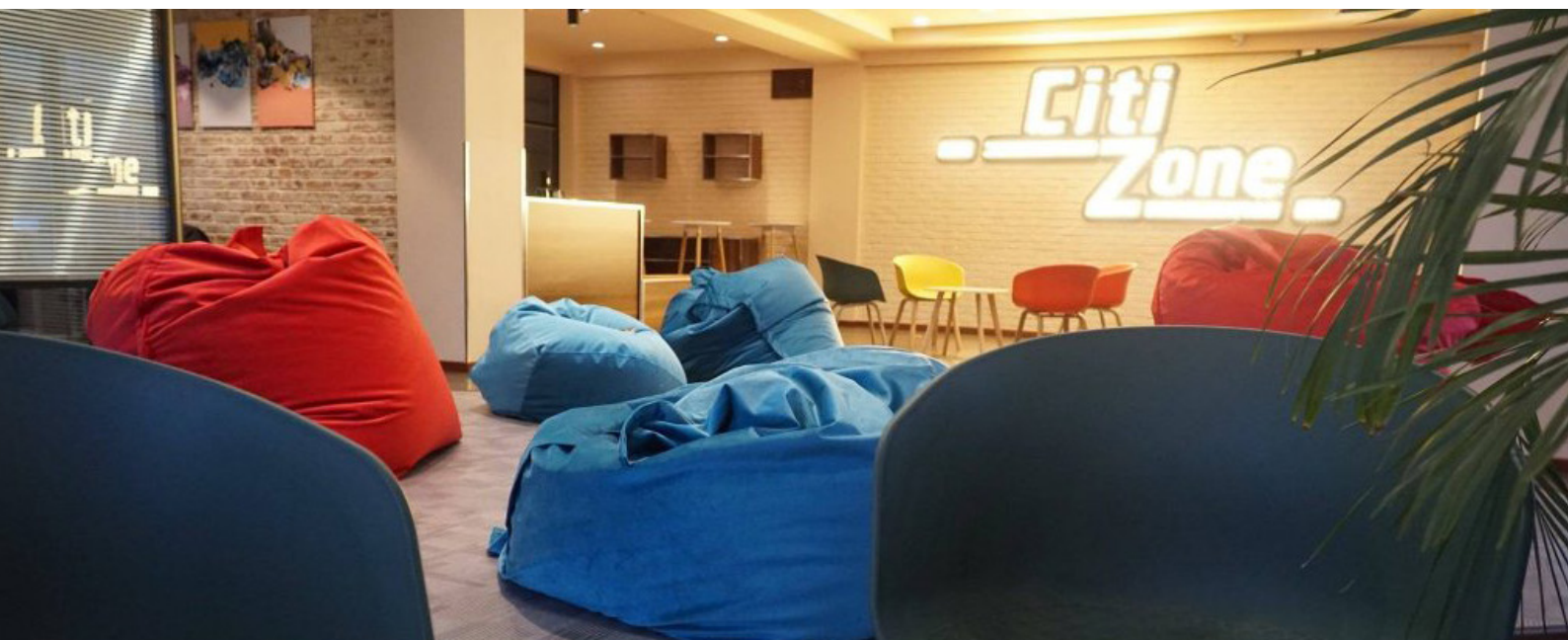
Bureau gained popularity and quality. The number of students enrolled as well as the workload have also increased.

It was at this time that the Bureau was organized into two parts (Bilim, 1990: p. 37): a language school for civil servants who learned foreign languages (Lisan Odası) and a workplace for graduates of the same Office (Tercüme Odası) (Akyıldız, 2011: p. 504).

Among the students of this Bureau, there are two people who have played an important role in the modernization of the Ottoman Empire: Mehmet Namık Paşa, reformer, having held several positions of ambassador, he is at the origin of the diplomatic tradition. He also helped found the Military School; Sir James William Redhouse, he spent many years in the Ottoman Empire and wrote two dictionaries (Ottoman-English, English-Ottoman). He received a medal from the Ottoman Sultan for these dictionaries (Bilim, 1990: p. 37). When selecting former graduates at the Translation Bureau (Tercüme Odası), special attention was paid to those who knew French. The number of translators has been increased. In addition to Arabic and German translators, Russian, Serbian and Bulgarian translators have been hired by the Translation Bureau (Akyıldız, 2011: p. 506).

3. Development of the Translation Bureau

It was from 1833 that the Translation Bureau developed. The treaty of Hünkâr iskelesi was signed the same year with the Russian empire. Some time after Mahmud II began to send ambassadors to Western countries. Because at that time, in international relations, diplomacy was as important as war. All of these political developments, the increase in diplomatic ties as well as the need for Ottoman missions abroad have required people fluent in foreign languages. New students have been accepted to this Bureau among which: Ali Paşa, Fuad Paşa and Ahmet Vefik Paşa (is the grandson of Bulgarzade Yahya Efendi) who have held positions of Minister of Foreign Affairs, Grand Viziers. They were leaders of the reformist elite. This shows the importance gained by the Translation Bureau which was seen as a good springboard in the careers of young students (Bilim, 1990: p. 38).

Officials from the Translation Bureau accompanied the ambassadors sent by Mahmud II to European cities such as Paris, London, Vienna, etc. Thus, these translators and interpreters had the chance to improve their foreign languages and establish contacts with diplomatic circles. On March 11, 1836, Mahmud II replaced the institution of Reîsülküttâblik by Hariciye Nezâreti (Ministry of Foreign Affairs). The Translation Bureau thus came under the latter's control. This has increased the prestige of the Translation Bureau (Bilim, 1990: p. 39). The administration increasingly needed diplomats fluent in foreign languages. By 1841, the team of this Bureau consisted of 30 people (staff and translators) (Akyıldız, 2011: p. 505).

The Translation Bureau also developed during the Tanzimat period. It was a period of reform in the Ottoman Empire that began in 1839 and ended with the First Constitutional Era

in 1876. There were even foreign teachers such as the English Redhouse and the French Georges Sardou. To prepare executives fluent in foreign languages, the Translation Bureau hosted students from various offices of the Ottoman administration. In addition to French, the students had lessons in Arabic, Persian, general history, and mathematics. It was during the Tanzimat period that the Translation Bureau reached its peak. He helped form the elite of the Tanzimat, whose members held key positions after leaving this Translation Bureau (Bilim, 1990: p. 40).

The Translation Bureau which was under the control of the Dragoman in Chief of the Ottoman Empire (Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı) was headed by mütercim-i evvel (chief translator / chief interpreter). The Bureau existed until the end of the Ottoman Empire. In 1885, the staff of the Translation Bureau was 70 people. The Bureau hired a

lot of French graduates. In addition, it has started to recruit translators and interpreters from Arabic, German, Russian and Serbian (Akyıldız, 2011: p. 506).

But this was not an unique initiative. In 1837, another Bureau was opened in by the Army (Seraskerlik) to translate Western military literature. When the latter's translators had difficulty with certain documents, they would send them to the Translation Bureau of the Imperial Divan (Bâbiâli Tercüme Odası) for translation. In addition to diplomatic documents, the latter dealt with the translation of legal documents, articles in foreign newspapers, laws of interest to the Ottoman Empire and news to be published in the foreign press (Akyıldız, 2011: p. 506).

In addition to the translation activities, members of the Bureau could also be responsible for interpretation during diplomatic talks. They could also be sent to customs to inspect documents and books entering the country (Akyıldız, 2011: p. 506).

Some members of the Translation Bureau also handled the telegraph. So, in 1855 Mustafa Efendi, Vuliç Efendi and Remzi Efendi were commissioned to learn this field from experts the country brought in from France. Mustafa Efendi "Turkishized" the French telegraph language. This new language was called "Mustafa style communication" ("Mustafa tarzı muhabere") (Akyıldız, 2011: p. 506).

In 1856, the Transla-

tion Bureau underwent great changes on the advice of Kabûlî Mehmed Paşa, the Dragoman in Chief of the Ottoman Empire. Because for a few years now, the Bureau has not organized language courses. Thus, French and English were taught again. In French, which was the diplomatic language of the time, we taught grammar, geography, history, mathematics, etc. In English, grammar, translation, and conversation. English entered the Translation Bureau following the position England was gaining on the international stage. The first two English translators were hired in 1857 (Akyıldız, 2011: p. 505).

The Bureau had a rich library, the date of creation is unknown. There were many French and Turkish dictionaries, a few Arabic, English, German and Italian dictionaries, as well as encyclopedias and books on history, geography, and law (Akyıldız, 2011: p. 506).

This is the place where many politicians and big bureaucrats have come out. Thus, it served to train future interpreters and translators as well as politicians. The former translated correspondence into many foreign languages and the latter were to carry out reforms in the country. We can cite the names of the great politicians of the time (Akyıldız, 2011: p. 506).

Some key figures of the Tanzimat studied, taught and perfected their foreign languages there (Bilim, 1990: pp. 40-41). We can see among these persons Ali Paşa (For-

eign Minister, Grand Vizier), Fuat Paşa (Foreign Minister, Grand Vizier), Safvet Paşa (Foreign Minister, Minister of Education, Grand Vizier), Sarım Paşa (Grand Vizier), Ahmet Vefik Paşa (writer, Grand Vizir and grandson of Bulgarzade Yahya Efendi), Fevzi Bey (one of the founders of the Telegraph, the first communications agencies), Namık Paşa (Military Attaché in Petersburg, Ambassador in London), Sadık Rıfat Paşa (Ambassador in Vienna, Foreign Minister), Ağâh Efendi (journalist, founder of Tercüman-ı Ahval Gazetesi), Billurî Mehmet Efendi (First director of the telegraph, diplomat), Ziya Paşa (writer), Sadullah Paşa (Ambassador in Berlin), Münif Efendi (one of the founders of Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, translator of the Imperial Divan), Ethem Petrev Paşa (poet of the Tanzimat period), Mehmet Şekip (Ambassador in London).

Over time, the Ottoman Empire needed more and more civil servants who knew foreign languages. However, the Translation Bureau could no longer meet the demands. Thus, a language school was opened in Mekteb-i Aklâm in 1866. Language courses were given there: first in French, then in Greek and Bulgarian. This school opened in 1862 was closed in 1870 for unknown reasons. At that time, there was a structural reform within the Ministry of Foreign Affairs and the Translation Bureau became one of its departments (Bilim, 1990: p. 42).

Conclusion

While the Empire was strong, the Ottomans did not learn Western languages. Therefore, they employed Greeks and people of other origins. However, the events of 1821 laid the foundation for the Translation Bureau intended to prepare Muslim translators and interpreters. But these events were not the real reason for its creation. The Ottoman Empire had begun to pursue a policy of balance in international relations, diplomacy was becoming more and more important. The Ottoman Empire had also started the process of modernization and westernization (*batılâşma süreci*). The creation of the Translation Bureau can thus be considered as one of the modernization reforms (Bilim, 1990: p. 42).

During the Tanzimat period, this Bureau became a school which could influence the Turkish language and thought. Although at the beginning he could not contribute to Turkish, towards the end Turkish borrowed, through his activities, words, and technical terms from Western languages. It was around this time that the words

"nation, freedom, civilization" entered the Turkish language.

Thanks to numerous translations carried out by the translators of the Bureau, a new style has been adopted in Turkish. Long sentences, expressions, prayers that came at the beginning of a text were no longer used. They no longer wrote long, flowery sentences, but short sentences that put the thought forward.

The Translation Bureau also influenced Western thought emerging in the Ottoman Empire. Thanks to the translating activities of this Bureau, European thought had entered the country. The elite of the Ottoman Empire of the day had graduated from this school, and its graduates held key positions within the Empire (Bilim, 1990: p. 43).

The Translation Bureau has proven to be more than a language institute: it has been the cradle of new ideas, a hotbed of liberal-inspired thought that has spawned a new generation of state reformers. The aim was to "give the empire the means to communicate with the West."

Bibliography:

1. AKYILDIZ, Ali. (2011). "Tercüme Odası", v. 40, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, p. 504-506.
2. BİLİM, Cahit Yalçın. (1990). "Tercüme Odası", AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, OTAM, n° 1, Ankara, p. 37.
3. DALÉGRE, Joëlle. (2002). Grecs et Ottomans, 1453-1923 : de la chute de Constantinople à la disparition de l'empire ottoman, Collection Études grecques, Paris, Harmattan, 268 p.
4. KUNERALP, Sinan. (1997). « Évolution de la charge de drogman du Divan impérial durant le XIXe siècle », dans Istanbul et les langues orientales : actes du colloque organisé par l'IFEA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'École des langues orientales, Istanbul, 29-31 mai 1995, L'Harmattan., Paris, France, p. 479-83.
5. ORHONLU, Cengiz. (1993). « Tercüman », İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, MEB.
6. ORHONLU, Cengiz. (1991). « Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık », . Türk Tarih Kurumu, Atatürk Konferansları 1971-1972, n° 5, p. 13-23.
7. POLATCI, Türkan. (2013). Osmanlı diplomasisinde oryantalist memurlar (Osmanlı belgeleriyle diloğlanları ve tercümanlar), Akçağ Yayınları, Ankara.
8. RUNCIMAN, Steven. (1985). The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence, Cambridge, Cambridge University Press, 468 p.
9. ŞAKIROĞLU, Mahmut. (2011). "Tercüman نامچرتال Osmanlılar'da" in İslâm Ansiklopedisi. Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Vol. 40, p. 490-492.
10. SOLNON, Jean-François. (2009). Le turban et la stambouline : l'Empire ottoman et l'Europe, XVe-XXe siècle, affrontement et fascination réciproques, Paris, Perrin, 638 p.
11. TİMUR AĞILDERE, Suna. (2010) « XVIII. yüzyıl Avrupa'sında yabancı dil olarak türkçe öğretiminin önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul fransız dil oğlanları okulu (1669-1873) » dans Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 5, n° 3, p. 693-704.

«СИТИ» Их сургуулийн алсын хараа болон 2020-2021 оны хичээлийн жилийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд туссан томоохон ажлуудын нэг бол СитиЗон төсөл юм. Уг төслийн бэлтгэл ажил дуусаж, эхлэхэд бэлэн болж байна.

СитиЗон төслийн хүрээнд:

- Багш, оюутнуудын дунд хувь хүний хөгжлийн сургалт, лекцүүд;
- Багш, оюутнуудын өдөрлөг, чөлөөт уулзалт, бүтээлийн үзэсгэлэн, урлаг, соёл, спортын арга хэмжээнүүд;
- Оюутан, төгсөгчид ажилд ороход, өөрийн бизнесээ эхлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор аж ахуйн нэгж, байгууллагуудтай хамтран ажиллах, ажил горилөгчдод тавигддаг, шаардлагатай мэдлэг, чадвар, дадлыг эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээл дээр өрсөлдөхөд нь туслах;
- Багш, оюутнуудын санаачлан боловсруулсан инновац, бизнесийн төслүүдийг шалгаруулж, жил бүр 1-3 төсөлд тус бүр 30 хүртэлх сая төгрөгийн санхүүжилт олгон, хамтран ажиллах зэрэг арга хэмжээнүүдийг тогтмол зохион байгуулна.
- Оюутнууд академик мэдлэгээс гадна практик дадлага, туршлагатай, хувь хүний хөгжлөөр өрсөлдөхүйц, бие даан ажиллаж, амьдрах чадвартай төгсөх ёстой.

Мэдлэг бол Хүч, Эрх чөлөө - Scientia est Potentia, Libertas

<https://www.citi.edu.mn/citizone1/>

Rahime SARI3ELIK /Ph.D/

Rahime SARI3ELIK taught Turkish language and literature in Istanbul. She worked as a lecturer for seven years at the Department of Turkish Studies of the University of Strasbourg where she taught contemporary Turkish literature. She is the author of articles and short stories published in journals and collections in Turkey and France.

GENDER RELATIONS IN TURKISH MODERNIZATION THROUGH THE EXAMPLES OF NOVELS FROM THE FIRST REPUBLICAN PERIOD

Abstract

The concept of gender study is a relatively new concept that has been a focus in a variety of fields from sociology to literature since the 1970s. As violence against women and femicide are exposed more openly in the world today, gender relations have also become a central topic of discussion all over the world. In our study, we aim to handle the early Turkish Republic period in this sense. Because thanks to the Republic founder Atatürk in Turkey, women gained the right to vote and to be elected. Through the examination of the work of a prominent feminist writer of the period, Halide Edip Adivar and modern writer Reşat Nuri Güntekin, we aim to elucidate how free women really were in this period with respect to the issue of gender.

Keywords

Gender study, Halide Edip Adivar, Reşat Nuri Güntekin, Kemalism, Masculinity, Femininity.

Introduction

The modernization movement has a relatively recent history in Turkish-Ottoman society. The wave of nationalism that began with the French Revolution (1789) belatedly affected Turkish society. It nevertheless forced the Ottoman state to adapt to the new requirements of the "modern age". Starting from the years following the Tanzimat period (1839-1876), we see rapid developments in the fields of finance, justice, education, culture, art, of philosophy but also of literature.

We can say that Republican modernization followed a different path compared to the preceding Ottoman monarchy. The Republican movement has characteristics of a revolution, particularly in its positioning with respect to the reorganization of society. Its aim was to make Turkish society a "modern" structure. The Turkish modernization of the Republican era was subsequently identified with the ideology of Kemalism.

1. *Concept of gender and modernization: what are the links?*

Debates about “gender” are still relevant today. Today, it is still an active topic of discussion in Turkey and all around the world. Because the changes that took place in the social structures of each period have been an opportunity to question the position of women and men directly and indirectly in society.

The newspaper Cumhuriyet (March 31, 1930), which was the dissemination organ of the Kemalist regime, mocked women who demanded the right to vote with a cartoon “When women become deputies”:

MPs: We want the floor; we want the floor.
The Vice-President: Please wait until I put on lipstick.

(Cumhuriyet newspaper, 31 Mart 1930)

Long before the “Republican People’s Party”, considered the first political party in the Republic, a “People’s Women’s Party” was envisaged (June 16, 1923) under the leadership of Nezihe Muhiddin whoan Ottoman and Turkish activist for the women’s rights was, a journalist, a writer, and a politician. It is not surprising that the founding of this party was refused by the “founding fathers”. It was on February 7, 1924 that an association called the “Turkish Women’s Union” was established. From its inception, Nezihe Muhiddin and her friends began intensive work to secure the right to vote for women. In March 1927, a big demonstration was organized, and a joint declaration was sent to the parliament. This demand by women who wanted to vote in the 1927 elections was not accepted by the government.

We have seen the prevailing perceptions of the time regarding this issue. It would be interesting to study of the novel of Halide Edip Adivar and Reşat Nuri Güntekin.

Turkish literature between 1923 and 1950 deals more with questions from Anatolia. The first reason is the desire to spread the tenets of the Republic to a wider audience. For this reason, the novel, which has become accessible to the public thanks to “modernization”, was also used as a medium of communication in the Republican period.

2. *Halide Edip Adivar, Tatarcık (1939)*

Lale is the only daughter of Osman Kaptan and Lalezar Hanım . In the novel, Lale’s nickname is Tatarcık. The people of Istanbul, who lived in konaks , had failed to adapt to the social changes in the Republic. Thus, these inhabitants came to settle in this village by the sea. Tatarcık gives English lessons to newcomers to this village. Then she will get engaged to Recep. In her novel, to talk about Lale, Halide Edib uses expressions such as “like a man”, “like a boy” to “masculinize” her.

“In our country we say”Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al” (Like mother, like daughter). This saying assumes that girls look like their mothers. However, Tatarcık is not among those who respect proverbs of this kind. So much so that the inhabitants of the village changed this thousand-year-old saying into “Babasına bak kızını al” (Like father, like daughter)(Adivar, 1989: pp. 14-15).

Halide Edib thinks she is complimenting Lale by such comparisons. “Woman”, “like a woman” are expressions which are not used to speak of men because they are great insults to-

wards them. While the expression “like a man” used for women is not frowned upon.

Let us look at the dialogue between Haşim and Recep. Haşim, the hero of the novel says that this new type of woman is a great threat to men.

“... I tell you in all friendship Recep, pay attention to Tatarcık.

- Why?

- A dangerous type ... A type of woman who feminizes our country.

- On the contrary, she struck me as a man.

- Therefore, it is dangerous ... Because of them, young people can no longer find work. Wherever they go they are told there is no room.” (Adivar, 1989: p. 75).

At the end of the novel, Lale tells Recep that she will devote herself to modernizing the village and bringing the spirit of revolutions to it. That is why she doesn’t want to get married (Adivar, 1989: p. 187). Recep also says that he wants to become a lawyer and work for the people. So, if they get married, they can modernize the village together (Adivar, 1989: p. 188).

3. *Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu (1923)*

Çalıkuşu (1923) tells the story of Feride from Istanbul, whose fiancé was unfaithful to her, devotes herself to teaching, crossing Anatolia and traveling from city to city in order to earn a living. Feride is simply an example in the modernization process. This novel is about both the past and the future, which it builds with the help of an ideal Republican woman. Feride will therefore embody this ideal woman and, for her to appear as a more open woman, the writer will use Necmiye, another heroine of the novel, whom he will describe as a weaker woman.

"Towards evening the skin on my face was peeling from the sun. I was trying to hide the holes in my dress with my injured hands as I walked into the room. My maternal aunt was pulling out her hair. Then, she showed as an example Necmiye who looked like Van's cats, idiotic and lazy, who occasionally opened his mouth under this tuft of shiny hair." (Güntekin, 1991: p. 25).

Feride looked more like boys. And this is not seen as normal by those around him. We see social pressure growing around Feride. The characters in the book who represent society remind Feride that they expect her to behave as a woman should. And if the adolescent that she was, and who in the meantime had taken on the appearance of a young woman, did not comply, these figures even threatened to reprimand her (Güntekin, 1991: p. 59). Feride is aware of these roles and accepts them without asking too many questions:

"Yes, for a fifteen-year-old girl with an uncovered head, messy clothes, and bare legs, it was shameful to do stupid things in front of workers ... I knew it ..." (Güntekin, 1991: p. 65).

In the novel, we see that the notion of marriage allows one to achieve an extremely high level of respectability. Feride's engagement further increases the pressure on her. Like her maternal aunt, she receives warnings from several people: "You are already an engaged girl." (Güntekin, 1991: p. 83). Marriage gives a woman another status. Feride expresses this situation as follows... "overnight, I was transferred to a larger room in the house, because my status had changed..." (Güntekin, 1991: p. 84). The special status that marriage gives to women is not only a feature of Turkish society.

When Feride grows up, it brings about changes that are reflected in his clothes. Immediately after finishing school, she finds herself dressed in a black hijab. It is normal that, in a passage of the book, we meet a woman dressed in hijab but, between 1925 and 1934, laws and sanctions are applied for women to get rid of hijabs and veils and dress in a modern way.

In another part of the book, we see that Feride borrows the veil from Gülmisal Kalfa when she applies for the post of teacher in the Directorate of Education, because she heard that the Ministry of Education does not grant much attention to unveiled female teachers (Güntekin, 1991: p. 120). In addition, she had been warned because of her makeup at her workplace (Güntekin, 1991: p. 234). But Feride was a teacher during the early years of the Republic. Between 1924 and 1926, the state wanted to create "a national, secular, modern and democratic school" (Caporal, 1991: p. 77).

Republican writer Reşat Nuri also tried to illustrate Kemalist thinking of the "mother of the nation" and the "savior of the homeland" by creating, with Feride, an example of this "new woman". But the writer also tended, like Halide Edip, to humiliate women who put themselves forward through their sexuality. He thus used the character of Feride to draw attention to such women. He has Feride say about Neriman, a widow approaching her thirties:

"...she was exceptionally beautiful. What I hated most about her was that she was way too flirtatious." (Güntekin, 1991: p. 34).

She does not think it's right that she marries a twenty-year-old man. This can be seen as meanness (Güntekin, 1991: p. 34). For marriage, the man must be older than the woman. Like Lale from the novel Tatarcık, Feride dislikes women who flaunt their sexuality. She does not like her femininity and criticizes her fiancé Kâmrân who does not meet the description of the man wanted by society, since, according to her, he looks like a woman because of his beauty:

"What was going on with Kâmrân who, approaching his twenties, was starting to have thin mustaches on his thin lips? I was touched by this child who looked much more like a girl than a boy with her little feet like a girl's with her white shoes, her silk socks that trembled like a

thin branch, her frail body, his long, white neck sticking out of his shirt.” (Güntekin, 1991: p. 25).

In another passage, Feride learns that her fiancé was unfaithful to her. After that she left home to become a teacher in Anatolia. Finally, Feride being a young teacher, she is not allowed to teach male pupils between the ages of twelve and thirteen, as this is unacceptable from a religious point of view. Feride gets angry and uses the following comparison to describe Hatice Hanım’s behavior after learning from Hatice Hanım that at school, girls and boys are not mixed: “a chaste woman who runs away from a rooster” (Güntekin, 1991: p. 170).

Feride, the “new woman”, encounters several types of difficulties in Anatolia where she is a teacher. There is a price to pay for being a beautiful woman. In her workplaces, men disturb her by giving her nicknames such as “silk-worm” (İpekböceği) and “rose jam” (Gülbeşeker) (Güntekin, 1991: p. 270). One day the director hears rumors about Feride’s beauty in the village and summons her:

“My daughter, there is a saying that beauty is bad. You are beautiful and alone. Since you are new here, you should have protected yourself better.” (Güntekin, 1991: p. 284).

Because of her beauty and the hardships, Feride marries military medic Hayrullah Bey who is older than her, but whom she sees as her father. Feride is a victim of men’s desire to create a “new woman”. This desire is present in the

novels of the early years of modernization as a basic ideological factor. This is a marriage made to protect Feride from the outside world and his threats. Hayrullah Bey said to Feride, “Feride, you have no possibility either to live with me or with yourself. Unfounded doubts will poison your life. This ugly stain will follow you everywhere. How are we going to act? How are we going to protect you? In that case, I will keep you at home to defend you.” (Güntekin, 1991: p. 354).

Feride is an intellectual woman who comes to wake up Anatolia. But towards the end of the book, tired of the pressures that are exerted on her, Feride says to İhsan Bey who is in love with her:

“I am a woman and I do not know what to do in the face of all these difficulties.” (Güntekin, 1991: p. 332).

In the end, she marries Hayrullah Bey. As we see in the novel, without the help of men, the Republican woman cannot live on her own.

The character of Feride is a woman who has not been able to shed her traditional role. She could not discover her independence. Thus, it is the subject of criticism from some quarters. It is as if the writer who created this character of Feride, “the new woman”, made her a victim of society. He gives this character the role of woman as defined by society. Expressions such as “When the time is right” or “The toughest” imply that a woman can take the form desired by patriarchal society.

Conclusion

Women and families formed the basis of the nationalist project, the contours of which were defined by Kemalist ideology. This is also seen in novels. “The socialization of women and their entry into the workforce have been supported. However, she had to hide her femininity and appear asexual to protect her chastity on the outside.” (Kandiyoti, 1987: p.328). Women have become carriers of the Kemalist project through their role as mothers. Republican woman has been given the role of “childbearing machines” in the words of Wilhelm Reich (Reich, 1972: p.170).

The woman brings up the child of the nation. Under her dress, she remains a soldier and guardian of the nation. Both sexes are asexual. The modernization of the republic brings “equality and freedom”, but meanwhile both sexes are genderless in being given the role of supporting the nation. From the Ottoman Empire to the Republic of Atatürk, the perception of women and men does not change. We see that sex and sexuality are used in all societies to hide or protect certain agendas of a given time.

The cover of the Yeni Kalem magazine published in 1927 sums up our subject perfectly. The man in uniform is the one who grants the rights to the woman. She who is under her feet expects man to give her rights. To describe the Republican period, we can use this slogan, a woman is not a woman and a man is not a man. Both are the children of the nation.

Bibliography:

1. ADIVAR, Halide Edip. (1989). Tatarcık (Phlebotomus).İstanbul, Atlas Kitabevi, 191 p.
2. ARIBURNU, K. in CAPORAL, Bernard. (1999). Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 2 (1919 -1970) (Turkish Women in Kemalism and After Kemalism), translated by EYÜPOĞLU, Ercan. İstanbul, Cumhuriyet, p.43-44.
3. BOZKURT, Mahmut Esat. (2014).Atatürk İhtilali (Ataturk's revolution), İstanbul, Kaynak Yayınları, 423 p.
4. CAPORAL Bernard. (1999).Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 2 (1919 -1970) (Turkish women during and after Kemalism- 2 (1919-1970)), translated by EYÜPOĞLU Ercan, İstanbul : Cumhuriyet, 160 p.
5. GÜNTEKİN Reşat Nuri, Çalıkuşu (The Wren), İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991, 408 p.
6. KANDİYOTİ, Deniz.(1987). “Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case”. Feminist Studies, Vol. 13 No 2 Summer, p.328.
7. KEMAL Atatürk, Mustafa. (2006). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Atatürk's speeches and declarations, I-III), Ankara, Divan Yayıncılık,555 p.
8. ÖNERTOY, Olcay.(1984).Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü (The novel and the short story of the Republican era), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 397 p.
9. REICH, Wilhelm (1972). « Die Massenpsychologie des Faschismus ».La psychologie de masse du fascisme. Paris, Petite Bibliothèque Payot.
10. SANCAR, Serpil.(2014). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar (The sexuality of Turkish modernization. Men start a state, and women start a family), İstanbul, İletişim Yayınevi, 339 p.
11. TOPRAK, Zafer.(2015).Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, 1908-1935 (Women's freedom and feminism in Turkey, 1908-1935), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 582 p.
12. TUNA, Semiha. (2009). “Köy Enstitüleri’nde Kadın Olmak” (Being a Woman in Village Institutes)Feminist Eleştiri 1, Fe Dergi 1, sayı 1, p. 20-29.
13. WOLLSTONECRAFT, Mary.(2016). Défense des droits des femmes, (Defense of women's rights), Paris, Gallimard.
14. Cumhuriyet gazetesi. 20 Kasım 1930, [accessed January 8, 2015],
15. Cumhuriyet gazetesi, 31 Mart 1930, [accessed January 8, 2015],
16. URL: <http://belgelerlegercektarih.com/tag/secme-ve-secilme-hakki/>
17. URL: <http://belgelerlegercektarih.com/2016/07/09/kemalist-rejimin-hasta-et-tigi-kadin-secme-ve-secilme-hakki/>

Citi University Sports Hall was opened in September 2017 and has a total capacity of 600 people and an area of 15x28 meters.

Our gym meets the standards of the International Basketball Federation, and it has 6 layered "A" graded flooring.

Citi University SPORTS HALL

МОНГОЛЫН УЛС ТӨРИЙН НАМУУД БА НИЙГМИЙН ХАЛАМЖИЙН БОДЛОГО

Хураангуй

Улс төрийн үзэл баримтлалын хувьд баруун төвийн болон зүүний эрс ялгаатай Монголын улс төрийн голлох хүчнүүд нийгмийн халамжийн талаар ялгаатай бодлого явуулж байгаа эсэхийг тодруулах нь судалгааны сонирхолтой асуудал юм.

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг олон улсын судалгааны үр дүнд дүйцүүлэн жишиж үзэхэд баруун төвийн үзэл баримтлалтай Ардчилсан нам, зүүн төвийн үзэл баримтлалтай Монгол ардын нам нь нийгмийн халамжийн бодлогодоо төдийлөн ялгаатай бодлого явуулахгүй байна.

Хүн амын орлогын түвшин бага, ажилгүйдэл их, ядуурал дорвитой буурахгүй байгаа нь нийгмийн халамжийн бодлогыг тууштай дэмжихэд хүргэж байна.

Түлхүүр үг

Улс төрийн зүүн төвийн үзэл, баруун төвийн үзэл, сонгууль, сонгогчид, ядуурал, инфляци

Оршил

Улс үндэстний хөгжлийн үйл явц түүхийн туршид тасралтгүй өрнөж, нийгмийн хөгжил, эдийн засаг, оюун санааны хурдацтай өөрчлөлт бий болж буй өнөө үед нийгмийг хөдөлгөж урагшлуулан чиглүүлэх голлох институт байх үүрэг улс төрийн намд оногдож байна. Улс төрийн намууд олон нийтэд өөрийн үзэл баримтлал, үнэт зүйлс дээр тулгуурласан ялгаатай бодлого, хөтөлбөр дэвшүүлж, бодит ажил болгон хэрэгжүүлэхдээ эдийн засгийн дахин хуваарилалтын бодлогыг ямар түвшинд, хэр өргөн хүрээнд явуулж байгааг судлах шаардлагатай байна.

Улс төрийн тогтолцооны өвөрмөц субъект улс төрийн нам нь ардчилсан нийгэмд сонгуулийн замаар засгийн эрх авч, бодлого, хөтөлбөрөө хэрэгжүүлдэг нь түүний бодлогыг судлах шаардлагыг төрүүлж байна. Түүнчлэн эдийн засгийн дахин хуваарилалтын бодлогын үр дүнд суурилан сонгогчид, иргэдийн төлөв байдал, санаа бодлыг судлан тодруулах нь чухал юм.

1. Сэдвийн судлагдсан байдал //////////////////////////////////////

Нийгмийн халамжийн бодлогын талаар гадаадын судлаачид ХХ зууны хоёрдугаар хагас болон сүүлийн 15 жилийн хугацаанд нэлээдгүй судалж, тодорхой ахиц дэвшил гаргасан байна. Нийгмийн халамжийн бодлогыг онолын хувьд томъёолж, хэн, яагаад дэмждэг, ямар нөхцөл байдлын улмаас нийгэмд уг бодлогыг дэмжих хандлага хүчтэй байдаг талаар улс орнуудын туршлагад тулгуурлан судалсан байна. Судалгааны ажлуудыг тоймлон авч үзвэл:

Судлаач Раваллион, Мартин болон Майкл Локшин нар **“Хэн нийгмийн халамжийг хүсдэг вэ?”** (2000 он) бүтээлдээ шилжилтийн дараах үеийн ОХУ-ын хүн амын дунд судалгаа хийсэн. 1996 оны 10 дугаар сард судалгаанд оролцсон **7000 насанд хүрэгчдийн 72 хувь** нь нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжсэн бөгөөд хөгшид, эмэгтэйчүүд, бага боловсролтой иргэд илүү түлхүү дэмжжээ.

1996 он хүртэл явагдсан нийгмийн халамжийн бодлого нь ОХУ-ын хүн амын ядуу хэсгийн тоог улам нэмэгдүүлж, дундаж давхаргын хүн амын нэлээд хэсэг доод давхарга руу шилжсэн байдаг. Үүнээс үүдэн дахин хуваарилалтын бодлогыг дэмжигчид нэмэгдэж, тэдний гол хүрээг хөдөөний хүн ам, эмэгтэйчүүд, сургуулийн насныхан, өндөр настнууд, бүр ажил эрхэлж буй ажилчин ангийнхан бүрдүүлэх болов. Судлаачид ОХУ-ын орлого багатай ядуу хэсгийн нийгмийн халамжийн талаарх хандлагыг тандахад тэд төрийн нийгмийн халамжийг сайшаан дэмжих хандлага гарчээ. Харин хэрэглээ өндөртэй дундаж болон баян хэсгийн хүн ам тус бодлогыг шууд дэмжээгүй ч, ойрын ирээдүйд тэдний орлогын байдал муудаж болзошгүй тул дэмжих шаардлагатай гэх хандлага гарсан. Нийгмийн халамж нэмэлт орлого бий болгодог тул эрэгтэйчүүдээс илүү эмэгтэйчүүд, залуусаас илүүтэй хөгшчүүд түлхүү дэмждэг. Энэ нь тэдний коммунизмыг шууд дэмжихэд бэлэн байгааг харуулж байна. Орлогын тэгш бус байдал улам нэмэгдсэнээр нийгэмд ядуурал, ажилгүйдэл зэрэг үзүүлэлтүүд өсч, илүү хурцадмал болж ирсэн

талаар судалгааны ажилдаа өгүүлжээ.

Алесина, Алберто, Жорж-Мариус Ангелетос нар **“Нийгмийн халамжийн бодлого ба шударга ёс: АНУ, Европын харьцуулсан судалгаа”** (2010 он) номдоо нийгмийн халамжийн талаарх үзэл бодол, хандлагын ялгааг гаргаж харуулахыг зорьжээ. Судалгаанаас үзэхэд европчууд илүү уламжлалт хандлагатай, хувь тавиландаа итгэх хандлагатай байв. Харин АНУ-ын иргэдийн хувьд хувь хүний хичээл зүтгэлийг чухалчилсан байна.

Европт түүхэн ахуйгаасаа үүсэлтэй уламжлалт хаант засаглалын доор ард түмэн нь эрх баригчдыг хүлээн зөвшөөрч олон зуун жил амьдран ирсэн нь тэднийг хувь заяандаа итгэгч болоход нөлөөлж, нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжих хандлагатай болгосон. Харин АНУ-ын хувьд бүх асуудал өрсөлдөөн дээр суурилдаг тул төрийг харахгүйгээр шаргуу хөдөлмөрлөхөөс өөр сонголт үгүй гэж үзэж, нийгмийн халамийн бодлогыг дэмжих нь Европын хүн амаас бага байв. Гэвч аль аль нийгэмд орлогын тэгш бус байдал тодорхой хэмжээгээр байгаа тул дахин хуваарилалтын тохируулга хийх нь зүйтэйг онцолсон байна. Нийгмийн халамжийг татварын бодлогоор дэмжихийн тулд өндөр татвар ногдуулбал хүмүүс дөнгөж амь зуух хэмжээнд очих бөгөөд татварын хэмжээ бага байвал нийгмийн ажилтай хэсгийн орлого хангалттай түвшинд хүрч, нийгмийн халамжийг хүсэмжлээд байдаггүйг дээрх зохиогчид судалгаандаа онцолсон байна.

Аленина, Ф.Алберто, Паула Гиулиано нар **“Нийгмийн халамжийн бодлогын хандлага”** (2009 он) бүтээл: Тэд нийгмийн халамжийн бодлогын үндсэн хэмжүүр болсон орлогын тэгш бус байдал, нийгэм, соёл, оюун санааны үзүүлэлтүүдийг судлахдаа хүмүүсийн намтар, соёлын хүчин зүйл, түүхийн үйл явдал зэргийг чухалчлан авч үзжээ. Нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжих эсэх нь хувь хүний нас, хүйс, төрх, нийгэм, эдийн засгийн статусаар тодорхойлогдохгоос гадна, хүн амын түүх, соёл, улс төрийн үзэл санаа, шударга ёсны ойлголтуудаас хамаардаг болохыг

онцлон анхааруулсан байдаг. Шашин шүтлэг, түүх, соёлын хувьд ялгаатай улсуудад дахин хуваарилалтын бодлого харилцан адилгүй хэрэгждэгийг уг бүтээлд харуулсан байдаг.

Горнео, Гиаккомо, Ханс Петер Грунер нар **“Улс төрийн дахин хуваарилалтын бодлогын талаарх хувь хүний хандлага”** (2002 он) бүтээлдээ нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжих эсэх нь хувь хүний орлогоос шууд хамааралтайг гаргаж ирсэн. Орлогыг тэгшитгэх, нийгмийн тодорхой зорилтот бүлэг юм уу, хүмүүст сургууль, цэцэрлэг, орон сууц зэргийг тэгшитгэн хөгжүүлэхийг зөвлөсөн. Бүс нутаг, хөгжлийн түвшингээс хамаарч хүмүүсийн дахин хуваарилалтыг дэмжих хандлага өөр байна. Хувь заяандаа итгэх болон хичээл зүтгэлийн талаархи хандлагыг улсуудын хувьд харуулсан байна. Орлогын тэгш бус байдлаас үүдэлтэй нийгмийн халамжийг дэмжих төлөв байдалд нөлөөлөх гурван үзүүлэлтийг боловсруулсан. Үүнд:

Орлогын тэгш бус байдлаас үүдэлтэй дахин хуваарилалтыг дэмжих төлөв байдалд нөлөөлөх гурван үзүүлэлтүүд:

Дээрх гурван үзүүлэлтээр хэмжихэд хуучин коммунист орнууд барууны орнуудаас илүүтэй дахин хуваарилалтын бодлогыг дэмждэг болох нь харагдсан. Шалтгааныг нь тэд хуучин коммунист улсуудын хүн амын орлого барууны өндөр хөгжилтэй улсуудын хүн амын орлогоос хавьгүй бага байгаа явдал гэж тайлбарласан. Эдийн засгийн дахин хуваарилалтын бодлогын дэмжлэгийн тухайд хувь хүмүүсийн орлогын байдалтай холбон улс төр, эдийн засгийн дүгнэлтүүд гаргахыг чухалчилж, хувь хүний байр суурь нийт массын байр суурь бүрдэхэд бүрэлдэхүүн хэсэг болдог тул судалгааныхаа регресс шинжилгээний хэсэгтээ хувь хүний төлөв байдлын илүү түлхүү оруулж үр дүн гаргахыг зорьжээ.

Алесина, Алберто, Никола Фучс Шуэндэлн нар **“Ленинтэй салах ёс гүйцэтгэх нь (Эсвэл үгүй юу?): Коммунизмд байсан хүмүүсийн хандлагын үр дүн”** (2005) бүтээлдээ Баруун, зүүн Германы жишээн дээр харьцуулалт хийсэн бөгөөд зүүн Германы коммунист дэглэмд амьдарч байсан хүн ам эдийн засгийн дахин хуваарилалтын бодлогод хэрхэн хандаж буйг судалж, өмнөх нийгмийн дэглэм нь дахин хуваарилалтын бодлогыг дэмжихэд нөлөөлдөг болохыг харуулжээ. Судалгааны үр дүнгээ 1998, 2002 оны Германы сонгуулийн санал авсан намуудын жишээн дээр нотолж, зүүний намуудыг зүүн Германд байсан сонгогчид илүү дэмжиж буйг харуулсан байна.

2. ХБНГУ-ын парламентын сонгуулийн үр дүн (1998, 2002)

1945-1990 оны хооронд Зүүн Германд коммунист дэглэм тогтож, эдийн засгийн дахин хуваарилалтын бодлого хэрэгждэг байсан нь Зүүн Германы хүн амын сэтгэхүйд хүчтэй ул мөрөө үлдээж, хоёр Герман нэгдсэний дараа ч нийгмийн халамжийг дэмжих хандлага буурахгүй байсан. 1998, 2002 оны хоёр удаагийн парламентын сонгуульд баруун, зүүн болон төвийн үзэл баримтлалтай намууд ойролцоо суудал авсан. Гэхдээ бүс нутгаар нь харьцуулж харвал, жишээ нь зүүний үзэл баримтлалтай PDS нам 1998 оны сонгуульд Баруун Германд дөнгөж 1.2%-ийн санал авсан бол Зүүн Германд 21.6%-ийн санал авсан нь коммунист дэглэмд байсан хүн ам зүүний үзэл баримтлалтай намыг түлхүү дэмждэгийг харуулж байна.

Судлаачид энэ ялгаатай байдал арилтал 1-2 үе буюу 20-40 жил хэрэгтэй гэж дүгнэж, тодорхой үзүүлэлтүүдийг сонгон регресс шинжилгээ хийн дахин хуваарилалтын бодлогыг дэмжих хандлагыг гаргажээ.

Паола Гиулана “Эдийн засгийн уналт дахь өсөлт: Итгэл ба макро эдийн засаг” бүтээлдээ хүмүүсийн итгэл үнэмшил макро эдийн засагт хэрхэн нөлөөлдөгийг харуулсан. Итгэл үнэмшлийн нөлөөллийг гурван хэсэгт авч үзсэн. Үүнд:

Хувь хүн эдийн засгийн ямар орчинд амьдарч байснаас хамааран түүний макро эдийн засгийн талаарх итгэл үнэмшил тогтоход нөлөөлдөг. Эдийн засаг хямралтай, уналттай, эсвэл тогтмол

өсөлттэй сайн үед амьдарч байсан бол дахин хуваарилалтын бодлогод хэрхэн хандах вэ гэдгийг гаргахыг зорьсон байна.

Эдийн засгийн шилжилтийн процес удаан үргэлжилж, макро үзүүлэлтүүд муу байсан болон хямралт бууралттай үеийн давтамж их нөхцөлд хувь хүн нь ур чадвараасаа илүү хувь заяандаа найдаж, төр засгийн дахин хуваарилалтыг илүү дэмждэг. Уг дэмжих хэлбэр нь урт хугацаанд үргэлжилдэггүйг судлаачид сануулжээ. Хувь хүний залуу үеийнх нь макро эдийн засгийн байдлыг судалснаар итгэл үнэмшлийнх нь хандлагыг тодорхойлж болохыг зөвлөсөн. 18-25 насандаа хүн эдийн засгийн асуудалд их мэдрэг хандаж, тэр нь 40 нас хүрээд ирэхээр илүү тогтвортой төлөвшдөг болохыг судалгаа харуулсан. Хувь хүний шинж талаас олон үзүүлэлтүүд дээр регресс шинжилгээ хийн дахин хуваарилалтын бодлогыг дэмжих хандлагыг харуулжээ.

Гадаадын судлаачдын судалгааны үр дүнгүүд дээр үндэслээд дараах тохиолдол шинж байдлуудад дахин хуваарилалтын бодлого дэмжигддэг нийтлэг нийтлэг үр дүн ажиглагдлаа. Үүнд:

Орон нутагт амьдрагч

Алс орон нутагт амьдарч буй иргэд орон нутгийн хөгжлийн түвшин, орлогын түвшин бага байдлаас хамаарч нийгмийн халамжийн бодлогыг тууштай дэмжигч байдаг.

Орлого багатай

Орлогын тэгш бус байдлаас хамааран нийгмийн орлого багатай хэсэг ямагт нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжигч бүлэг болдог.

Боловсрол багатай

Судалгаануудын үр дүнгээс харвал боловсрол багатай хэсэг нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмждэг.

Эмэгтэйчүүд

Эмэгтэйчүүд ямар ч нийгэмд нийгмийн халамжийн бодлогыг тууштай дэмжигч бүлэг байдаг талаар дээрх бүх судалгаанд дурджээ.

Хар арьстан

Нийгмийн афро-америк бүлгийнхэн нийгмийн халамжийн бодлогыг тууштай дэмжигчид байдгийг судалгаанууд нотолжээ.

Ажилгүйчүүд

Тухайн улс орны ажилгүйчүүд нийгмийн халамжийн бодлоготой шууд хамааралтай болохыг нотолсон байна.

Ахлах сургуулийн хүүхдүүд

Нийгмийн насанд хүрээгүй бүлэг нийгмийн халамжийн бодлогыг шууд дэмждэг үр дүнг судалгаанууд нотолсон байна.

Тэтгэврийн насныхан

Эмэгтэйчүүд ямар ч нийгэмд нийгмийн халамжийн бодлогыг тууштай дэмжигч бүлэг байдаг талаар дээрх бүх судалгаанд дурджээ.

Хар арьстан

Тэтгэврийн насныхан нийгмийн халамжийн бодлоготой шууд хамааралтай.

Ажил эрхэлдэггүй хүмүүс

Ажилэрхлэдэггүй хүмүүс нийгмийн халамжийн бодлоготой шууд хамааралтай.

Коммунист дэглэмд амьдарч байсан бол

Ленинтэй салах ёс гүйцэтгэх нь (Эсвэл үгүй юу?): Коммунизмд байсан хүмүүсийн хандлагын үр дүн гэх судалгааны ажилд Зүүн Германы хүн амын хэсэг нийгмийн халамжийн бодлого хэрэгжүүлж байсан нам, эвслийг ихээхэн дэмжиж байсныг парламентын сонгуулийн дата мэдээлэл дээр баталсан үр дүн харуулсан.

Орлогын тэгш бус байдал

Орлогын тэгш бус байдал нийгмийн халамжийн бодлоготой шууд хамааралтай.

Хичээл зүтгэл ба хувь тавиланд итгэх итгэл

Хүмүүсийн хувь тавиландаа итгэх байдал нь Засгийн газрын санал болгож буй нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжихэд хүргэдэг гэсэн судалгааны үр дүнгүүд гарсан байна.

Улс төрийн итгэл үнэмшил

Хэрэв хувь хүн итгэл үнэмшлээрээ ямар нэгэн улс төрийн үзэл баримтлалыг дэмждэг бол тэр нь дагаад тухайн чиглэлийнхээ намын бодлого хөтөлбөрийг дэмжижэд нөлөөлдөг.

18-25 насны залуус

Тус насны бүлгийн хүмүүс нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмждэг үр дүн судалгаануудаас гарсан.

Эдийн засгийн хямралтай, шилжилтийн үйл явц удаан нийгэмд

амьдарч байсан бол

Нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжихэд уг байдал нөлөөтэй болохыг судалгаагаар баталсан. Хямралт байдал нь хувь хүний эдийн засгийн бодлогын талаарх итгэл үнэмшил, үзэл бодолд шууд нөлөөлж, дахин хуваарилалтын бодлогыг дэмжихэд хүргэдгийг судалгааны үр дүн харуулсан байна.

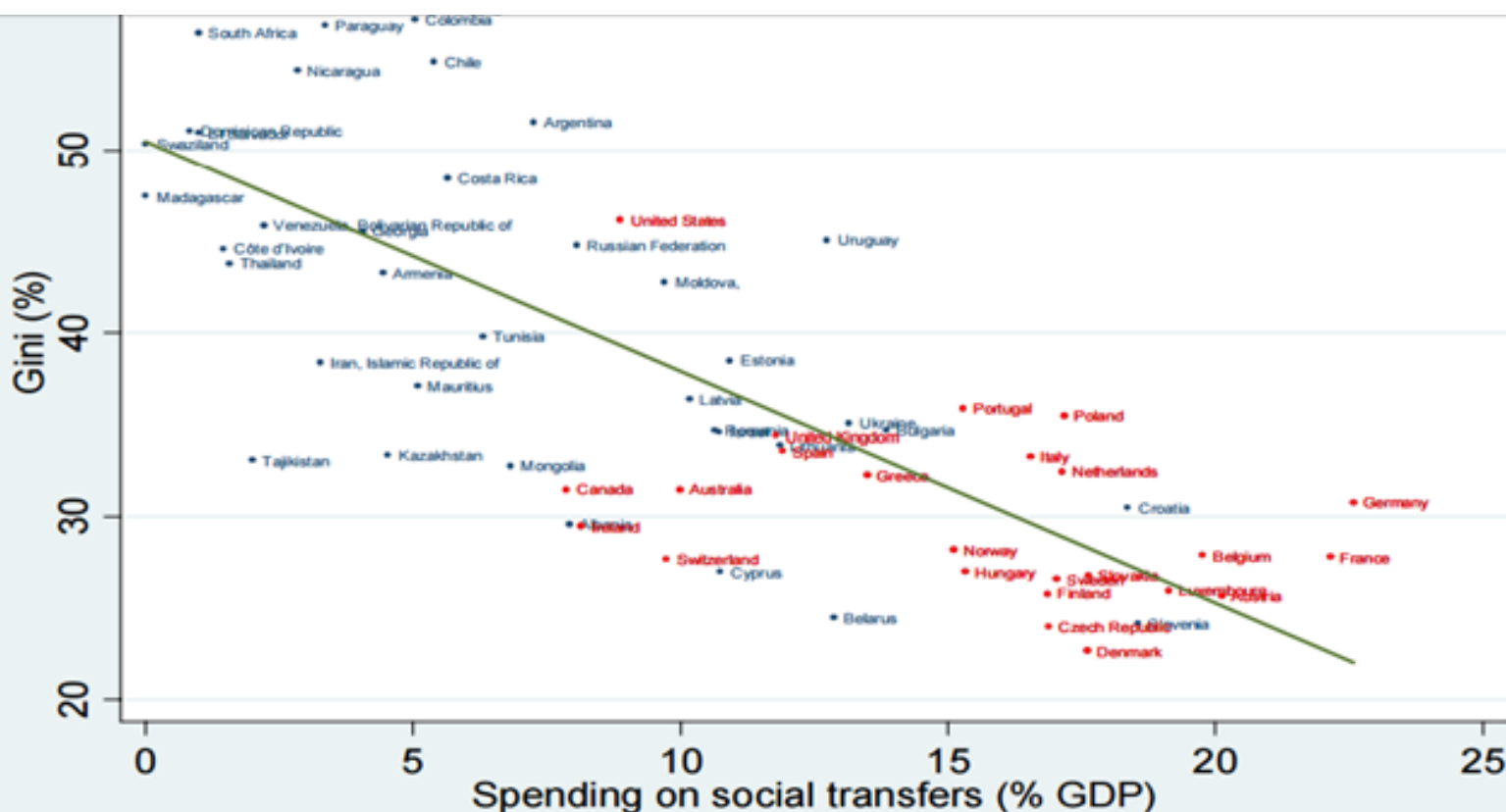
3. Нийгмийн халамжийн бодлогын онолын үндэс

Нийгэм хөгжиж, эдийн засаг өсөн тэлж томрохын хэрээр нийгэмд орлогын тэгш бус байдал бий болж, бүр даамжран орлогын тэнцвэрт бус байдал хол зөрүүтэй болсноор уг асуудлыг шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага урган гардаг. Зах зээлийн тогтолцоотой нийгэмд дийлэнх тохиолдолд тэгш орлоготой байх боломжгүй бөгөөд үүнийг улс орнуудын Засгийн газар нийгмийн халамжийн бодлогын нөлөөгөөр шийдвэрлэх арга замыг эрэлхийлсээр байна.

А. Дахин хуваарилалтын бодлого (зарлага давамгайлсан)

Нийгмийн эмзэг бүлгүүд рүү чиглэсэн халамж давамгайлсан бодлого хэрэгжүүлснээр орлогын тэгш бус байдлыг арилгаж чадна гэж судлаачид үзэж байна. Татварыг нэмэгдүүлж, төсвийн орлогыг өсгөснөөр нийгмийн шинжтэй асуудлуудыг шийдвэрлэж, орлогыг дахин хуваарилах боломж нээгдэнэ.

Нийгмийн дахин хуваарилалт ба орлогын тэгш бус байдлын үзүүлэлтүүд:

Note: OECD countries are shown in red

Бодлогын энэ хэсэг нь нийгмийн өргөн хүрээг хамардаг тул ихээхэн зарлага шаарддаг нь дата мэдээллээс харагддаг. Эдийн засгийн хөгжил, хамтын ажиллагааны байгууллагын гишүүн орнууд дахь нийгмийн дахин хуваарилалтын бодлогын Gini коэффициенттэй харьцуулсан хүснэгтээс харахад тухайн улсуудын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 0-25 хүртэлх хувийг эзэлж буйг ажиглаж болно.

Хүн амын дийлэнх хэсгийн орлогын эх үүсвэр нь цалин, тэтгэвэр, тэтгэмж. Эдийн засгийн тогтворгүй байдлыг өдөөсөн, үнэ, ханш, инфляцийг хөөрөгдсөн макро эдийн засгийн болон мөнгөний бодлого нь хүмүүсийн бодит орлого, худалдан авах чадварыг бууруулж, тэгш бус байдлыг улам бүр нэмэгдүүлснээр нийгмийн халамжийн бодлогыг хүчтэй явуулах шалтаг болдог. Мөн ажилгүйдэл, ядуурал, хүмүүсийн бодит орлого бага нийгэмд ийм бодлого идэвхтэй байдгийг дараа дараагийн судалгааны хэсэгт өгүүлнэ.

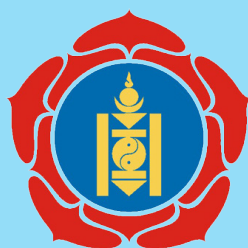
Судалгааны ажилд нийгмийн дахин хуваарилалтын /зарлага давамгайлсан/ хэсгийг цаашид голчлон судлах тул нийгмийн халамжийн талаархи онолын үзэл баримтлалыг нарийвчлан оруулж өгөв.

4. Монголын голлох улс төрийн намуудын үзэл баримтлал

1990 оны Цагаан морин жилийн ардчилсан хувьсгалын үр дүнд Монголд нэг намын дарангуйлсан тогтолцоо халагдаж, чөлөөт ардчилсан сонгуулийг хүлээн зөвшөөрснөөр олон намын систем бүрэлдэн тогтжээ. Өдгөө Монгол Улсад Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй улс төрийн 36 нам үйл ажиллагаа явуулж байна. 1992-2020 оны парламентын сонгуульд ялалт байгуулж, засгийн эрх авсан байдлаар Монголд голлох улс төрийн намуудыг тодорхойлж болох юм.

Монгол
Улсын
парламентын
сонгуулийн
үр дүн.
1992-2020
он.

Монгол Ардын нам \хуучнаар МАХН\

1992- 70 суудал
1996- 25 суудал
2000 - 72 суудал
2004- 36 суудал
2008- 45 суудал
2012- 26 суудал
2016-65 суудал
2020 -62 суудал

Ардчилсан нам \МоАН-МҮДН-НН, “Ардчилсан холбоо” ЭВСЭЛ\

1992- 4 суудал
1996- 50 суудал
2000- 1 суудал
2004- 34 суудал
2008-28 суудал
2012- 34 суудал
2016-9 суудал
2020- 11 суудал

Бусад нам, эвсэл, бие даагчид

1992- 2 суудал
1996- 1 суудал
2000- 3 суудал
2004- 4 суудал
2008- 3 суудал
2012- 16 суудал
2016- 2 суудал
2020-3 суудал

Судалгаанаас харахад 1992-2020 оны УИХ-ын сонгуульд ерөнхийдөө МАН /МАХН хуучин нэр/, Ардчилсан нам /АН/ ээлжлэн ялсан /МАН 6 удаа, АН 2 удаа/. Эдгээр нь Монголын улс төрийн хоёр голлох нам юм.

Монголын голлох хоёр улс төрийн намын үзэл баримтлал

Монгол Ардын нам	Ардчилсан нам
Монгол Улсын тусгаар тогтнол, эрх чөлөө, шударга ёс, эв нэгдэл, үндэсний язгуур эрх ашгийг эрхэмлэн дээдэлсэн нийгмийн ардчиллын /социал-демократ/ үзэл баримтлал бүхий зүүн төвийн нам юм. ¹	Ардчиллыг бэхжүүлэн хөгжүүлэх намын хүсэл зориг, чадамж намын дотоод ардчиллаар хангагдана гэдгийг эш үндэс болгон тулгуур үзэл баримтлалаа үйл ажиллагааны удирдлага болгосон баруун төвийн үзэл баримтлалтай нам юм. ²
ЭЗШУ-эдийн засаг дахь төрийн оролцоог чухалчилна, нийгмийн халамжийн бодлого тууштай явуулна, төрийн өмчийг байлгах сонирхолтой байна.	ЭЗШУ-Эдийн засгийн төрийн оролцоогүйгээр явуулахыг чухалчилна, төр өмчгүй байх ёстой, эдийн засаг зах зээлийн зарчмаар өөрийгөө зохицуулах ёстой.

Монголын парламентад барууны үзэл баримтлал бүхий Ардчилсан нам, зүүний үзэл баримтлал бүхий Монгол Ардын намууд өндөр дэмжлэгтэй сонгогдож, Засгийн газраа байгуулан ажиллаж байна. Бусад улс төрийн хүчнүүдийн хувьд парламентын өчүүхэн бага хэсгийг эзэлж, зарим нь парламентад суудал авч үзээгүй байгаа нь уг улс төрийн хүчнүүд нөлөөлөх чадамжгүй байгааг харуулж байна. Хоёр намын үзэл баримтлалаас харвал МАН зүүний үзэл баримтлал бүхий социал демократ нам, Ардчилсан нам барууны үзэл баримтлал бүхий либерал нам болох нь албан ёсны эх

сурвалжаас нотлогдож байгаа юм.

Социал-демократ үзэл баримтлал бүхий Монгол Ардын нам зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг онолын хувьд явуулах бололцоотой нь илэрхий харагдаж байгаа бол баруун төвийн үзэл баримтлалтай Ардчилсан нам эсрэгээрээ илүү либерал бодлогыг барьж, хувь хүний эрхийг олгож, эдийн засгийн секторуудыг дэмжин, зах зээлийн харилцаан дээр суурилсан эдийн засгийн бодлого явуулах боломжийг хангаж, нийгмийн халамжийг багасгаж хумих бодлого баримталж ажиллах онолын суурьтай байна.

5. Монгол дахь дахин хуваарилалтын бодлого

1992-2020 оны парламентын зургаан удаагийн ээлжит сонгуулиар Монгол дахь улс төрийн голлох хүчнүүд болох Монгол ардын нам (МАН), Ардчилсан нам (АН) нь үзэл баримтлалын хувьд эрс тэс ялгаатай намууд боловч сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө нийгмийн халамжийг санал болгосон зүүний бодлогыг хоёулаа хүчтэй явуулж байгааг өмнөх бүлэгт харуулсан билээ.

Эдгээр улс төрийн намуудын хувьд засгийн эрх авахдаа нийгмийн халамжийн дахин хуваарилалтын бодлого нь тоон өгөгдөл дээр хэрхэн өөрчлөгдсөнийг шинжилж, үр дүнг шалгаснаар жинхэнэ ёсоор нийгмийн халамжийн бодлогын Монгол дахь хэрэгжилтийн байдлын бодит үр дүнг гаргаж авах юм. Монгол Улсад нийгмийн халамжийн бодлого хэрхэн явагдаж буйг шинжлэхдээ судалгааны хэд хэдэн шалгуур үзүүлэлтээр хэмжиж, тус бодлогын хэрэгжилт, үр дүнг харах боломжтой юм. Иймд дараах зургаан үзүүлэлтийг хэмжүүр болгож нийгмийн халамжийн бодлогод аль нэг өөр улс төрийн нам засгийн эрхэнд гарснаар өөрчлөлт

орсон эсэхийг шалгаж, Монголд нийгмийн халамжийн бодлого хэр өргөн далайцтай явагдаж байгааг шинжилсэн юм.

А. Нэг хүнд ногдох нийгмийн халамжийн хэмжээ (сая төгрөг)

Монгол Улсын нэг хүнд ногдох халамжийн хэмжээг тодруулах зорилгоор эх сурвалжийн датан дээрээс авсан мэдээллээс харахад 2004-2020 оны хооронд Монголд нэг хүнд ногдох нийгмийн халамжийн хэмжээ тасралтгүй огцом өсч байна. 2004 оны жилийн эцсийн байдлаар нэг хүнд ногдох нийгмийн халамжийн хэмжээ 42.273 төгрөг байсан бол хугацааны цувааны 17 дахь жилд энэ нь даруй 9 дахин нэмэгдэж 337.742 төгрөг болсон нь МАН, эсвэл АН-ын аль нь засгийн эрхэнд гарснаас хамаарахгүй зүүний намын хэрэгжүүлдэг дахин хуваарилалтын бодлогын элемент огцом өссөнийг харуулж байна.

¹ <http://nam.mn/c/a> МАН үзэл баримтлал

² <http://www.demparty.mn/> Ардчилсан намын үзэл баримтлал

Б. Хэрэгжсэн нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн тоо

Нийгмийн халамжийн сангаас хэрэгжүүлж санхүүжүүлдэг хөтөлбөрийн тооны үзүүлэлтийг авч үзвэл 2004-2020 оны хугацаанд дараах өөрчлөлтүүд гарчээ. Үүнд: 2004-2005 оны хооронд уг үзүүлэлтийн тоо тогтмол 9 байснаа 2006 оноос огцом өсч 35 болж, түүнээс хойш нийт тоон үзүүлэлт нь тогтмол ойролцоо түвшинд 2020 оны жилийн эцэс хүртэл хадгалагдаж байна. Энэ нь Монголд нийгмийн халамжийн бодлого жигд бууралтгүй явагдаж байгааг харуулж байна.

Хэрэгжсэн нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн тоо:

В. Нийгмийн халамжид хамрагдсан хүмүүсийн тоо

2009 оны жилийн эцсээс 2020 он хүртэлх нийгмийн халамжид хамрагдагсдын тоон мэдээллээс дараах дүгнэлтийг хийлээ. 2009 оны жилийн эцэс гэхэд Монголд 1.525.000 орчим хүн буюу нийт хүн амын 60 орчим хувь нь ямар нэг халамжид хамрагдсан байна. 2010 оны жилийн эцсээс 2020 оны 4 дүгээр сар хүртэл 700-800 орчим мянган хүн ямар нэгэн байдлаар нийгмийн халамж хүртэж байна. Энэ тоо огт буураагүй байна. Нийгмийн халамжид хамрагдагсдын тоо буурахгүй байгаа явдал нь Монголд зүүний дахин хуваарилалтын бодлого МАН, АН аль нь засгийн эрхэнд гарахаас үл хамааран тогтвортой явагдаж байгааг батлан харуулж байна. Монгол Улсад зургаан хүн тутмын нэг нь аль ч улс төрийн хүчин засгийн эрхэнд гарснаас үл хамааран нийгмийн халамжинд хамрагдаж байна.

Нийгмийн халамжид хамрагдсан иргэдийн тоо:

Г. Нийгмийн халамжид зарцуулсан мөнгөний хэмжээ

2004-2020 оны хоорондох нийгмийн халамжинд зарцуулсан мөнгөний хэмжээ энэ хугацаанд даруй арав дахин буюу тасралтгүй хурдтайгаар огцом нэмэгдсэн байна. 2004-2006 оны хооронд нийгмийн халамжид зарцуулж буй нийт мөнгөний өсөлтийн хурд дундажаар 10-15% байсан бол 2007 оноос өсөлтийн хурд огцом нэмэгдэж, нийт зарцуулагдаж буй мөнгөний хэмжээ 1.011.858.000.000 төгрөг болж нэмэгдсэн байна. Энэ нь мөн л зүүний нийгмийн халамжийн бодлого тасралтгүй өсөлттэй явагдаж байгааг харуулж байна.

Нийгмийн халамжид зарцуулсан мөнгөний хэмжээ:

Д. ДНБ-д нийгмийн халамжийн эзлэх хувь

2004-2020 онд Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд нийгмийн халамжийн эзлэх хувь 3.48-7.85%-ийн хооронд хэлбэлзэж байна. Энэ хугацаанд ямар нэгэн огцом тренд ажиглагдаагүй бөгөөд ДНБ-д нийгмийн халамжийн эзлэх хувь бусад үзүүлэлтүүдийн адил жигд хувьтай байна. Иймд тус үзүүлэлт нь Монголд нийгмийн халамжийн бодлого мөн жигд бууралтгүй явагдаж байгааг дахин нотолж байна.

Нийгмийн халамжид зарцуулсан мөнгөний хэмжээ:

Е. Төсвийн зарлагад нийгмийн халамжийн эзлэх хувь

Монгол Улсын төсвийн нийт зарлагад нийгмийн халамжийн эзлэх хувь 2004-2020 оны хоорондох 11 жилийн хугацаанд 9.17-26.61 хувийн хэлбэлзэлтэй байж, дунджаар 17-18%-ийн хооронд хэлбэлзэж байна. Улсын төсвийн зарлагын эзлэх хувь ийн жигд бууралтгүй байгаа нь Монгол Улсад зүүний нийгмийн халамжийн бодлого тасралтгүй хэрэгжиж байгааг харуулж байна.

Монгол дахь эдийн засгийн нийгмийн халамжийн бодлого МАН, АН-ын аль нь төрийн эрхэнд гарахаас үл хамааран хүчтэй явагдаж байгааг харууллаа. Монголын улс төрийн голлох хоёр намын нэг улс төрийн баруун төвийн үзэл баримтлал бүхий Ардчилсан нам зүүний дахин хуваарилалтын бодлогыг идэвхтэй хэрэгжүүлэгч гэдэг нь харагдаж байна.

CITI CONCEPT STORE

СИТИ Их сургуулийн бусдаас ялгагдах өвөрмөц байдал, нэр хүндийг гадагш илэрхийлэх гол зүйл бол Сити брэнд бүтээгдэхүүнүүд билээ.

Бид Алсын хараа болон стратеги төлөвлөгөөндөө өөрсдийн брэнд бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх ажлыг онцгойлон тусгасаны эхлэл болгож дурсгалын зүйлс болон хувцасны коллекцыг бүтээн хөгжүүлж эхлээд байна. Цаашид уг ажил улам өргөжин нэр төрлөө нэмэн Сити брэндийн эко системийн салшгүй нэг хэсэг болох юм.

6. Үүсний хуваарилалтын бодлого ба Монголын сонгогчид

Эмпирик судалгааны эл бүлэгт улс төрийн намууд нийгмийн халамжийн бодлогыг сонгож буй шалгаан нь юутай холбоотой болох тухайлбал, сонгогчдын төлөв байдлаас хамаарч байна уу, тэдний эрэлт

таашаалаас болж халамжийн бодлогыг санал болгож байна уу гэдгийг тодруулах юм. Мөн Монголын сонгогчдын ямар шинж чанар улс төрийн ийм бодлогыг дэмжих суурь хүчин зүйл болж байгааг тодруулах болно.

Монголын сонгогчид улс төрийн аль чиг шугам бүхий намуудад саналаа өгч байсныг тодруулан харвал:

№	Сонгууль болсон он	Улс төрийн хүчнүүд	Авсан саналын хувь	Авсан суудал	Сонгуулийн систем
1	1992	МАХН	59.6	71	Томсгосон олон мандаттай 26 мажоритар тойрог
		АН	40.0	4	
2	1996	МАХН	40.5	25	Нэг тойрог, нэг мандат 76 жижиг тойрог
		Ардчилсан холбоо эвсэл	47.0	51	
3	2000	МАХН	51.6	72	
		Ардчилсан хүчнүүд	13.4	4	
4	2004	МАХН	48.3	37	
		Ардчилсан хүчнүүд	44.2	35	
5	2008	МАХН	59.2	45	Томсгосон олон мандаттай 26 мажоритар тойрог
		Ардчилсан хүчнүүд	40.7	31	
6	2012	МАН	32.6	25	Холимог
		АН	35.2	33	
		МАХН-МҮАН эвсэл	22	11	
7	2016	МАН	45.12	65	Нэг тойрог, нэг мандат 76 жижиг тойрог
		АН	33.14	9	
		МАХН	8.00	1	
8	2020	МАН	44.93	62	Томсгосон олон мандаттай 26 мажоритар тойрог
		АН	23.5	11	
		МАХН	8.1	1	
		ХҮН	5.2	1	

Дээрх сонгуулийн үр дүнгээс харвал Монголд 1992-2020 оны 8 удаагийн сонгуульд сонгогчид оролцохдоо зүүн төвийн социал-демократ үзэл баримтлалтай МАХН, МАН зэрэг намуудыг хамгийн багадаа 40%-тай дэмжиж 59.6% руу тэмүүлэх маягаар сонгогчид зүүний үзэл баримтлалтай намыг дэмжиж байгааг ажиглаж болно. Энэ нь Монголын сонгогчид зүүний үзэл баримтлал бүхий намыг өндөр хувьтайгаар байнга дэмждэг гэсэн дүгнэлт хийж болохоор байна.

Эмпирик судалгааг хийхдээ гадаадын судлаачдын зүүний дахин хуваарлалтыг ямар нөхцөлд хэн дэмждэг талаарх батлагдсан үзүүлэлтүүдийг Монголын сонгогчдын өгөгдөл мэдээлэлд тулгуурлан үзлээ. Орон нутагт амьдарч буй орлого багатай, боловсрол багатай, эмэгтэйчүүд, сонгуулийн мажоритар систем, ажилгүй, ахлах сургуулийн, хүүхдүүд, тэтгэврийн насныхан, ажил эрхэлдэггүй хүмүүс, коммунист дэглэмд амьдарч байсан, орлогын тэгш бус байдал, хичээл зүтгэл ба хувь тавиланд итгэх итгэл, улс төрийн итгэл үнэмшил, 18-25 насны залуус зэрэг үзүүлэлтүүдээс Монголын сонгогчдын шинжийг тоон мэдээлэл өгөгдөлд тулгуурлан шинжлэв.

Гадаадсудлаачдынбүтээлд 18-25 насны залуус, боловсрол багатай, сонгуулийн мажоритар систем, ахлах сургуулийн, хүүхдүүд, эмэгтэйчүүд, улс төрийн итгэл үнэмшил зэргийг нэгэнт нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжихэд нөлөөлдгийг тогтоочихсон тул энэ хоёр үзүүлэлтээс бусад үзүүлэлтүүд дээр Монголын сонгогчдын шинж чанарыг тавьж судлах нь оновчтой юм.

А. Орон нутагт амьдарч буй иргэд

Монгол Улсын хүн амын хэдэн хувь нь орон нутаг, алс хязгаарт амьдарч буйг тогтоовол:

Монгол Улсын хүн амын байршил. 1992-2020 он.

Байршлаар	Бүгд	Хөдөөний хүн амын эзлэх %	Хот	Хөдөө
1992	2.158.362	43.51%	1.219.248	939.114
1996	2.276.016	48.10%	1.181.227	1.094.789
2000	2.403.105	43.77%	1.361.270	1.041.835
2004	2.521.733	39.41%	1.527.871	993.862
2008	2.665.955	35.74%	1.713.121	952.834
2012	2.867.744	32.82%	1.926.625	941.119
2016	3.063.568	32,56%	2.076.034	987.534
2020	3.355.200	33,63%	2.226.698	1.128.502

Хүснэгтээс ажиглавал Монголын хөдөөгийн хүн ам 1992-2012 оны хооронд улсын хэмжээнд сонгуулийн цикл тутамд тасралтгүй буурсан байна. Орон нутгийн ихэнх сонгогчид зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг түлхүү дэмждэг болох нь гадаад судалгааны үр дүнтэй тохирч байна.

УИХ-ын зургаан удаагийн ээлжит сонгуулийн ихэнхэд нь /1996 оны сонгууль/ зүүний чиг баримжаа бүхий МАН болон МАХН 21 аймгийн олонхид нь ялалт байгуулсан дата мэдээлэл нь судалгааны үр дүнг баталж байна.

Б. Соёл түүхийн уламжлалт сэтгэлгээ

Монголчууд дорнын төрийг дээдлэх үзлийг хүндэтгэдэг ард түмэн тул хувь тавиландаа илүү итгэх хандлага илүү байдаг. Энэ нь нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжих нэг нөхцөл болж байна. Ийн хувь тавиландаа итгэх хандлагын үндэс нь Монголд үйлдвэрлэл муу хөгжсөн, ихэнх өргөн хэрэглээний болон нийт хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүний ихэнхийг гаднаас импортоор авдаг нь нийгмийн бэлэнчлэх сэтгэлгээг бий болгож байгаа төдийгүй, нийгэм дэх төрийн халамжийн бодлогыг дэмжигчдийн хувийн жинг буурахгүй байгаагийн нэг шалтгаан болж байна.

1921-1990 оны хоорондох 70 жилд коммунист дэглэмийн үеийн нийгмийн халамжийг өргөн хүрээгээр хүртэж байсан нь сэтгэхүйн хувьд нийгмийн халамжийн шууд дэмжих бололцоотойг харуулж байна.

В. Ажилгүйдэл, ядуурал

Монгол дахь ажилгүйдлын түвшин:

Монгол дахь ядуурлын түвшин:

Монгол дахь ажилгүйдлын түвшин:

Үзүүлэлт	2019	2016	2014	2011	2009	2008	2003	1998	1995
Ажилгүйдлын түвшин	10	10	7,9	7,7	11,6	2,8	3,5	5,9	5,5
Ядуурлын түвшин	28,4	29,6	21,6	33,7	38,7	35,2	36,1	35,6	36,3

Монгол Улсад ажилгүйдэл боломжит түвшнээс өндөр үзүүлэлттэй гарсан, ядуурлын түвшин дорвитой буурахгүй байгаа нь зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг нийгмийн энэ хэсэг шууд дэмжихэд бэлэн байгааг харуулж байна. Энэ нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн суурь үзүүлэлтүүд боловч Монгол Улсад эдийн засгийн өсөлтийн дорвитой өөрчлөлт гарахгүй байгаа нь зүүний бодлогыг өргөн хүрээтэй хэрэгжүүлэх таатай нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Г. Коммунист дэглэмд амьдарч байсан хүн ам

Коммунист дэглэмд амьдарч байсан хүн амын тооцоо:

Үзүүлэлт	1992 он	2017	2040 он /Төрөлтийн дундаж бууралттай үеийн тооцоолол/
Хүн амын тоо	2.158.362	3.177.899	3.935.473
1992 оноос өмнө төрсөн хүн ам	2.158.362	1.732.022	805.000-905.000
1992 оноос өмнө төрсөн хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь	100%	54.50%	22.50%

Монгол Улсын хүн амын 50 орчим хувь нь 1990 оноос өмнө төрсөн, коммунист системд амьдарч байсан хүмүүс юм. Тэд нийт сонгуулийн насны хүн амын 70 орчим хувь, нийт сонгуульд санал өгөгчдийн 85-90 орчим хувийг бүрдүүлдэг тул зүүний дахин хуваарилалтын бодлогыг түлхүү дэмжих суурь болж байна. Цаашдаа 2040 он гэхэд 1992 оноос өмнө төрсөн буюу коммунист дэглэмийн үед амьдарч байсан хүн амын тоо буурах хандлага ажиглагдаж байгаа нь урт хугацаандаа коммунист дэглэмд амьдарч байсан хүмүүсийн хувийн жин багасч, зүүний бодлого дэмжигдэх суурь бүтцүүдийн нэг чухал үзүүлэлтийн нөлөө буурах тооцоо гарч байна.

Д. Эдийн засгийн уналт хямрал ба халамжийн бодлого

Судалгааны ажлуудын үр дүнд эдийн засгийн уналт хямралтын үе, шилжилтийн процесс удаан явагдаж байсан улсад амьдарч байсан хүн ам зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжихэд хүргэдэг концепц нотлогдсон. Монгол Улсын хувьд 1992 оноос хойш дараах хямралт болон уналт, шилжилтийн үе явагдсан байна. Үүнд:

1/ 1990 оноос хойш эдийн засгийн шилжилтийн үе Монголд нэлээд удаан үргэлжилсэн /Нийт 15-20 жил/. Энэ нь 1990-ээд онд амьдарч байсан хүн ам зүүний бодлогыг дэмжих нэг нөхцөл юм;

2/ 2009-2010 оны дэлхийн эдийн засгийн хямралд Монгол Улс мөн адил өртсөний улмаас эдийн засаг сөрөг шокт орсон. Энэ хямралт үеийг Монгол Улсын хүн ам (2017 оны жилийн эцсийн байдлаар 3.177.899 байгаагийн)-ын 85 орчим хувь нь үзэж туулсан тул дээрх хямралт байдал хүн амын сэтгэл зүйд нөлөөлж нийгмийн халамжийн бодлогыг илүүд үзэхэд хүргэсэн байна.

Е. Тэтгэврийн насны хүн амын бүлэг

Монгол Улсын тэтгэврийн насны хүн амын тоо:

Монгол Улсад тэтгэврийн насны хүн амын тоо тогтвортой түвшинд хадгалагдаж байна. Энэ бүлгийн хүмүүс хамгийн идэвхтэй сонгогчид ба нийт тэтгэврийн насны хүн амын 90-ээс дээш хувь нь сонгуульд санал өгч байна. Гадаадын судлаачид “хуучин коммунист орнуудын хүн амын энэ насны бүлгийн 60-70 хувь нь зүүний намуудыг дэмждэг болохыг” судалгаагаар гаргасан байдаг. (Ravallion, Martin, and Michael Lokshin. “Who wants to redistribute?: The tunnel

effect in 1990s Russia. 2000)

Alesina, Alberto, and Nichola Fuchs Schuendeln. Good bye Lenin (or not?): The effect of Communism on people’s preferences. 2005. Ленинтэй салах ёс гүйцэтгэх нь /Эсвэл үгүй юу? /: Коммунизмд байсан хүмүүсийн хандлагын үр дүн/ Энэ нь монголын тэтгэврийн насныхан дээрхтэй адил хувиар зүүний намуудад санал өгч байна хэмээн дүгнэж болохоор байна.

Монголын сонгогчдын хувьд гадаадын судлаачдын гаргасан нийгмийн халамжийн дэмжлэгийн хүснэгт дээр харьцуулж үзвэл:

Монголын сонгогчдын төлөв байдал, шинжийг гадаадын судлаачдын судалгааны үр дүнтэй харьцуулсан нь:

№	Сонгогчдын шинж чанар	Нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмждэг (+)	Нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмждэггүй (-)
1	Орон нутагт амьдрагч	+	
2	Орлого багатай	+	
3	Боловсрол багатай	+	
4	Эмэгтэйчүүд	+	
5	Сонгуулийн мажоритар систем	+	
6	Хар арьстан		-
7	Ажилгүй	+	
8	Ахлах сургуулийн	+	
9	Хүүхдүүд	+	
10	Тэтгэврийн насныхан	+	
11	Ажил эрхэлдэггүй хүмүүс	+	
12	Коммунист дэглэмд амьдарч байсан бол	+	
13	Орлогын тэгш бус байдал	+	
14	Хичээл зүтгэл ба хувь тавиланд итгэх итгэл	+	
15	Улс төрийн итгэл үнэмшил	+	
16	18-25 насны залуус	+	
17	Хямралтай уналттай, шилжилтийн үед амьдарч байсан.	+	

Монголын сонгогчдын хувьд гадаадын судлаачдын судалгааны үр дүнд дурдсан зүүний нийгмийн халамжийг дэмжих хүн амын төлөв байдал, бүтэц, шинж чанартай харьцуулахад бараг бүх үзүүлэлт / хар арьстнаас бусад/ тохирч байгаа нь харагдаж байна. Монголын сонгогчид сонгуульд саналаа өгөхдөө зүүний дахин хуваарилалтын бодлогыг илүү дэмжиж саналаа өгдөг. Энэ нь 1992-2020 оны 8 удаагийн сонгуульд зүүний чиглэлийн намуудад санал өгсөн байдлаар давхар батлагдаж байна. Монголын сонгогчид зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг илүүд үздэг гэдэг нь ийнхүү харагдаж байна.

Дүгнэлт

Монголын голлох улс төрийн намууд эсрэг, тэсрэг буюу баруун төвийн (Ардчилсан нам), зүүн төвийн социал-демократ (Монгол Ардын нам) үзэл баримтлалтай боловч зүүний нийгмийн халамжийн адил төстэй бодлогыг тууштай явуулж байгаа нь судалгааны үр дүнгээр нотлогдож байна. Нийгмийн халамжийн үзүүлэлтүүд аль улс төрийн хүчин төрийн эрх барихаас үл хамааран өөрчлөгдөггүй, жигд, бууралтгүй байгаа нь МАН, АН аль аль нь нийгмийн халамжийн бодлогыг улам өөгшүүлэн хавтгайруулсан бодлого явуулдаг гэдгийг баталж байна.

1992-2020 оны сонгуулийн үр дүнгээс харахад Монгол Ардын нам, Ардчилсан нам ээлжлэн засгийн эрх барьж байсан бөгөөд эдгээр нь Монголын улс төрийн голлох намууд гэдэг нь харагдаж байна. Бусад улс төрийн 34 нам төдийлөн Монголын сонгогчдын саналд нөлөөгүй байна.

Монголын сонгогчдын таашаал нь зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг илүү дэмжиж байгаа тул дээрх эрх баригч намууд эдийн засгийн бодлогодоо зүүний чиглэлийн үзэл баримтлалыг түлхүү баримталж байна. Үүний дотоод шалтгаан нь:

- Хүн амын орлогын түвшин бага, ажилгүйдэл их, ядуурал дорвитой буурахгүй байгаа;
- Насанд хүрсэн хүн амын тал хувь нь 1990 оноос өмнө төрсөн, коммунист дэглэмд амьдарч байсан;
- Хүн амын уламжлалт сэтгэхүй төрөө дээдлэх дорнын үзэлтэй хэвээрээ байгаа;
- 18-25 насны нийт 500.000 сонгогчдын 10-25 хувь нь сонгуульд санал өгч буй байдал;
- Монгол Улсад тэтгэврийн насныхны санал өгч буй байдал өндөр;
- Монголын хүн амын ихэнх хэсэг нь шилжилтийн үеийн буюу 2009-2010 оны эдийн засгийн хямралыг туулсан байдал зэрэг нь сонгогчдын хувьд зүүний үзлийг дэмжихэд нөлөөлөх үзүүлэлт болжээ.

Монголын сонгогчдын нийгэм, эдийн засгийн болон улс төрийн бодлогын эрэлт нь зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг илүүд үзэж, барууны либерал үзэл баримтлалтай намууд болон төвийн үзэл баримтлалтай намуудын санал болгож буй эдийн засаг, нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжихгүй байна.

Сонгогчдын бодлогын эрэлт нэгэнт зүүний бодлогыг таашааж байгаа тул Монголын улс төрийн голлох хүчнүүд зүүний нийгмийн халамжийн бодлогыг санал болгож байна.

Ашигласан номын жагсаалт:

А. Монгол хэлээр гарсан бүтээлүүд

1. Алтанцэцэг Б., Отгонтөгс Б., Макро Эдийн засаг. УБ., 2009.
2. Ардчилсан намын мөрийн хөтөлбөр. 2008-2012.
3. Ардчилсан намын мөрийн хөтөлбөр. 2012-2016.
4. Ардчилсан намын мөрийн хөтөлбөр. 2004-2008.
5. Ганбат Ц. Онолгүй байна гэдэг өөрөө онол, УБ., 2010.
6. Засгийн газрын үйл ажиллагааны биелэлт. 2000-2004. УБ., 2004.
7. Засгийн газрын үйл ажиллагааны биелэлт, 2008-2012. УБ., 2012.
8. МАХН-ын мөрийн хөтөлбөр. 1992-1996.
9. МАХН-ын мөрийн хөтөлбөр. 1996-2000.
10. МАХН-ын мөрийн хөтөлбөр. 1996-2000.
11. МАХН-ын мөрийн хөтөлбөр. 2004-2008.
12. МАХН-ын мөрийн хөтөлбөр. 2008-2012.
13. МАХН-ын мөрийн хөтөлбөр. 2000-2004.
14. Монгол Улс 100 жилд /1911-2011/. Статистикийн үндэсний хороо. 2011.
15. Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр. 2004-2008.
16. Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр. 2008-2012.
17. Монгол Улсын Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөр. 2000-2004.
18. Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны тайлан. 2000-2004.
19. Монгол Улсын Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөр. 2004-2008.
20. Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн биелэлт. 2008-2012.
21. Монгол Ардын намын мөрийн хөтөлбөр. 2012-2016.
22. Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр. 2012-2016.
23. МҮАН-МСДН-ын Ардчилсан холбоо эвсэл. Эдийн засгийн хүрээнд хийх өөрчлөлт. 1996-2000.
24. МҮАН-ын мөрийн хөтөлбөр. 2000-2004.
26. Улс төрийн шинжлэх ухаан. МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхим. УБ., 2010.
27. Цагдаа.Н. Монгол дахь улс төр, эдийн засгийн харилцан нөлөөлөл. Нэг сэдэвт докторын судалгааны бүтээл. УБ., 2000.
28. Эрдэнэдалай.Б. Улс төрийн намын санхүүжилт: Олон улсын туршлага ба Монгол дахь тулгамдсан асуудал. Докторын судалгааны бүтээл. УБ., 2015.

Б. Гадаад хэлээр гарсан бүтээлүүд

1. Eggleston F. W. Political Parties and Their Economic Policies, New York, USA. 1931.
2. Edward R. Tufte, Political Parties, Social Class, and Economic Policy Preferences, Chicago, USA. 1979.
3. Alesina, Alberto F., and Paola Giuliano. Preferences for redistribution. No. w14825. National Bureau of Economic Research, 2009.
4. Downs, Anthony. "An economic theory of political action in a democracy." The journal of political economy (1957): 135 preferences for political redistribution." Journal of public Economics 83.1 (2002): 83-107.
5. Alesina, Alberto, and Nichola Fuchs Schuendeln. Good bye Lenin (or not?): The effect of Communism on people's preferences. No. w11700. National Bureau of Economic Research, -150.
6. Alesina, Alberto, and George-Marios Angeletos. Fairness and redistribution: US versus Europe. No. w9502. National Bureau of Economic Research, 2003.
7. Giuliano, Paola, and Antonio Spilimbergo. "Growing up in a Recession." The Review of Economic Studies 81.2 (2014): 787-817.
8. Ravallion, Martin, and Michael Lokshin. "Who wants to redistribute?: The tunnel effect in 1990s Russia." Journal of public Economics 76.1 (2000): 87-104.
9. Corneo, Giacomo, and Hans Peter Grüner. "Individual 2005.

В. Цахим хуудас

1. Бүх төрлийн статистик. YCX. 2016., www.1212.mn

ТӨСЛИЙН СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТЫН ЗАР

“СИТИ” Их сургуулийн “СитиЗон – CitiZone” инновац, бизнес хөгжлийн төвөөс тус сургуулийн багш, оюутнуудын шинэ санаа, шилдэг бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нэвтрүүлэх, гарааны компани үүсгэн байгуулж, хөгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлж, хамтран ажиллах зорилгоор **УРАЛДААНТ ШАЛГАРУУЛАЛТ** зарлаж байна.

Тавигдах шаардлага:

- Инновацийг бий болгох нэгдсэн зорилго бүхий саналыг агуулсан байх;
- Хэрэгжүүлэх гэж байгаа төслийн бараа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний давтагдаагүй байдал, эсхүл аж үйлдвэрийн оюуны өмчийн эрхийн баталгаажилтыг нотолсон байх;
- Төслийн техник, эдийн засгийн үндэслэл болон үр ашгийн тооцоог хийсэн байх;
- Зах зээлд өрсөлдөх чадвар бүхий бизнес санааг агуулсан;
- Төсөл хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай судалгаа, шинжилгээг бүрэн хийсэн байх;
- Тодорхой хэмжээнд туршилт хийж бодит болгосон байх;
- Төслийн багтай байх;
- Төслийн үйл ажиллагаатай холбоотой ямар нэгэн санхүүгийн өр төлбөргүй байх.

Төслийн материал оруулэх хугацаа:

- Төсөл санаачлагч нь дээрх шаардлагыг хангасан төслийн материалыг **2021 оны 08 дугаар сарын 20-ны өдрийн дотор info@citi.edu.mn хаягаар хүргүүлнэ.**

Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ:

- Сонгон шалгаруулалтад орж, шалгарсан төсөлд олгох хөрөнгө оруулалтын хэмжээ **30.000.000 /гучин сая/** хүртэл төгрөг байна.

Сонгон шалгаруулалттай холбоотой дэлгэрэнгүй мэдээллийг “СИТИ” Их сургуулийн Инновац, бизнес хөгжлийн газар /Т.Сугарсүрэн 88882378/ болон <https://www.citi.edu.mn/citizone-business-center/> хуудаснаас авах боломжтой.

Чанартай дээд боловсрол эзэмших, өдөр тутмын ажлаа хийхийн зэрэгцээ өөрийн үнэ цэнэтэй санаагаа бодит ажил болгон, багаар ажиллаж, амжилттай Энтрепренер болох боломжийг зөвхөн Ситичүүддээ олгож байна.

**СИТИ” ИХ СУРГУУЛЬ “СИТИЗОН” ИННОВАЦ,
БИЗНЕС ХӨГЖЛИЙН ТӨВ**

Ш.ХОНГОРЗУЛ. ХААИС-ЭЗБС-ийн оюутан
Г.БУМАНЖАРГАЛ. ХААИС-ЭЗБС-ийн багш
Доктор (Ph.D)

ВАЛЮТЫН ХАНШИЙН ӨӨРЧЛӨЛТИЙГ ТААМАГЛАХ АРГУУД **/Америк долларын монгол төгрөгтэй харьцах ханш/**

Товч хураангуй

Валютын ханш нь гадаадын тодорхой валютын нэг нэгжийг худалдан авахын тулд хичнээн үндэсний мөнгөн тэмдэгт төгрөг шаардлагатайг харуулсан үнэ юм. Энэхүү судалгаанд манай улсын валютын зах зээлд Монголбанкнаас зарладаг цорын ганц гадаад валют болох долларын ханшийг ашиглалаа.

Валютын ханшийн өөрчлөлт бараа, үйлчилгээний үнээр дамжин иргэдийн амьжиргаанд нөлөөлдөг. Хэрэв гадаад валютын ханш өсвөл гадаадад худалдаж буй экспортын барааны үнэ нэмэгдэж, гаднаас авч буй импортын барааны үнэ нэмэгдэнэ. Гадаад валютын ханшийн өсөлт валютаар худалдан авдаг бүх бараа, үйлчилгээний үнэд нөлөөлж, улмаар инфляцийг нэмэгдүүлдэг байна. Гадаадад бараа, бүтээгдэхүүнээ худалдаж байгаа байгууллага, иргэдийн хувьд гадаад валютын ханшийн өсөлтөөс хамаарч орлого, ашиг нь нэмэгддэг. Мөн гадаад валютын хадгаламжтай иргэдийн хувьд ашигтай байдал бүрдэнэ. Харин гадаад валютын ханш буурах нь бараа бүтээгдэхүүнээ экспортолдог байгууллага, иргэдийн хувьд алдагдал хүлээж болох нөхцөл байдлыг үүсгэнэ.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд долларын ханшийг ARMA, ARCH бүлгийн загварын тусламжтайгаар загварчилж прогноз хийлээ. Бидний хийсэн судалгаанаас үзэхэд ARCH бүлгийн буюу санхүүгийн хувьсагчийн шинж чанарыг нарийн харуулах чадвартай загвар нь илүү ач холбогдолтой, оновчтой загвар гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Түлхүүр үг

Долларын ханш, ARMA, ARCH, прогноз, өөрчлөлт

Оршил

Хаана ч очсон гүйлгээнд ордог олон улсын мөнгөн тэмдэгт бол доллар юм. Аяллаар, эсвэл ажил хэргээр гадаад улсад зорчих болвол худалдан авах чадвартай байх нь хамгийн чухал асуудал байдаг. Мөн валютын ханшийн өөрчлөлт бараа, үйлчилгээний үнээр дамжин иргэдийн амьжиргаанд нөлөөлдөг. Хэрэв гадаад валютын ханш өсвөл гадаадад худалдаж буй экспортын барааны үнэ нэмэгдэж, гаднаас авч буй импортын барааны үнэ нэмэгдэнэ. Гадаад валютын ханшийн өсөлт валютаар худалдан авдаг бүх бараа, үйлчилгээний үнэд нөлөөлж, улмаар инфляцыг нэмэгдүүлдэг байна.

Гадаадад бараа, бүтээгдэхүүнээ гаргаж худалдаж байгаа байгууллага, иргэдийн хувьд гадаад валютын ханшийн өсөлтөөс хамаарч орлого, ашиг нь нэмэгддэг. Мөн гадаад валютын хадгаламжтай иргэдийн хувьд ашигтай байдал бүрдэнэ. Харин гадаад валютын ханш буурах нь бараа бүтээгдэхүүнээ экспортолдог байгууллага, иргэдийн хувьд алдагдал хүлээж болохоор нөхцөл байдлыг үүсгэнэ. Валютын ханшийн өөрчлөлтийг таамаглаж чадвал эрсдэлийг багасгаж, ашгийг нэмэгдүүлэх боломжтой болох юм. Доллар нь дэлхий нийтээр хамгийн өргөн хэрэглэгддэг валют учир төгрөгийн доллартой харьцах ханшийг сонгон таамаглав.

Энэхүү судалгааны зорилго нь валютын ханшийн өөрчлөлт, хэтийн төлвийг ARMA болон ARCH бүлгийн загваруудыг ашиглан тодорхойлсноор тохирох загварыг сонгож, ханшийн өөрчлөлтийг таамаглахад оршино. Үүний тулд бид дараах зорилтуудыг биелүүлнэ:

- Валютын зах зээлтэй холбоотой онол, арга зүйг судалж танилцах;
- Валютын ханшийн өнөөгийн байдлыг судлах;
- Ам.долларын ханшийн өөрчлөлтийг ARMA, ARCH бүлгийн загваруудыг ашиглан таамаглах;
- Валютын ханшийн өөрчлөлтийг таамаглах оновчтой аргыг сонгож, хэтийн төлөвийг тодорхойлох.

Судлагдсан байдал

1. 2010 оны 3 дугаар сард Д.Ган-Очир, Т.Оюунбаатар нар “Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханшийн тэнцвэрт түвшний судалгаа”-ны ажлын хүрээнд Behavioural Equilibrium Exchange Rate (BEER)-н загварыг тодорхойлж, тогтворгүй динамик эгнээний боломжит аргуудаар төгрөгийн гадаад валюттай харьцах бодит ханшийн тэнцвэрт түвшнээсээ зөрөх зөрүүг тооцсон.

2. 2010 оны 9 дүгээр сард Б.Даваадалай, П.Авралт-Од нар “Валютын ханшийн инфляцид үзүүлэх асимметр нөлөөг шалгах нь” судалгааны ажлын хүрээнд SINOM (Монголын инфляцийн бүтцийн харьцангуй загвар), хагас бүтцийн загвар буюу SVAR(Semi Vector Autoregressive) загваруудыг ашиглан валютын ханшийн инфляцид үзүүлэх нөлөөллийн асимметр шинжийг шалган, түүний нөлөөг тодорхойлох улмаар тус загваруудыг цаашдын симуляци болон таамаглалд ашигласан.

3. 2010 онд Д.Ган-Очир “Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах нэрлэсэн ханш ба инфляцийн харилцан хамаарал” судалгааны ажлын хүрээнд төгрөгийн ам.доллартой харьцах ханш ба инфляцийн харилцан хамаарал сүүлийн жилүүдэд хэрхэн өөрчлөгдөж ирснийг бүтцийн вектор авторегресс (SVAR-Semi Vector Autoregressive) загвар ашиглан судалсан.

Энэхүү ажлын хүрээнд долларын сарын дундаж ханшийн 1997 оны 4 дүгээр сараас 2020 оны 12 дугаар сарын мэдээлэл буюу 287 ажиглалтын нэгжид тулгуурлан Eviews-10 программ дээр долларын ханшийн өөрчлөлтийг ARMA, ARCH бүлгийн загваруудыг ашиглан тооцож, ханшийн өөрчлөлтийг таамаглав.

¹ Ган-Очир Д., Оюунбаатар Т. Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханшийн тэнцвэрт түвшний судалгаа. УБ.

² Даваадалай Б., Авралт-Од П. Валютын ханшийн инфляцид үзүүлэх асимметр нөлөөг шалгах нь.

³ Ган-Очир Д. Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах нэрлэсэн ханш ба инфляцийн харилцан хамаарал. УБ., 2012.

1. Валют болон валютын ханшийн тухай

Мөнгө гэдэг нь тухайн улсын нутаг дэвсгэр дээр хамгийн их хөрвөх чадвартай, үнэ цэнэтэй зүйл юм. Гэвч тухайн улсын хилээс мөнгөн дэвсгэрт гарвал өөр улсад шууд худалдаа арилжаа хийж болохгүй. Гэхдээ арилжаа хийж болохгүй гээд бас үнэ цэнэгүй зүйл болчихгүй юм. Үүнийг валют гэж нэрлэдэг. Монгол мөнгөн дэвсгэртийн чадвар нь бусад улсын валюттай хэрхэн харьцаж чангарч байгаагаар тодорхойлогдоно. Валютын ханш гэдэг бол

нэг улсын мөнгөн нэгжийг нөгөө улсын мөнгөн нэгжтэй харьцуулсан харьцаа юм.

Валютын ханш нь тухайн валютын эрэлт, нийлүүлэлтээр тодорхойлогдох ба дэлхийн бусад улс оронтой хийх бүх төрлийн эдийн засгийн харилцаанд ашиглагдаж, дотоодын эдийн засагт нөлөө үзүүлдэг макро түвшний үзүүлэлт тул нээлттэй эдийн засгийн хувьд чухал үнэ юм. Валютын ханшийг ерөнхийд нь нэрлэсэн ба бодит гэж ангилна.

Валютын зах зээл

Дэлхий даяар асар хурдтай даяаршиж, олон улс орон хооронд чөлөөтэй харилцах болсноор улс хоорондын арилжаанд олон янзын саад бэрхшээл тохиолдож байна. Энэ харилцаанд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг механизм бол валютын зах зээл юм. Валютын ханшид валютын эрэлт, нийлүүлэлт болон ханшийн талаарх олон нийтийн хүлээлт шууд байдлаар нөлөөлдөг.

Монголбанк валютын зах зээлд хэрхэн оролцдог вэ?

Санхүүгийн зах зээлд цочрол үүсгэх мэдээлэл гарах үйл явдал тохиолдоход зах зээлд оролцогчид сандралд орох, улмаар бүгд нэгэн зэрэг эзэмшиж буй валютаа зарах, эсвэл гадаад валют худалдан авах гэх мэт үйлдэл хийдэг бөгөөд энэ нь зах зээл дэх эрэлтийг огцом нэмэгдүүлэх, эсвэл бууруулах замаар банк, санхүүгийн тогтолцоог тогтворгүй болгох, компаниуд дампуурах зэрэг эрсдэл дагуулдаг. Богино хугацааны шинжтэй энэ мэт эрсдэлээс сэргийлж, зах зээлийг хэвийн ажиллуулах нөхцөлөөр хангахын тулд зарим тохиолдолд төв банкнаас валютын захад оролцож, үүссэн нөхцөлийг зөөлрүүлэн эдийн засаг, санхүүгийн системд тогтворгүй байдал үүсэхээс сэргийлж байдаг. Монголбанкнаас зах зээл дэх илүүдэл эрэлт, нийлүүлэлтийн мэдээллийг авах, валютын ханшийн

богино хугацааны огцом хэлбэлзлийг зөөлрүүлэх зорилгоор гадаад валютын дуудлага худалдааг долоо хоног бүрийн мягмар, пүрэв гарагуудад явуулдаг.

Арилжааны банк, ББСБ нь өөрсдийн ханшийг тогтооно. Харин Монголбанк нь банкуудын жигнэсэн дундаж ханшийг тооцож, Монголбанкны албан ханшийг зарладаг. Монголбанкны албан ханшийг зөвхөн албан хэрэгцээнд буюу гааль, шүүх, нягтлан бодох, татвар зэрэгт ашиглана.

Дэлхийн эдийн засаг

Манайх шиг экспортын цөөн төрлийн бүтээгдэхүүнтэй, импортоос хэт хараат жижиг эдийн засагтай улсын дотоод валютын ханш дэлхийн эдийн засгийн тогтворгүй байдал, үнийн өөрчлөлтөд маш мэдрэмтгий байдаг. Манай улсын валютын ханш хөвөгч системтэй буюу төгрөгийн гадаад валюттай харьцах үнэ гадаад валютын эрэлт, нийлүүлэлтээр зохицуулагдаж байдаг. Тухайлбал, экспортын гол бүтээгдэхүүний нэг болох ноолуурын экспорт эхэлдэг хаврын улирлаас аялал жуулчлалын улирал дуустал ам.долларын нийлүүлэлт нэмэгдэж ам.доллар үнэгүйддэг байна. Харин аялал жуулчлалаас орж ирдэг ам.доллар 10 сараас эхлэн хумигдаж эхэлдэг. Мөн хэрэглээний ихэнх бараа, таваараа импортоор бэлтгэдэг манай улс өвлийн бэлтгэл, шинэ жил, цагаан сар гэх мэт гол гол зардлуудаа 11 дүгээр сараас 2 дугаар сар хүртэл хийдэг нь энэ үеэр доллар үнэд ороход нөлөөлдөг байна.

Судалгааны арга зүй

Валютын ханшийн мэдээллийг ашиглан, валютын ханшийн өөрчлөлтийг ARMA, ARCH бүлгийн загваруудаар судалж, ханшийн өөрчлөлтийг таамаглах, хугацааны цувааны загваруудыг ашиглан ханшийн өөрчлөлтийн прогноз хийх.

Авторегресс шаталсан дундаж (Autoregressive Moving Average=ARMA) загвар⁴: AR болон MA загварын шинж чанарыг аль алиныг нь агуулсан загвар бөгөөд авторегресс шаталсан дундаж (autoregressive moving average) загвар юм. Ийм хэлбэрийн ARMA загварыг ARMA(p,q) гэж тэмдэглэдэг. Загвар нь өмнөх хугацааны алдааны илэрхийлэл $e_{(t-1)}$, санамсаргүй шинж чанартай хувьсагч u_t болон түүний өмнөх хугацааны утга $u_{(t-1)}$ утгаас хамаардаг. MA загварыг ерөнхий тохиолдолд MA(q) гэх ба ARMA загварыг ARMA(p,q) гэсэн хэлбэрээр илэрхийлдэг. Уг загвар цувааны өгөгдөл тогтвортой буюу стационар байхыг шаарддаг.

$$Y_t = \alpha_1 Y_{(t-1)} + \dots + \alpha_p Y_{(t-p)} + \varepsilon_t + \beta_1 \varepsilon_{(t-1)} + \dots + \beta_q \varepsilon_{(t-q)} \quad (1)$$

Дээрх загварыг авторегрессийн ба шилжих дунджийн (autoregressive moving average) буюу ARMA(p,q) загвар гэж нэрлэнэ.

ARIMA (autoregressive moving average) загвар: Үнэлгээнд ашиглагдах анхны өгөгдлүүд стационар бус бол d-р эрэмбийн уламжлал авах замаар стационар цуваанд шилжүүлж болдог. ARIMA(p,d,q) загвар:

$$Y_t = \alpha + \beta_1 Y_{(t-1)} + \beta_2 Y_{(t-2)} + \dots + \beta_p Y_{(t-p)} + \varepsilon_{(t-1)} + \varepsilon_{(t-2)} + \dots + \varepsilon_{(t-p)} \quad (4)$$

ARCH-GARCH⁵: Онцлог тархалт бүхий санхүүгийн хувьсагчийн шинж чанарыг нарийн харуулах чадвартай эконометрикийн аргыг Авторегресс нөхцөлт гетероскедастик (AutoRegressive Conditional Heteroscedasticity=ARCH) гэдэг.

Энгийн ARCH загварын хувьд:

$$\begin{aligned} Y_t &= c + u_t \\ u_t &= \sigma_t \eta_t \\ \sigma_t^2 &= \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p u_{t-p}^2 \end{aligned} \quad (7)$$

⁴Roman Kozhan. Financial econometrics reviews-2010.

⁵Мөн тэнд.

CITU Цэс сургуулийн Олон улсын хөтөлбөр

„CITU“ Цэс сургуулийн
6 салбар сургуульд 35
хөтөлбөрөөр Бакалавр,
Магистр, Докторын
түвшинд нийтдээ 1800
гаруй оюутан суралцаж
байна. Манай сургуулийн
давуу тал бол сайн
жөөжсүүлсэн ГАДААД
ХАРИЛЦАА, ХАМТЫН
АЖИЛАГАА юм.

2. Валютын ханшийн өнөөгийн байдал

Гадаад валютын албан нөөц (ГВАН) **2020 оны** урьдчилсан гүйцэтгэлээр түүхэн дээд хэмжээнд буюу **4.5 тэрбум ам.долларт** хүрч, өмнөх оны мөн үеэс **4.2 хувиар** нэмэгдэж импортын 11 сарын хэрэгцээг хангах түвшинд хүрч өслөө. Ийнхүү ГВАН-ийг нэмэгдэхэд Монголбанкны үнэт металл худалдан авалт түүхэн дээд хэмжээнд буюу **23 тонн**д хүрсэн.

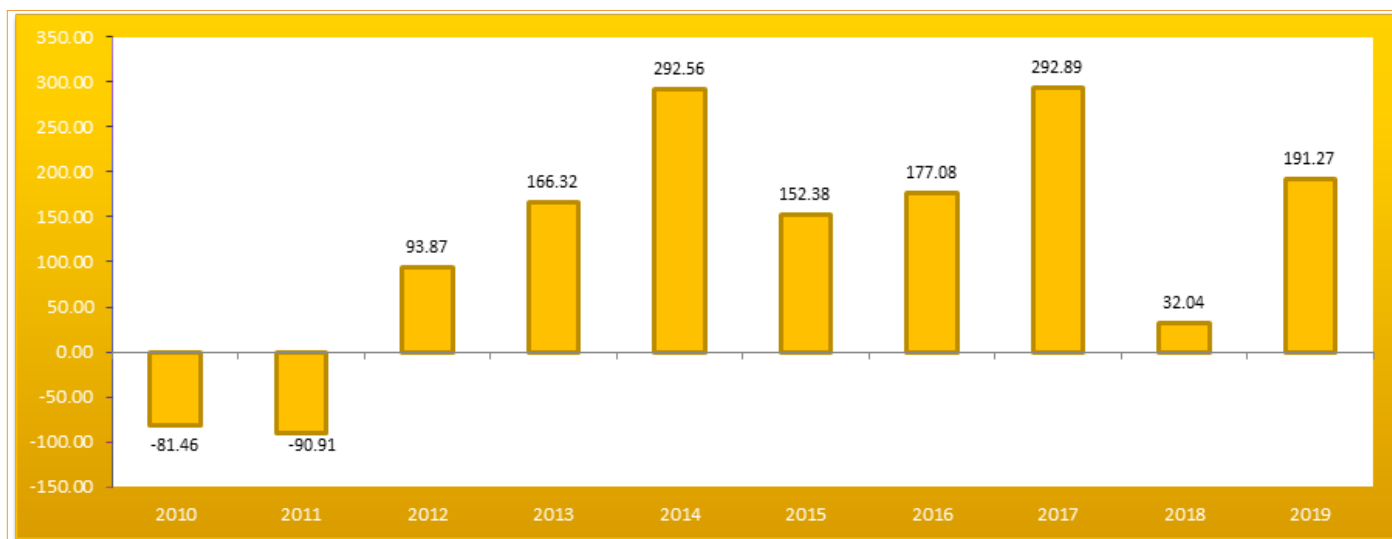
Хүснэгт 1. Долларын ханшийн өсөлтийн хурд болон абсолют өсөлт, 2010-2019 он.

Он	Долларын ханш	Өсөлтийн хурд	Абсолют өсөлт
2010	1356.44	0.94	-81.46
2011	1265.53	0.93	-90.91
2012	1359.4	1.07	93.87
2013	1525.72	1.12	166.32
2014	1818.28	1.19	292.56
2015	1970.66	1.08	152.38
2016	2147.74	1.09	177.08
2017	2440.63	1.14	292.89
2018	2472.67	1.01	32.04
2019	2663.94	1.08	191.27

2014 онд долларын ханш 292.56 төгрөгөөр өссөн нь өмнөх үетэй харьцуулахад 126.24 төгрөгөөр их байна. Үүний шалтгаан нь 2012 оноос дэлхийн зах зээл дэх ашигт малтмалын үнэ хямдарч эхлэхтэй зэрэгцээд экспортын орлого хумигдсан. Мөн тэр үеэс Монголд орж ирэх гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ ч багассан. Үр дүнд нь манай төлбөрийн тэнцлийн алдагдал 2013 онд 1.9 тэрбум ам.долларт хүрч байсан.

Коронавируст халдвар (КОВИД-19)-ын цар тахлын үед санхүү, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, банкуудын богино хугацааны төлбөр түргэн гүйцэтгэх чадварыг хангахад дэмжлэг үзүүлэх, валютын ханшийн эрсдэлээс хамгаалах, төгрөгийн ханшийн тогтвортой байдлыг хангах зорилгоор Монголбанк төгрөг-ам.долларын своп хэлцлийг банкуудтай тогтмол хийж байна. Монголбанк оны эхнээс богино хугацаат репо санхүүжилтээр оны эхний 9 сарын байдлаар 2.4 их наяд төгрөг, гадаад валютын своп хэлцлээр 1.7 их наяд төгрөгийн нөөцийг банк хоорондын захад нийлүүлээд байна. Тиймээс ч гадаад валютын хомсдол нүүрлэж, улмаар ханш нь өссөн. 2013 оны нэгдүгээр сараас эхлээд гадаад валютын гарах урсгал нь орох урсгалаасаа их байх сөрөг хандлагатай байсан бол 2014 оны наймдугаар сар гарсаар гадаад валютын орж ирэх болон гарч явах урсгал харьцангуй тэнцвэржиж эхэлсэн.

Зураг 1. Долларын ханшийн 2010-2019 оны абсолют өсөлт

2010 онд

долларын ханш өмнөх
оныхоос 0.94 дахин
өссөн буюу
6 хувиар буурсан
байна.

2011 онд

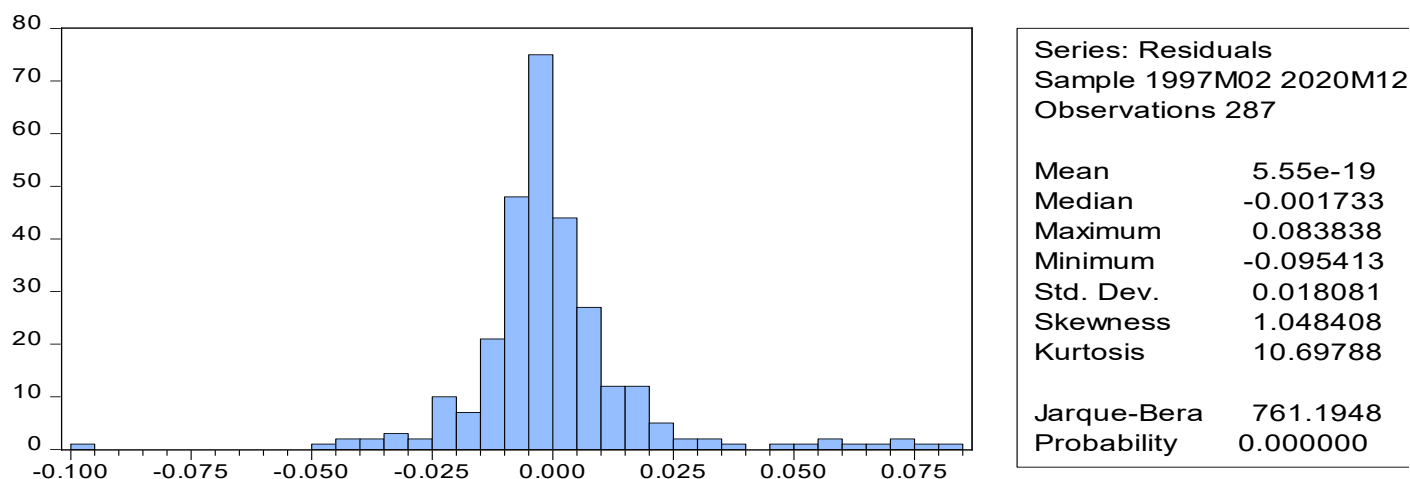
долларын ханш өмнөх
оныхоос 0.93 дахин
өссөн буюу
7 хувиар буурсан
байна.

Манайх шиг экспортын цөөн төрлийн бүтээгдэхүүнтэй, импортоос хэт хараат жижиг эдийн засагтай улс дэлхийн эдийн засгийн тогтворгүй байдал, үнийн өөрчлөлтөд дотоод валютын ханш маш мэдрэмтгий байдаг. 2008 оны сүүлч, 2009 оны эхээр манай экспортын гол бүтээгдэхүүн зэсийн үнэ 9000-3000 ам.доллар/тонн болж унахад доллар албан бус захад 1700 төгрөг хүрч байсан.

Америк долларын монгол төгрөгтэй харьцах ханшийн өөрчлөлтийг таамаглах шинжилгээний хэсэг

Хэвийн тархалт нь X санамсаргүй хувьсагчдын тасралтгүй магадлалт тархалтыг хэлнэ. Таамаглал нь $\mu_i = N(0, \sigma^2)$ хэвийн тархалттай гэж харуулах ба статистик туршилт, шалгуур хийх боломжтойг заана. Судалгаа шинжилгээний ажлын үед хэмжилтийн утгуудын тархалт Гауссын хэвийн тархалтад заавал захирагдаж байх ёстой байдаг.

Зураг 2. Хэвийн тархалтын шалгуур Jarque-Bera тест

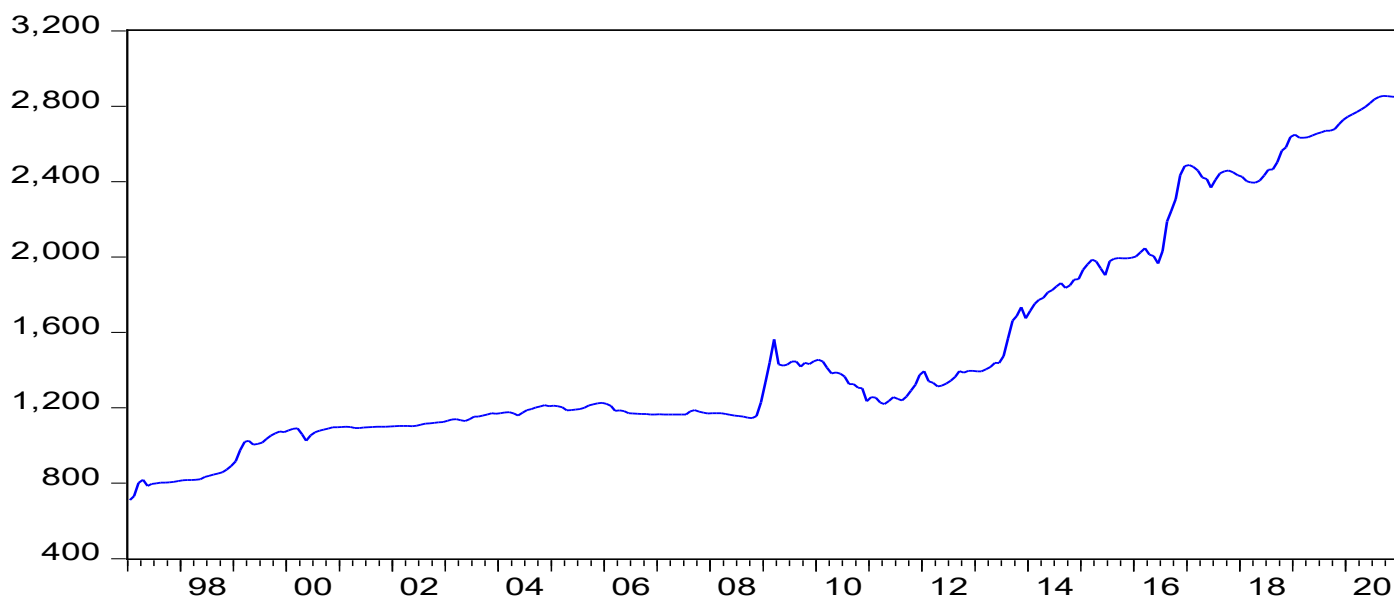
Jarque-Bera статистикийн таамаглал хүлээн зөвшөөрөгдөх магадлалыг илэрхийлдэг бөгөөд 0.1-ээс их утгатай буюу 761.1948 гарсан нь нормаль тархалттай гэсэн таамаглал няцаагдахгүй болохыг илэрхийлнэ.

A. ARMA загварын шинжилгээ

Монголбанкнаас зарласан ханшийн хөдөлгөөний мэдээлэлд үндэслэн валютын нэрлэсэн ханшийн мэдээллийг гаргадаг. Долларын ханшийн 1997 оны 1 дүгээр сарын 1-нээс эхлэн 2020 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийг хүртэлх бүх сарын дундаж ханшийн мэдээллийг ашигласан болно.

Зураг 3. 1997 оноос 2020 он хүртэлх долларын ханш

USD

Дээрх графикаас үзэхэд долларын ханш 1997-2020 оны байдлаар хэлбэлзэлтэй байгаа ч ихэнх онуудад өссөн үзүүлэлттэй харагдаж байна. Долларын ханшийн 1997 оны 1 дүгээр сарын 1-нээс эхлэн 2020 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийг хүртэлх бүх сарын мэдээллийг ашиглаад валютын ханшийг таамаглахдаа ARIMA загвар бодсон.

ARIMA загварыг бодохын тулд эхлээд хугацааны цуваа тогтвортой эсэхийг шалгавал:

Хүснэгт 2. Өргөтгөсөн Дики-Фуллерын тестийн статистик USD

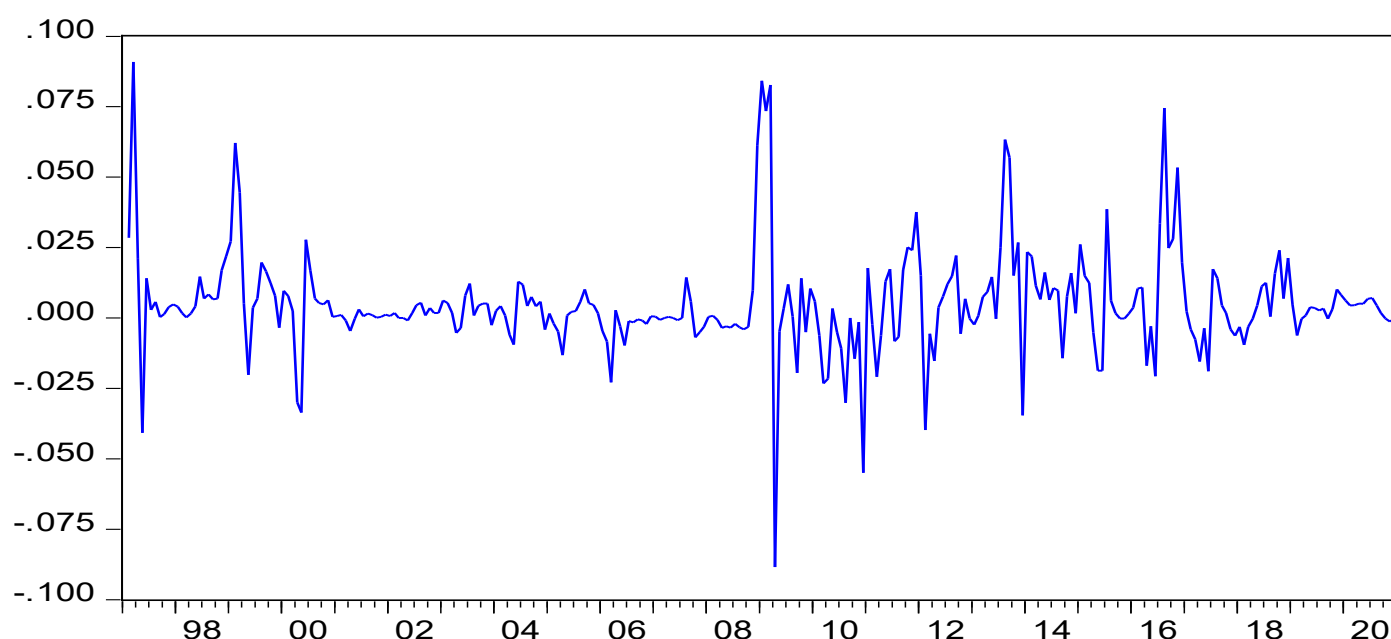
		Тау статистик	Магадлалын утга
ADF тестийн статистик	Хоцролтын урт (1)	0.9228	0.9957
Туршилтын шалгуур үзүүлэлт	1%	-3.4531	
	5%	-2.8714	
	10%	-2.5721	

Шалгуурын үр дүнгээс харахад $\tau=0.9228$ ($p=0.9957$) буюу төгрөгийн доллартой харьцах ханш тогтворгүй үзүүлэлт болох нь харагдаж байна.

Adf шинжүүрээр шалгаад тогтворгүй байсан учир логарифм авч тогтвортой болгосон.

Зураг 4. 1997 оноос 2020 он хүртэлх долларын ханшийн тогтвортой цуваа

Dlnusd

Хүснэгт 3. Логарифм авч өргөтгөн 1-р эрэмбийн өөрчлөлт авсны дараах Дики-Фуллерын тестийн статистик

		Тау статистик	Магадлалын утга
ADF тестийн статистик	Хоцролтын урт (1)	-11.7159	0.0000
Туршилтын шалгуур үзүүлэлт	1%	-3.4531	
	5%	-2.8714	
	10%	-2.5721	

Шалгуурын үр дүнгээс харахад $\tau=-11.7159$ ($p=0.0000$) буюу төгрөгийн доллартой харьцах ханш тогтвортой болсон нь харагдаж байна.

ARMA загварын хувилбаруудаас аль нь тохиромжтой болохыг сонгохын тулд дараах тооцооллыг хийсэн. Нийт 24 хувилбараас сонголт хийхдээ Акайка, Шварцын шалгуур, регрессийн тэгшитгэлийн стандарт алдааг ашигласан /Акайка, Шварцын шинжүүр, стандарт алдаа бага гарсан нь илүү сайн загвар байдаг. Мөн тэгшитгэлийн параметруудийн үнэмшлийг шалгах Студентийн t шинжүүр, тэгшитгэлийн үнэмшлийг шалгах Фишерийн F шинжүүрийг үндэслэн сонголт хийж ARIMA(1.1.0) загварыг сонгосон.

Хүснэгт 4. Акайка, Шварцын шалгуур болон регрессийн тэгшитгэлийн стандарт алдаа

(p,q)	Adjusted R-squared	AIC	SC	S.E. of regression
(0,1)	0.1105	-5.2644	-5.2261	0.0173
(1,0)	0.1178	-5.2726	-5.2344	0.0172
(1,1)	0.1157	-5.2668	-5.2158	0.0173
(1,2)	0.115	-5.266	-5.215	0.0173
(2,1)	0.1152	-5.2663	-5.2153	0.0173
(2,0)	0.0006	-5.1483	-5.1101	0.0183
(2,2)	-0.001	-5.1432	-5.0922	0.0184
(1,2)	0.115	-5.266	-5.215	0.0173
(0,2)	0.0015	-5.1491	-5.1109	0.0183
(0,3)	-0.0065	-5.1412	-5.103	0.0184
(1,3)	0.1165	-5.2677	-5.2167	0.0173
(2,3)	0.0005	-5.1447	-5.0936	0.0183
(3,3)	0.0072	-5.1416	-5.0906	0.0183
(3,2)*	0.0011	-5.1453	-5.0943	0.0183
(3,1)	0.1088	-5.259	-5.208	0.0173
(3,0)	-0.0065	-5.1412	-5.103	0.0184
(4,4)*	-0.009	-5.1354	-5.0844	0.0184
(0,4)	-0.0054	-5.1423	-5.104	0.0184
(1,4)	0.1167	-5.2679	-5.2169	0.0172
(2,4)*	-0.0003	-5.1439	-5.0929	0.0184
(3,4)	-0.0089	-5.1354	-5.0844	0.0184
(4,0)	-0.0054	-5.1423	-5.1041	0.0184
(4,1)	0.1083	-5.2585	-5.2075	0.0173
(4,2)	-0.0002	-5.144	-5.093	0.0184
(4,3)	-0.0089	-5.1354	-5.0844	0.0184

LNUSD эцсийн загвар нь ARIMA (1.1.0) загварын хэлбэр. Энд тэгшитгэлийн доор хаалтанд байгаа өгөгдөл нь t-тестийн харгалзах тооцооллын статистик утга юм.

$$\Delta \ln USD = 0.0048 + 0.3519 * \ln usd_{(t-1)}$$

T stat (2.67) (11.90)

Тогтмол тоон утгын коэффициент болох $\beta_1 = 0.0048$ нь долларын ханш огт гүйлгээнд орохгүй байсан ч, мөнгөтэй харьцах ханш багадаа ийм хэмжээгээр өөрчлөгдөж байхыг харуулж байна. Prob нь t шалгуурын критик утгатай тохирох магадлалын утга юм. Хэрэв 5%-ийн ач холбогдлын түвшинд таамаглалын шалгуурыг явуулах бол Prob утгыг 0.05-тай харьцуулан харах шаардлагатай. Тогтмол тоон утгын Prob утга утга 0.05-аас бага (0.0080) гарч байгаа тул 5%-ийн түвшинд параметр нь тэгтэй тэнцүү буюу загварт нөлөөгүй гэсэн таамаглал няцаагдаж байна.

Регрессийн тэгшитгэлийн стандарт алдаа: $\sigma_a = 0.0172$

Хүснэгт 5. Долларын ханшийн хэтийн төлөв 2021 он

Он, сар	1/1/2021	2/1/2021
Хэтийн төлөв	2850.58	2851.61
Бодит утга	2849.82	/
Харьцангуй алдаа	-0.035	/

Энэ загвар нь богино хугацааны таамаглал хийхэд тохиромжтой. Arima загвар ашиглан хэтийн төлөвийг таамаглахад бодит утгаас бага гарсан байна. Долларын ханшийн сарын өөрчлөлтийг таамаглахад эдийн засагт ямар нэгэн шокийн нөлөөлөл гарахгүй бол 2021 оны 1 дүгээр сард долларын ханш 2850.581 төгрөгтэй, 2021 оны 2 дугаар сард долларын ханш 2851.612 төгрөгтэй тэнцэхээр байна. Мөн үр дүн зөрүүтэй гарах боломжтой буюу 2020 оны эхээр гарч дэлхий даяар тархсан “Covid-19” өвчнөөс шалтгаалах магадлалтай гэж үзэж байна.

Б. ARCH бүлгийн загварын шинжилгээ

ARCH загвар ашиглах шаардлагатай эсэхийг “ARCH нөлөө” байгаа эсэх шалгуурыг явуулж байж шийддэг. EViews программаар долларын ханшийн 1997-2020 оны мэдээллийг ашиглан ARCH нөлөө байгаа эсэхийг шалгая.

Төгрөгийн доллартай харьцах ханш тогтворгүй үзүүлэлт гэдгийг “Хүснэгт 3”-аас харж болно. Одоо тогтвортой болгохын тулд 1-р эрэмбийн ялгавар авч үзье.

Хүснэгт 6. Долларын ханшнаас 1-р эрэмбийн өөрчлөлт авсны дараах Дику-Фуллерын тестийн статистик

		Тау статистик	Магадлалын утга
ADF тестийн статистик	Хоцролтын урт (1)	-11.7159	0.0000
Туршилтын шалгуур үзүүлэлт	1%	-3.4531	
	5%	-2.8714	
	10%	-2.5721	

Шалгуурын үр дүнгээс харахад **tau=-11.7159 (p=0.0000)** буюу төгрөгийн доллартой харьцах ханш тогтвортой болсон нь харагдаж байна. Тиймээс долларын ханшийн ялгавар авсан дарааллаа ашиглан тооцооллоо цааш үргэлжлүүлэе.

Нөлөөг шалгахын тулд эхлээд тэгшитгэлийг энгийн хамгийн бага квадратын аргаар үнэлсэн байх шаардлагатай. **LM=17.3824**. Үндсэн тэгшитгэл маань зөвхөн дундаж утгад тулгуурлаж байгаа тул F статистик нь t статистик утгын квадрат зэрэгт (**4.2874²=18.3818**) хэлбэрээр илэрхийлэгдэнэ. Хоёр үр дүнгээс харвал аль аль статистик утга нь 1%-ийн түвшинд ач холбогдолтой буюу **ARCH** нөлөө байна гэж гарсан.

Heteroskedasticity Test: ARCH

F-statistic	18.3815	Prob. F(1,283)	0.0000
Obs*R-squared	17.3824	Prob. Chi-Square(1)	0.0000

Sample (adjusted): 1997M04 2020M12

Included observations: 285 after adjustments

Хувьсагч	Коэффициент	Стандарт алдаа	t-статистик	Магадлал.
C	489.0925	147.6780	3.3119	0.0010
RESID^2(-1)	0.2465	0.0575	4.2874	0.0000

Одоо 1-р эрэмбийн ARCH загварын үнэлгээ болох ARCH(1) загварыг үнэлье.

Sample (adjusted): 1997M03 2020M12

Included observations: 286 after adjustments

Хувьсагч	Коэффициент	Стандарт алдаа	t-статистик	Магадлал.
C	0.9903	0.2130	4.6492	0.0000
DUSD(-1)	0.5963	0.0108	55.1362	0.0000

Variance Equation				
C	34.0115	3.8398	8.8576	0.0000
RESID(-1)^2	2.8755	0.2108	13.6425	0.0000

Хүснэгтийн утгаас харвал өгөөжийн тогтмол тоон утга буюу дундаж өгөөжийн утга нь 10 хувийн түвшинд ач холбогдолтой болсон байна. Нөгөө талаас ARCH(1) тэгшитгэлийн үнэлгээнээс γ_1 параметрийн утга нь 1 хувийн түвшинд статистик ач холбогдолтой гарсан болохыг харуулж байна.

Өгөөжийн тогтмол тоон утга нь энгийн ХБКА-аар 7.4047 байсан бол ARCH(1) загварын үнэлгээний үр дүнд 0.9903 гарч, стандарт алдаа нь багасаж ач холбогдолтой гарсан болохыг илэрхийлнэ. Мөн загвар сонголтын үзүүлэлтүүд болох AIC, SIC, HQ утгууд нь бага гарсан тул энгийн регрессийн загварын үнэлгээнээс илүү болохыг илэрхийлж байна. Гэхдээ энэ сөрөг гарч буй утга нь долларын ханшийн хувьд гарч байгаа өгөөж бөгөөд худалдан авагч цаг үеэ зөв сонгож авч чадвал эерэг утга бүхий өгөөжийг хүртэж ашиг олох боломж байсаар байгаа гэдгийг анхаарах хэрэгтэй. ARCH загварыг үнэлснээр ARCH нөлөөг арилгаж чадсан эсэхийг шалгаж үзье.

Тэгшитгэлийн параметр нь 1 хувийн түвшинд ач холбогдолтой байгаагаас гадна, дисперсийн тэгшитгэлийн бүх параметрууд нь 1 хувийн түвшинд ач холбогдолтой байгаа нь ARCH(1) загвараар үнэлэх нь тохиромжтой болохыг илэрхийлж байна.

Heteroskedasticity Test: ARCH

F-statistic	2.2298	Prob. F(1,283)	0.1365
Obs*R-squared	2.2280	Prob. Chi-Square(1)	0.1355

Sample (adjusted): 1997M04 2020M12

Included observations: 285 after adjustments

Хувьсагч	Коэффициент	Стандарт алдаа	t-статистик	Магадлал.
C	1.0869	0.1621	6.7034	0.0000
WGT_RESID^2(-1)	-0.0884	0.0592	-1.4932	0.1365

Шалгуурын үр дүнгээс харвал статистик утга нь критик утгаас их мөн Prob утга нь ач холбогдолтой гэж гарсан тул ARCH нөлөөтэй гэдгийг харуулж байна. Мөн загварын сонголтыг илэрхийлдэг AIC, SIC, HQ утга нь бага гарсан тул ARCH(1) загвар тохиромжтой болохыг илэрхийлж байна.

Тэгшитгэлийг бичвэл:

$$\sigma_t^2 = 34.0114 + 2.8755 * u_{t-1} \quad \sigma_t^2 = 35.8655$$

$$DUSD_t = 0.9903 + 2.8755 * DUSD_{t-1} + u_{t-1}$$

Хүснэгт 7. Долларын ханшийн хэтийн төлөв 2021 он

Он, сар	1/1/2021	2/1/2021
Хэтийн төлөв	2849.78	2850.00
Бодит утга	2849.82	/
Харьцангуй алдаа	0.001	/

Долларын ханшийн сарын өөрчлөлтийг таамаглахад эдийн засагт ямар нэгэн шокийн нөлөөлөл гарахгүй бол 2021 оны 1 дүгээр сард долларын ханш 2849.7761 төгрөгтэй, 2021 оны 2 дугаар сард долларын ханш 2850.0022 төгрөгтэй тэнцэхээр байна.

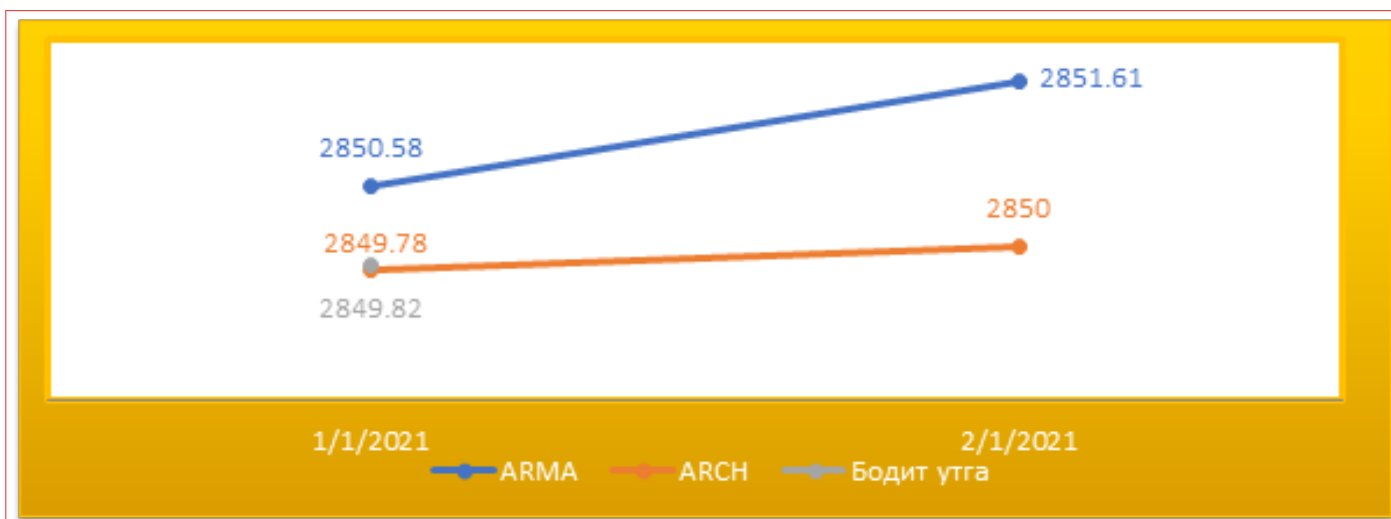
В. Шинжилгээний нэгдсэн дүн

Долларын ханшийн 1997-2020 оны сарын дундаж ханшийн мэдээллийг ашиглан ARMA, ARCH бүлгийн загваруудаар 2021 оны эхний хоёр сарыг таамаглалаа.

Хүснэгт 8. Шинжилгээний хүрээнд тооцоолсон долларын ханшийн хэтийн төлөв

Загвар	1/1/2021	2/1/2021
ARMA	2850.58	2851.61
ARCH	2849.78	2850.00
Бодит утга	2849.82	/

Хүснэгтээс харвал ARCH бүлгийн загвараар тооцсон долларын ханш бодит ханшид ойр буюу 0.04 төгрөгөөр бага байна. Харин ARMA загвараар тооцсон ханш бодит ханшаас 0.76 төгрөгөөр их байна.

Зураг 5. Шинжилгээний хүрээнд тооцоолсон долларын ханшийн хэтийн төлөвийн график

Дээрх графикаас харахад ARMA загвараас ARCH бүлгийн загвар нь бодит утгад илүү дөхсөн байна. Энэхүү судалгаагаар валютын ханшийн өөрчлөлт, хэтийн төлөвийг ARMA, ARCH бүлгийн загваруудыг ашиглан тодорхойлсноор тохирох загварыг сонгож, ханшийн өөрчлөлтийг таамаглахаар зорьсон билээ. ARCH бүлгийн загварыг долларын ханшийн хэтийн төлөвийг тооцоолоход ARMA загвараас илүү үр дүнтэй байна гэж дүгнэж байна. Тиймээс 2021 оны 2 дугаар сарын дундаж ханш 2850.00 төгрөгтэй ойролцоо утгатай байх болов уу гэсэн таамаглал дэвшүүлж байна.

ДҮГНЭЛТ

ARMA загварын гол зарчим нь өмнөх үеийн утга болон алдаанаасаа хамаардаг гэж үздэг. Валютын ханшийн таамаглалд өргөн хэрэглэгддэг. Цувааны өмнөх цаг хугацаанд өсөлт (бууралт)-тэй бол өнөө үед өмнөх үеийн өсөлт бууралтын уялдаатайгаар өнөө үеийн хувьсагчийг тайлбарлаж болох юм гэсэн зарчим дээр суурилдаг.

Аливаа санамсаргүй хувьсагчид тооцож боломгүй гадны нөлөөлөгч хүчин зүйл буюу шокийн нөлөө олон байдаг. Эдгээр нөлөөлөгч хүчин зүйлүүд үнэлгээний алдааг улам ихэсгэдэг. Тэгвэл эдгээр алдаанд шокийн нөлөө агуулагдаж байдаг гэдэг дээр уг загвар үндэслэгдэж байдаг.

ARCH (Auto Regressive Conditional Heteroscedasticity) загварыг анх Engle (1982) танилцуулсан. Engle энэхүү ARCH аргаараа 2003 онд Нобелийн шагналыг эдийн засгийн салбарт Granger-ийн хамт хүртсэн

байдаг. Санхүүгийн зах зээлийн хэлбэлзлийг загварчлахад ARCH процесс тохиромжтой. Нөгөө талаар валютын ханш үнийн тогтвортой байдал, компанийн ашгийн түвшингээр дамжин улс орны эдийн засгийн тогтвортой байдалд нөлөөлөх ба энэ нь эргээд санхүүгийн салбарын тэр дундаа хөрөнгийн зах зээлийн хэлбэлзэлд нөлөөлж байдаг. Бодит амьдралд ARCH загвар нь дан ганц санхүүгийн зах зээлийн үзүүлэлтүүдээр илэрхийлэгдэхгүй, макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлт болох валютын ханш, инфляц гэх мэт ухагдахууныг шинжлэхэд ч өргөн ашиглагддаг.

Уг загваруудын аль аль нь валютын ханшийг таамаглахад тохиромжтой. Бидний хийсэн судалгаанаас ARCH бүлгийн буюу санхүүгийн хувьсагчийн шинж чанарыг нарийн харуулах чадвартай загвар нь илүү ач холбогдолтой, оновчтой загвар гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Ашигласан номын жагсаалт:

1. Монгол хэлээр хэвлэгдсэн бүтээл

1. Заяа Ц. Валютын ханшийн прогноз ба ARFIMA загвар. УБ., 2014.
2. Пүрэвсүрэн Ж. Эрдэм шинжилгээний бүтээлийн эмхтгэл. УБ., 2013.
3. Мөнхбаяр Ц., Даваадалай Б. Гадаад валютын дотоодын захын дарамтыг хэмжих нь: EMP индекс. УБ., 2010.
4. Лхагвадорж М. Валютын ханшийн хэлбэлзлийн банкинд үзүүлэх нөлөө. УБ., 2010
5. Мөнхзул Б. Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханшийн импортод үзүүлэх нөлөөг тооцох нь. УБ., 2014.
6. Мөнхзул Б. Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах нэрлэсэн ханшийн инфляцид үзүүлэх нөлөө. УБ., 2014.
7. Даваажаргал Л. Ханшийн инфляцид үзүүлэх нөлөөлөл. УБ., 2015.
8. Бямбацогт Ц., Цэнгүүнжав Б. Валютын ханшийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөө. УБ., 2016.
9. Eviews программыг шинжилгээнд ашиглах нь гарын авлага. Үндэсний статистикийн хороо. УБ., 2018.

2. Гадаад хэлээр хэвлэгдсэн бүтээл:

1. Roman Kozhan. Financial econometrics eviews-2010.

3. Цахим хуудас:

1. <https://www.mongolbank.mn/listpublications.aspx?id=55>
2. <https://www.1212.mn/>

"СИТИ" ИХ СУРГУУЛИЙН ХУУЛЬ ЗҮЙН СУРГУУЛЬ

Монгол Улсын Дээд шүүхийн дарга, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн дарга, Улсын Их Хурлын гишүүн, Монгол Улсын Гавьяат хуульч "СИТИ" Их сургуулийн анхны Удирдах зөвлөлийн дарга Дашдоржийн Дэмбэрэлцэрэнгийн нэрэмжит Хууль зүйн сургууль 2017 оноос эхлэн Нийтийн эрх зүйн тэнхим болон Хувийн эрх зүйн тэнхим, Клиник сургалтын төв гэсэн зохион байгуулалтын бүтэцтэй ажиллаж байна. Манай сургууль хувь хүний болон нийгмийн хариуцлагыг өндрөөр ухамсарласан, эрх зүйн онол, арга зүй эзэмшсэн, хууль хэрэглэх, судалгаа, шинжилгээ хийх, өндөр чадвартай, ёс зүйтэй хууль зүйн салбарын шилдэг мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх зорилго дэвшүүлэн ажиллаж байна.

www.citi.edu.mn/law-school

Т.НАРАНЦОГТ
«СИТИ» Их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн багш.
Магистр

ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Товч хураангуй

“Эрх зүйн социологид хууль зүйн салбар шинжлэх ухаан болох үндэслэл байдаг.”¹ “Эрх зүйн социологи нь хуулийн үр нөлөөнд гол анхаарлаа хандуулж, жинхэнэ амьд эрх зүй хууль зүйн текстэд бус, харин нийгмийн амьдрал дунд оршиж байдаг гэх үзэл санаанд суурилдаг.”²

“Эрх зүйн социологи нь хуулийг боловсронгуй болгох, түүний хэрэгжилт, үр нөлөөг дээшлүүлэх зорилгоор амьд эрх зүйг судалдаг салбар дундын судлагдахуун”³ бөгөөд “эрх зүйн социологийн бүтцэд хууль тогтоомжийн социологи томоохон байр суурь эзэлдэг.”⁴

Энэхүү судалгааны ажил нь Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зарим зохицуулалтын хэрэгжилт, үр нөлөөнд дүн шинжилгээ хийх замаар хууль тогтоомжийн социологийн ач холбогдлыг тодруулж, түүнийг практикт хэрэглэх, хуулийг бодит байдалд нийцүүлэх, эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулах, боловсронгуй болгох арга замыг эрэлхийлнэ.

Түлхүүр үг

Хууль тогтоомж, процессын хууль, хэрэгжилт, үр нөлөө, амьд хууль, казуаль тайлбар, хууль тогтоомжийн социологи, олон нийтийн санал бодол

¹<http://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=WHAT+IS+%22SOCIOLOGY+OF+LAW%22%3F&acc=off&wc=on&fc=off&group=none>

²Лүндэндорж Н. Jurisprudence. УБ., 2011. х.85.

³Наранцогт Т. Эрх зүйн социологи. Гарын авлага. УБ., 2018. х.5.

⁴Уранбилэг Р. Эрх зүйн социологи. УБ., 2008. х.97.

Оршил

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн тогтолцоо 1990 онд гадаад, дотоод хүчин зүйлийн нөлөөгөөр өөрчлөгдөж, ардчилсан дэглэмд шилжсэн бөгөөд 1992 онд “либерал шинэ Үндсэн хуулиа баталж,⁵ улмаар үүнтэй холбоотойгоор бусад хуулийг Үндсэн хуульд нийцүүлж, шинээр батлах шаардлагатай болсон юм.

Энэхүү ажлын хүрээнд хууль тогтоогчийн зүгээс Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийг 2002 онд шинээр баталсан бөгөөд өнгөрсөн 19 жилийн хугацаанд уг хуульд хэд хэдэн удаа нэмэлт, өөрлөлтийг оруулсан байна. Гэсэн хэдий ч уг хуулийн зарим зохицуулалтын хэрэгжилт, үр нөлөө хангалтгүй байгаагаас эрх зүйн хомсдол үүсэх эрсдэл тулгарч байна. Тухайлбал, “хууль нийгмийн бодит харилцаанаас урган гардаг” зүй тогтол алдагдаж, тус хууль амьд бус шинжтэй болж, хуульд тусгасан олон нийтийн санал бодол нийгмийн тодорхой суурь харилцаанаас үүдэн хуучирч, хуулийн амин сүнс болох шударга ёсны тэнцвэр гуйвах орон зайг өөртөө тээх болжээ.

“Хуулийн зорилго нь зүй ёсыг тогтоох засаглал бөгөөд зүй бусыг тогтоох засаглалаас хамгаалах явдал юм”⁶. Энэ зорилгодоо хүрч эс чадвал нэрт сэтгэгч Жон Локкын хэлсэнчлэн “амьдрах, өмчлөх, эрх чөлөөтэй байх анхдагч эрх”⁷ бөхөж, дур зоргоор бүтсэн хуультай дарангуйллын нийгэм ноёлдог жамтай. Оросын эрдэмтэн, эрх зүйн социологич В.В.Лапаева “социологийн хүрээнд хийж байгаа мэргэжлийн хуульчдын задлан шинжилгээгээр хууль тогтоомжийг засан сайжруулах боломжтой”⁸ гэснийг харгалзан үзэж, энэхүү судалгааг хийлээ.

⁵Гангабаатар Д.Үндсэн хуулийн эрх зүйн удиртгал. УБ., 2014.

⁶Бастиа Ф. Орч.Баярбаатар. Н. Хууль. УБ., 2007. х.29.

⁷Бастиа Ф. Орч. Баярбаатар. Н. Хууль. УБ., 2007. х.2.

⁸В.В. Лапаева. Общественное мнение и законодательство. Социсследования. 1997. №9. с. 16-28.

1. Хууль тогтоомжийн социологийн онолын үндэслэл

Эрх зүйн социологийн хүрээнд хууль тогтоох үйл ажиллагааг социологиор (судалгаа шинжилгээгээр) хангахад чиглэгдсэн иж бүрэн онолын болон практик судалгаануудыг хууль тогтоомжийн социологи гэж тодорхойлж болно. Ер нь “хуулийг нийгмийн хүрээнд авч үзэх ёстой”⁹ бөгөөд “хууль бол нийгмийн хүч юм.”¹⁰ Хууль тогтоомжийн социологийн хэрэгцээ, шаардлага нь:

Хууль тогтоомжийн социологийг хууль тогтоомж гарахаас өмнөх үе, хууль тогтоомжийн хэрэгжиж эхлэх үе, хууль тогтоомж гарснаас хойшхи үе гэсэн 3 төрөлд хувааж авч үзэх боломжтой.

Хууль тогтоомж гарахаас өмнөх үеийн социологийн шаардлага нь эрх зүйн зохицуулалт шаардагдаж буй нийгмийн аль нэг асуудлаар олон нийтийн санал бодлыг судлах, ажиглах, мөн эрх зүйн шинжтэй өөрчлөлтүүдэд хүн амын янз бүрийн хэсгийг бэлтгэх зэрэг юм. Хууль гарснаас хойшхи үеийн социологийн хүрээ үйлчилж буй хууль тогтоомж, эрх зүйн хэм хэмжээний үр нөлөөний асуудлаар нийгмийн санал бодлыг судлах асуудлыг хамардаг.

Практикаас ажиглахад хууль тогтоогчид хууль гаргаснаас хойшхи хугацаанд түүний хувь заяаг төдийлөн сонирхдоггүй. Тийм учраас хуулийн үйлчлэлийн үр нөлөөний асуудлаар тогтмол судалгаа явуулж, олон нийтийн санал бодлыг судлах нь эрх зүйн хэм хэмжээ үйлчлэхгүй байх, үр нөлөө нь муу байх шалтгааныг илрүүлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой юм. Эрх зүйн зохицуулалт ямагт өөрчлөгдөх, шинэчлэх шинжийг агуулж байдаг болохыг анхаарах хэрэгтэй байна.

Хууль тогтоомжийн үр нөлөөг сайжруулахын тулд тухайн нөхцөл байдлаас хамаарч Засгийн газар хэм хэмжээ тогтоосон акт гаргах буюу эрх зүйг үргэлжлүүлэн бүтээх, бүх үйл ажиллагаагаа чиглүүлэх, эцэст нь хууль тогтоогч руу хандах хүртэл арга хэрэгслүүдийг ашиглах ёстой. Хууль тогтоомжийн социологи нь хууль тогтоомжийг социологиор дүн шинжилгээ хийхэд чиглэгдсэн өргөн хүрээтэй асуудлыг багтаадаг. Үүнд:

⁹Mathieu Deflem. Sociology of Law. Visions of a Scholarly Tradition. Cambridge University Press. 2008.p.5

¹⁰Nicholas S. Timasheff. An introduction to the sociology of law. 2009. p.267.

¹¹Глазырин В.А нар. Орч. Дашзэвэг Л. Хууль зүйн социологи. УБ., 2003. х.97.

Эрх зүйн социологийн онол нь хууль тогтоох үйл ажиллагаахуулийг хэрэглэж буй практикийг судална. Тухайлбал.

“Хууль тогтоомжийн социологийн судалгааны тусламжтайгаар”:

1/ Хуулийн төслийг боловсруулах, хэлэлцэх үеийн сонирхогч этгээд, бүлгүүдийн нөлөө, дарамтын аргуудыг илрүүлнэ (Төрийн байгууллагуудын захиргааны үйл ажиллагаанд зохион байгуулалттай хэлхээ холбоо, нэгдэл, хувь хүний зүгээс үзүүлэх нөлөөллийн тогтолцоог илрүүлнэ);

2/ Хуульд “тунхаглалын” байдлаар өөрсдийн ашиг сонирхлоо хавчуулчих бодлоготой янз бүрийн улс төр, нийгмийн бүлгүүдийн арга, хэлбэрийг судалж илрүүлнэ;

3/ Хуулийг зөрчиж буй нийтлэг хэлбэрүүдийг илрүүлнэ;

4/ Эрх зүйн хэм хэмжээний актын хэрэгжилт, багтаамжийг ажиглана;

5/ Эрх зүйн тогтолцооны бодит байдлыг олон нийт, улс төрчдөд үнэнээр зураглан харуулдаг.”¹²

Хууль тогтоомжид буй болсон эерэг нааштай зүйлээс гадна түүний дутагдлыг социологичид илрүүлж байна. Үүнд:

- 1/ Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээний гадна байх зарим харилцааг зохицуулах оролдлого хийсээр байна;
- 2/ Эрх зүйн субъектийн эрх чөлөөг үзэмжээр өргөжүүлэх;
- 3/ “Эрх чөлөө” гэдэг ойлголтыг “бүхнийг зөвшөөрнө” гэдэгтэй адилтгах арга замыг хайх;
- 4/ Яам, тусгай газруудын идэвхи ихсэж, тэд зохих заавар гаргасны дараа хууль зүйн хүчин төгөлдөр болох¹³ гэх мэт.

Хууль тогтоомжийн социологийн үндсэн арга бол олон нийтийн санал асуулга юм. Энэ аргын тусламжтайгаар хүн ам хуулийн талаар юу бодож байдгийг илрүүлдэг. Олон нийтийн санал асуулгын үр дүн нь ямар нэг хэмжээгээр хууль тогтоогчийн шийдвэрт нөлөөлөх албатай биш юм. Олон нийтийн санал бодлын эсрэг байр суурь барьдаг хууль тогтоогч нар байдаг. Энэ байдал хууль тогтоомжийн социологийн боломжийг өчүүхэн ч бууруулахгүй болно.¹⁴

Олон нийтийн санал заримдаа судалгааны объектын талаарх шинжлэх ухааны төсөөлөл эргэцүүлэлтэй тохирохгүй, эсрэг, худал мэт санагдах явдал бий. Энэ тохиолдолд олон нийтийн санал, үзэл суртлын номлол нөлөөгөөр хазайсан гэх мэт нэрийдлээр албан ёсны бус гээд зарлачихад хялбархан байдаг. Хэрэв социологич “энэхүү зөрчилдөөний цаана нуугдаж буй хүмүүсийн ашиг сонирхлын бодит зөрүүг илрүүлж чадах юм бол олон нийтийн саналаас хууль тогтоогчийн мэдэхийг хүсээд байгаа зүйлийг олж өгч байна гэсэн үг.”¹⁵

¹²Глазырин В.А нар. Орч. Дашзэвэг Л. Хууль зүйн социологи. УБ., 2003. х.98

¹³Уранбилэг Р. Эрх зүйн социологи. УБ., 2008. х.99

¹⁴Жан Карбонье. Юридическая социология /Перевод из фр. В.А. Туманова/. М. 1986. с. 338 /дам ишлэв/

¹⁵Уранбилэг Р. Эрх зүйн социологи. УБ., 2008. х.100.

2. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зарим зохицуулалтын хэрэгжилт, үр нөлөөний тухай

Хууль тогтоомжийн социологи нь хэрэгжилт, үр нөлөө гэсэн ойлголт, нэр томъёог онцгойлон хэрэглэдэг. Хэрэгжилт, үр нөлөөг ижил утгаар хэрэглэх явдал практикт цөөнгүй байдаг. Гэтэл энэ нэр томъёо нь хэрэгжүүлэх арга болон утга агуулгын хүрээнд ялгаатай гэж үзэх үндэслэлтэй. Тухайлбал, хуулийг нийгэмд ямар ч аргаар (албадлага, итгүүлэх) хэрэгжүүлж болдог. Хэрэгжилтийг хангахад хэрэгжүүлж буй хууль эрх, эрх чөлөөнд халтай байна уу? гэдэг асуудал хамаагүй.

Харин үр нөлөө гэдэг бол тухайн хууль хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалж, шударга ёсыг тогтоон, нийгмийн сайн сайхан, аз жаргалтай байдалд шаардлагатай харилцааг зохицуулж чадаж байгаа эсэхийн шалгуур болгодог. Хэрэгжилтгүй, үр нөлөө байхгүй бөгөөд үр нөлөөтэй хэрэгжилтийг орчин үед хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлээс шаардах нь амьд хэм хэмжээг (олон нийтийн санал бодлыг тусгах замаар эрх, эрх чөлөөг хамгаалах) бүтээх зүй ёсны алхам болжээ.

Монгол Улс хууль тогтоомжийн бүх үе шатанд олон нийтийн санал бодлыг маш бага тусгадаг бөгөөд түүнд төдийлөн ач холбогдол өгдөггүй. Нэг талаар улс төрийн хүсэл зориг хууль тогтоох үйл явцад хэт хүчтэй нөлөөлөх, нөгөө талаар хуулийн хуультай холбоотойгоор үүдэн гарсан асуудал болно. Тодруулбал, 2001 онд баталсан Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль олон нийтийн санал бодол хуульд тусах боломжийг тунхаг буюу “болно” хэмээх хуулийн эрх олгосон, сайн дурын шинжтэй байдлаар зохицуулсантай холбоотой. Учир нь хууль тогтоогч олон нийтийн санал бодол тусаагүй үхмэл, хийсвэр, төсөөллөөр хуулийг батлах боломжтой байсан.

Гэхдээ дээрх байдлыг засаж

сайжруулахын тулд Улсын Их Хурлаас хуулийн хууль болох Хууль тогтоомжийн тухай хуулийг 2015 онд баталж, 2016 оны 02 дугаар сарын 10-ны өдөр дагаж мөрдөж эхлэхээр тогтоосон боловч энэ хугацааг 2017 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдөр хүртэл хойшлуулж байв. Одоо энэ хууль хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байна.

Энэхүү хуульд хуулийн төслийг боловсруулах, хэлэлцэх үе шатанд хууль тогтоомжийн социологийн арга зүйг зайлшгүй ашиглах буюу олон нийтийн санал бодлыг хуульд тусгах, амьдралд нийцүүлсэн хууль бүтээхийг зайлшгүй шинжтэй “үүрэг” байдлаар тусгаж өгсөн нь чухал ач холбогдолтой юм. Энэ нь төр, хувийн хэвшлийн бүх шатанд хуулийн хэрэгжилт, үр нөлөөг сайжруулах, төгөлдөржүүлэхэд шинжлэх ухаанчаар хандах ёстойг хүлээн зөвшөөрсний илрэл болсон.

Өнөөдрийн байдлаар иргэний эрх зүйн порцессын харилцааг 2002 онд батлагдсан Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар зохицуулж байна. “Порцессын эрх зүй бол эрх зүйн бүхий л салбарын материаллаг эрх зүйн хэм хэмжээг хэрэгжүүлэхэд чиглэх учиртай төрийн болон эрх бүхий бусад байгууллагын шүүн таслах болон хамгаалах үйл ажиллагааг зохицуулж байгаа хэм хэмжээний цогц”¹⁶ юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд “Монгол Улсын иргэн Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө зөрчигдсэн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй” гэж заасан ба Иргэний хуульд “Шүүхээр хамгаалуулах” зарчим шинээр тусгалаа олсон билээ.¹⁷ “Энэхүү эрхийг хэрэгжүүлэх, иргэн, хуулийн этгээд зөрчигдсэн эрх, ашгаа хамгаалуулахаар мэдүүлэх эрхийг хэрэгжүүлэх гол салбар эрх зүй бол Иргэний хэрэг шүүхэд хянан

¹⁶Амарсайхан Ц. нар. Порцессын эрх зүй. Онол туршлага. УБ., 2013, 2014. х.13.

¹⁷Дугармаа А. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. гарын авлага. УБ., 2007. х.9.

шийдвэрлэх эрх зүй юм. Уг эрх зүйн зохицуулах зүйл нь иргэний хэргийг шийдвэрлэх явцад үүсдэг нийгмийн харилцаа байна.”¹⁸

“Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүйн хэм хэмжээ, тэдгээрийн илрэх хэлбэр болох холбогдох хууль тогтоомжийн зүйл, заалтуудаар зохицуулагдаж, хамгаалагдаж байгаа эрх зүйн харилцааг иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүйн харилцаа гэнэ.”¹⁹ Шүүхэд мэдүүлэх эрх буюу Шүүхээр хамгаалуулах зарчим хэрэгжих, иргэн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрх, ашиг хамгаалагдах урьдчилсан нөхцөл бол иргэний порцессын хууль буюу Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх хуулийн хэрэгжилт, үр нөлөө сайн байх явдал юм. Порцессын хууль шударга ёсыг хангаж эс чадваас материаллаг хууль тэрхүү орон зайг нөхөж үл чадна.

Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа гэх ойлголтыг эрдэмтэн, судлаачид дараах байдлаар тодорхойлжээ. ОХУ-ын эрдэмтэн Д.М.Чечот “Иргэний эрхийг шүүхээр хамгаалах нь нийгмийн хэрэгцээтэй уялдсан нийгмийн үзэгдэл ... энэ ажиллагаа нь иргэний шүүн таслах ажлыг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой, иргэний процессын эрх зүйн харилцааны үйлчлэлийн үр дүнд үүсдэг цогц үйл ажиллагаа”, БНСУ-ын эрдэмтэн Чэ Сын Ү “иргэний хувийн эрх зөрчигдсөн тохиолдолд шүүхэд өргөгдөл гарган, хянан шийдвэрлэж буй үйл явц, үр дүнг ойлгоно”²⁰ гэж тодорхойлсон байна. Харин монгол судлаачид “Иргэний хэргийг хянан хэлэлцэх ба шийдвэрлэхэд шүүх ба бусад субъектын хооронд бүрэлдсэн эрх зүйн харилцаа ба байцаан шийтгэх ажиллагааны үйлдлийн иргэний байцаан шийтгэх эрх зүйгээр зохицуулагдсан нийлбэр цогц”²¹, “Иргэн, хуулийн этгээдээс зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл, гомдол хүсэлт гаргах, шүүх түүнийг хүлээн авч хянан шийдвэрлэх цаг хугацаа, үйл явцыг хамарсан ойлголт юм”²² гэжээ.

Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зарим зохицуулалт цаг хугацаа, нийгмийн санал бодол, нийгмийн суурь харилцаа хувьсан өөрчлөгдөж байгаатай холбоотойгоор хэрэгжилт, үр нөлөө багассаар байна. Товчхон дурдвал,

Нэг. ИХШХШТХ-ийн 119 дүгээр зүйлийн 119.3-т “Шийдвэр хүчинтэй болсон өдрөөс хойш 7 хоногийн дотор шийдвэрийн агуулгыг энэ хуулийн 118 дугаар зүйлд заасны дагуу бүрэн эхээр нь бичгээр үйлдэж, шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүн гарын үсэг зурна” гэжээ. Энэ зохицуулалт нь шүүгчийн албаны үйл ажиллагааг хэвийн явуулах, шүүхийн шийдвэр ИХШХШТХ-ийн 116 дугаар зүйлийн 116.2-т “Шийдвэр хууль ёсны бөгөөд үндэслэл бүхий байна” гэж заасныг зөрчих шалтгаан болж байна. Учир нь энэхүү зохицуулалт бодит байдалд нийцэхгүй, хугацааны хувьд хэт богино, уян хатан бус байгаа тул ачаалал ихтэй нийслэл, дүүргийн шүүхийн шүүгч нар хуульд заасан хугацааг хэтрүүлэх байдал элбэгших хандлагатай байна.

Дээрх 7 хоногийг 14 хоног болгох зохицуулалт 2021 оны 03 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хэрэгжиж эхэлсэн ч мөн л дээрх асуудал бүрэн дүүрэн шийдэгдэх боломжгүй гэдгийг иргэний хэргийн шүүгчдийн дунд ярилцлагын аргыг ашиглаж хийсэн судалгааны үр дүн харуулж байна. Гэсэн ч шүүгчийн ёс зүйн асуудлыг дагнан шийдвэрлэдэг Ёс зүйн хороо шүүхийн шийдвэрийг хуулийн хугацаанд албажуулаагүй, талуудад гардуулаагүй гэх гомдлын дагуу шүүгчид сахилгын хэрэг үүсгэсэн тохиолдол цөөнгүй гарч байсан. 2021 оны 03 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон Шүүхийн тухай хуулиар ч уг нөхцөл байдал засагдах боломжгүй, Шүүхийн сахилгын хороо дээрх үйл баримтыг мөн л ёс зүйн зөрчилд

¹⁸Дугармаа А. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. гарын авлага. УБ., 2007. х.9.

¹⁹Амарсайхан Ц. нар. Порцессын эрх зүй. УБ., 2013, 2014. х.177.

²⁰채승우, 민법소송의 이해. (진원사, 2012), 18면 참조

²¹Нарангэрэл С. Эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2008. х.233.

²²Дугармаа А. нар. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. Гарын авлага. УБ., 2007. х.31.

тооцохоор байна.

Энэ байдлаас шүүгч нар “хугацаандаа шийдвэрийг хэлбэржүүлж чадахгүй байдалдаа айж, эмээх, санаа зовох нөхцөл бүрдэж цаг хугацааны хомсдолд орж, яарч сандран чанаргүй /хууль ёсны бус, үндэслэл муутай/ шийдвэр гаргах магадлал ихэсч” (2017 онд улсын хэмжээнд хянан шийдвэрлэсэн иргэний хэрэг, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны алдаа зөрчлийн тойм. 2018.03.25), нөгөө талаар зохигчийн эрх хязгаарлагдах, зөрчигдөх үндэс болж байна.

Учир нь 2017 онд улсын хэмжээнд хянан шийдвэрлэсэн иргэний хэрэг, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны алдаа зөрчлийн тоймд тусгаснаар “шийдвэр, магадлалыг хүчингүй болгож хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр буцаасан 196 хэргийн 47.4 хувь буюу 93 хэргийг шүүх өөр хуулийг, эсхүл хуулийг буруу тайлбарлаж хэрэглэсэн ба шийдвэрийг өөрчлөх боломжгүй гэж, 52.6 хувь буюу 103 хэргийг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журам зөрчсөн үндэслэлээр дахин хэлэлцүүлэхээр буцаасан”²³ байна.

Олон улсад иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зохицуулахдаа ямар нэгэн хугацаа тогтоодоггүй бөгөөд хэрвээ хугацаа тогтоовол уг хугацаанд багтаан хэрэг хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгдөг байна. Жишээ нь, БНСУ-д хэрэг хянан шийдвэрлэх богино хугацааг цахим шүүхийн ажиллагаагаар нөхөж, хуулийн хугацаанд хэрэг шийдвэрлэх боломжийг олгожээ. Тодруулбал, БНСУ-ын Дээд шүүх 2001 оноос цахим шүүхийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулж, практикт нэвтрүүлэх талаар тууштай хүчин чармайлт гаргаж ирсэн бөгөөд 10 жилийн дараа буюу 2011 оны 5 дугаар сараас иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд цахим шүүх (electronic case filing) хэрэгжсэнээр албан ёсоор иргэд хэрэг маргааныг цахимаар шийдвэрлэх боломж нээгдсэн байдаг.

Цахим шүүхийн үндсэн зорилго

нь мэдээллийн технологид суурилсан нээлттэй, илтөд, шуурхай, хүртээмжтэй байх шүүх засаглалын шинэчлэлт юм. Өөрөөр хэлбэл, цахим хэлбэрээр илэрхийлэгдэж буй мэдээллийн технологийг ашиглан шүүхийн үйл ажиллагааны арга барилыг өөрчилнө гэж ойлгож болно.

Тусулсад 2013 онд гэрбүл, захиргааны хэрэг маргаан, 2015 оноос эрүүгийн хэргээс бусад бүх хэрэг маргааныг цахим шүүхээр шийдвэрлүүлэх боломж бүрдсэн. Тухайлбал, иргэн, хуулийн этгээд интернэт, цахим хуудсыг ашиглан нэхэмжлэл гаргах, хариуцагч хариу тайлбар бичих, талууд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шаардлагатай материалаа явуулах, шүүх хурал товлон боломжтой болсон. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааг цахимжуулснаар шүүгч, шүүхийн бусад ажилтнуудын ажлын ачаалал эрс буурсан бөгөөд цаасан хавтаст хэрэг гэсэн ойлголт байхгүй болсон байна. Мөн хавтаст хэргийг 100 хувь электрон хэлбэрт оруулснаар хэргийн оролцогчид шүүхэд хандахад цаг хугацаа, орон зайн бэрхшээлгүй болсон бөгөөд энэ нь цаг, зардлыг ч их хэмжээгээр хэмнэж, улмаар байгаль орчны тэнцвэрт байдалд ч эерэгээр нөлөөлөх болсон.

Хоёр. ИХШХШТХ-ийн 32 дугаар зүйлийн 32.2-т “Төлөөлөл нь хуульд зааснаар, эсхүл сайн дураар буюу гэрээгээр төлөөлөх хэлбэртэй байна” гэжээ. Энэ зохицуулалт нь өмгөөлөгч болон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн эрх зүйн байдлын зааг ялгаа практикт хэт ойртуулсан сөрөг талтай бтолжээ. Учир нь өмгөөлөгч төлөөлөгчөөр шүүх хуралд оролцож, улмаар өөрөө өмгөөлөгчөөр хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд үргэлжлүүлэн оролцдог байдал хавтгайрсан. Үүнтэй холбоотойгоор хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацаа зохиомлоор уртсах хандлага түгээмэл болжээ. Өмгөөлөгч хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцож байх үедээ итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөр оролцох болсон даруй өмгөөлөгч авах хүсэлт гаргах зэрэг тохиолдол гарж байсныг дурдах нь зүйтэй.

²³<http://www.supremecourt.mn/act/view/250>

Гурав. ИХШХШТХ-ийн 71 дугаар зүйлийн 71.1-д “Хуулиар өөр хугацаа тогтоогоогүй бол хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш 60 хоног, давж заалдах болон хяналтын шатны шүүхээс хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр ирүүлсэн бол шүүгч хэргийг хүлээж авснаас хойш 30 хоногийн дотор тус тус шийдвэрлэнэ” гэжээ.

Энэ зохицуулалт нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацаа хүрэлцэхгүй байх нөхцөл болсон. 2016 оны үлдэгдэл 6651, 2017 онд 56569, нийт 63220 нэхэмжлэл, гомдол, хүсэлтийг анхан шатны журмаар улсын хэмжээнд хүлээн авч, иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг явуулж, 15.44 хувь буюу 9763 нэхэмжлэлийг хуульд заасан үндэслэлээр хүлээн авахаас татгалзаж буцаасан, 71.5 хувь буюу 45233 хэргийг шүүх хуралдаанаар хянан шийдвэрлэсэн, 10.5 хувь буюу 6656 хэргийн үлдэгдэлтэй гэсэн мэдээ байна. Үлдэгдэл 6656 хэргээс 912 хэргийг түдгэлзүүлсэн, 559 хэргийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн хугацаа хэтэрчээ.

2017 онд хянан шийдвэрлэсэн нийт хэргийг эрх зүйн төрлөөр нь ангилбал иргэний эрх зүйн харилцаагаар 22783 хэрэг байгаа бөгөөд шийдвэрлэсэн хэргийн дийлэнх хувийг иргэний эрх зүйн маргаан эзэлж байна (2017 онд улсын хэмжээнд хянан шийдвэрлэсэн иргэний хэрэг, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны алдаа зөрчлийн тойм. 2018.03.25).

Мөн хэрэг шийдвэрлэх ажиллагаа хуулиар тогтоосон хугацаанд хэрэгжихгүй байгаатай холбогдуулан ажиллагаанд байгаа хэргийн хугацаа хэтэрсэн үндэслэл, шалтгаан, нөхцөлийг УДШ-ээс улсын хэмжээнд 2019 оны байдлаар гаргасан тойм мэдээнд Иргэний хэргийн анхан шатны нийт 38 шүүхэд 6807 хэрэг хянагдаж, ажиллагаанд байгаа ч хугацаа хэтэрсэн 647 хэрэг, түдгэлзүүлсэн 960 хэрэг тус тус байна. Үүнээс үзэхэд ажиллагаанд байгаа нийт хэргийн 9.5 хувь нь хугацаа хэтэрсэн, 14.1 хувь нь түдгэлзүүлсэн байна.

Үүнээс нийслэлийн 9 дүүрэгт 4442 хэрэг ажиллагаанд байгаа нь нийт хэргийн 65.3 хувийг эзэлж байгаа бөгөөд дээрх хэргийн 607 буюу 13.7 хувь нь хугацаа хэтэрсэн хэрэг байна. Мөн иргэний порцессын хуулийн зарим зохицуулалтыг буруу хэрэглэх, хэрэглэхгүй байх нь хуульд заасан хугацаа хэтрэх

үндэслэл болсон талаар дүгнэсэн байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Дөрөв. ИХШХШТХ-ийн 38 дугаар зүйлийн 38.6-д “Хэргийг хянан шийдвэрлэхэд зайлшгүй шаардлагатай нотлох баримт нь төр, байгууллага, хувь хүний нууцтай холбоотой; өөр улс, орон нутагт байгаа учраас зохигч тэдгээрийг өөрөө олж авах боломжгүй; түүнчлэн туршилт, үзлэг, таньж олуулах, шинжилгээ хийлгэх, гэрчийн мэдүүлэг авах тохиолдолд нотлох баримтыг хэргийн оролцогчийн хүсэлтээр шүүх бүрдүүлнэ” гэжээ. Энэ зохицуулалттай холбоотойгоор шүүх хуулиар тогтоосон хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг зөрчсөн үндэслэлээр шийдвэр, магадлалыг хүчингүй болгож, дахин хэлэлцүүлэхээр буцаасан 103 хэргийн хүчингүй болгосон үндэслэлд ИХШХШТХ-ийн 38 дугаар зүйлийн 38.6-д заасан тохиолдолд нотлох баримтыг шүүх дутуу бүрдүүлсэн 64 хэрэг байжээ.

Дээр дурдсанчлан шүүгч хэрэг маргааныг хуулийн хугацаанд шийдвэрлэх үндэслэлээр хуульд заасан хэрэг хянан шийдвэрлэх зарим ажиллагаа дутуу хийгдэж байна. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн хэрэгжилт, үр нөлөөг дээшлүүлэх зорилгоор холбогдох эрх бүхий байгууллагууд хуульд заасан арга хэрэгслээр тэмцэж байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Тодруубал, сүүлийн үеийн байдлаар Улсын дээд шүүх шүүгчийг татгалзан гаргах үндэслэл, түүнтэй холбоотой хүсэлтийг зохицуулсан Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 91, 92 дугаар зүйл, мөн “итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээг тус тус хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх замаар казуаль тайлбар”²⁴ хийсэн нь “шүүгчид хууль гэж юу болохыг бусад шүүгчид хууль гэж юу болохыг шийдэж ирсэн практикийг шийдэх ёстой”²⁵ хэмээн Роналд Дворкиний “Хуулийн эзэнт гүрэн” бүтээлдээ дурдсанчлан хуулийг нэг мөр, зөв ойлгох эерэг талыг бий болгожээ.

²⁴Нямсүрэн Ч. Эрх зүйн ерөнхий онол. УБ., 2010. х. 346.

²⁵Роналд Дворкин. Орч. Очирсүх Я. Хуулийн эзэнт гүрэн. УБ., 2015. х.324.

ДҮГНЭЛТ

Хууль тогтоомжийн социологийн арга зүйг бүрэн дүүрэн ашигласнаар хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, үр нөлөөг дээшлүүлэх боломжтой. 2001 онд баталсан Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль нь хууль тогтоомжийн социологийн арга зүйг шинжлэх ухаанчаар тусгаагүй байсан бөгөөд яг энэ цаг үед 2002 онд Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль батлагдсан байна.

Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зарим зохицуулалтын хэрэгжилт, үр нөлөө хангалтгүй байгаа тул Хууль тогтоомжийн тухай хуулийг баримтлан олон нийтийн санал бодлыг судалж тусгах замаар иргэний порцессын хуулийг боловсронгуй болгон баталж, мөдүүлэх хэрэгцээ шаардлага тулгарсан байна. Мөн олон улсын сайн туршлагыг нутагшуулах замаар иргэний порцессын зохицуулалтыг боловсронгуй болгох боломжтой юм.

Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зохицуулалтын хэрэгжилт, үр нөлөөг дээшлүүлэхэд Улсын дээд шүүхийн казуаль тайлбар чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Хуулийн хэрэгжилт, үр нөлөөний үр дагаврыг хууль хэрэглэгч субъектэд /зөвхөн шүүгч/ үүрүүлэх нь шударга ёсонд үл нийцэж байна.

САНАЛ:

- 1/ Хууль тогтоогч хууль тогтоомжийн социологийн арга зүйгээр бүтэж, олон нийтийн санал бодол туссан амьд хууль батлахыг эрмэлзэх, улмаар үр нөлөөтэй хэрэгжилтийг хангахад анхаарах;
- 2/ Улсын дээд шүүхээс Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн хэрэгжилт, үр нөлөө буурсан зохицуулалтуудад казуаль тайлбар хийх;
- 3/ Цахим шүүхийг үндэсний эрх зүйн харилцаанд нэвтрүүлэхийг эрмэлзэх;
- 4/ Шүүхээс хэрэгжилт, үр нөлөө муу хуулийг хэрэглэж буй нь шударга бус шийдвэр гаргасан гэх ойлголт нийгэмд бий болж, шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэл алдагдах эрсдэл байгааг хууль тогтоогч анхаарч, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгоход анхаарах.

АШИГЛАСАН НОМЫН ЖАГСААЛТ:

А. Монгол хэлээр

1. Амарсайхан Ц. нар. Порцессын эрх зүй. УБ., 2013, 2014.

2. Бастиа Ф. Орч. Баярбаатар Н. Хууль. УБ., 2007
3. Глазырин В.А. нар. Орч. Л.Дашзэвэг, Хууль зүйн социологи. УБ., 2003.
4. Дугармаа А. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. Гарын авлага. УБ., 2007
5. Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тойм. УДШ. УБ., 2019.
6. Йоахим Кают. Монгол Улсын Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх эрх зүй. УБ., 2015
7. Лүндэндорж Н. Төрийн онол. УБ., 2008.
8. Лүндэндорж Н. Jurisprudence. УБ., 2011.
9. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992)
10. Монгол Улсын шүүхийн тайлан. ШЕЗ. УБ., 2017.
11. Монгол Улсын шүүхийн тайлан. ШЕЗ. УБ., 2018.
12. Нарангэрэл С. Эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2008.
13. Наранцогт Т. Эрх зүйн социологи. Гарын авлага. УБ., 2018.
14. Нямсүрэн Ч. Эрх зүйн ерөнхий онол. УБ., 2010.
15. Дворкин Роналд. Орч. Очирсүх Я. Хуулийн эзэнт гүрэн. УБ., 2015
16. Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль. УБ., 2001.
17. Уранбилэг Р. Эрх зүйн социологи. УБ., 2008.
18. Хууль тогтоомжийн тухай хууль. УБ., 2015.
19. Шүүхийн тухай хууль. УБ., 2021.

Б. Гадаад хэлээр

1. Roger, Cotterel. The Sociology of Law: An Introduction. Second edition. 1992
2. Mathieu Deflem. Sociology of Law. Visions of a Scholarly Tradition. Cambridge University Press. 2010.
3. Nicholas S. Timasheff. An introduction to the sociology of law. 2009.
4. Жан Карбонье. Юридическая социология / Перевод из фр. В.А. Туманова/ М., 1986.
5. Лапаева В.В. Общественное мнение и законодательство. Социсследования. 1997. №9
6. 채승우, 민법소송의 이해. (진원사, 2012), 18면 참조

В. Сайтууд

1. <http://legalinfo.mn/>
2. <http://www.judcouncil.mn/main/7249--.html>
3. <http://www.supremecourt.mn/act/view/250>
4. <http://new.shuukh.mn/irgenhyanalt/3257/view>
5. <http://www.scourt.go.kr/judiciary/information/etrial/index.html>

СИТИ ХӨДӨЛМӨРИЙН БИРЖ

Ажлын зар нэмэх

Зарлагдсан ажлын байр

400+

жилд дунджаар

6 000+

нийт төгсөгчид

“СИТИ” хөдөлмөрийн бирж ажиллаж эхэллээ

Манай “СИТИ” Их сургууль оюутан, төгсөгчдөө ажилд ороход, өөрийн бизнесээ эхлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх, ажил горилогчдод тавигддаг, шаардлагатай мэдлэг, чадвар, дадлыг эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлд өрсөлдөхөд нь туслах зорилгоор “CitiZone” инновац, бизнес хөгжлийн төв байгуулсан билээ.

Тэгвэл энэхүү ажлын хүрээнд “СИТИ” хөдөлмөрийн бирж шинээр байгуулж, оюутан, төгсөгчид болон ажил олгогчдыг холбох гүүр бий болголоо.

Ажил олгогч Та бүхэн www.citi.edu.mn цахим хуудасны “Төгсөгч” цэсний “СИТИ хөдөлмөрийн бирж”-д хандаж, хайж байгаа ажилтан, хүний нөөцөд тавигдах шаардлага, мэргэжлийн чиглэл, ур чадварын талаар бичихэд хангалттай юм. Бид 1700 гаруй оюутан болон 6000 гаруй төгсөгчдөөсөө сонгон шалгаруулж, таны хайж буй ажлын байранд тохирох ажилтныг зуучилж өгөх боломжтой.

Та бүхэн www.citi.edu.mn/alumni болон www.citi.edu.mn/citizone1 линкээр орж, дэлгэрэнгүй мэдээлэл аваарай.

Баярлалаа.

Я.БОРЧУЛУУН**АНУ-ын НорфВестэрн Их сургуулийн Мак Кормик инженерийн
Сургуулийн дата аналитикс хөтөлбөрийн судлаач. Доктор (Ph.D)****Д.ИДЭРЖАРГАЛ****МУИС-ийн Сэтгүүл зүй, олон нийтийн харилцааны
тэнхимийн багш. Магистр****Р.ОЮУНЦЭЦЭГ****«СИТИ» Их сургуулийн Хүмүүнлэгийн сургуулийн Сэтгүүл зүйн
тэнхимийн багш. Магистр**

ДАТА СЭТГҮҮЛ ЗҮЙГ МОНГОЛД ТҮҮЧЭЭЛЭН НЭВТРҮҮЛЭГЧДИЙН БОДЛЫГ ШИНЖИХҮЙ

Товч хураангуй

Сэтгүүл зүйн салбар үгээр илэрхийлэх урлагаас тоогоор дүрслэх чиглэл рүү шилжиж байна. Уламжлалт сэтгүүл зүй тоон мэдээлэлд дүн шинжилгээ илүү хийж, түүндээ тулгуурласан бүтээл гаргахыг зорих боллоо. Дэлхий нийтийн энэ чиг хандлагаас Монголын сэтгүүлчид хоцролгүй, өгөгдлийн буюу дата сэтгүүл зүйг хөгжүүлэх алхам хийж буй нь багагүй жишээгээр харагдаж, тодорхой туршлага хуримтлуулж байна. ikon.mn мэдээллийн сайтын хамт олон үүнд манлайлсан. Гэхдээ Монгол Улсад өгөгдлийн буюу дата сэтгүүл зүй гэдгийн дор яг юуг, хэрхэн ойлгож, ямар онолд тулгуурлан цаашид хөгжүүлэх арга зам нь тодорхойгүй, бүрхэг байна. Түүнчлэн дата сэтгүүл зүйг практикт хэрэгжүүлэхэд тулгарч буй асуудал, бэрхшээлийг шийдэх, байгаа нөхцөл байдлыг сайжруулах боломж бололцоо дутмаг байна. Тиймээс, энэхүү судалгаа нь бүхэлдээ дээрх орон зайг нөхөх зорилгоор Монголд өгөгдлийн сэтгүүл зүйн хөгжил ямар түвшинд байгааг тодруулахад чиглэсэн болно.

Энэхүү эхний өгүүллээр Монголын зөвхөн сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн ажилтан бус хэвлэл мэдээлэлтэй хамтран ажилладаг бусад мэргэжлийн хүмүүс өгөгдлийн сэтгүүл зүй болон түүний үүргийг хэрхэн тодорхойлж буйг шинжилснээ хүргэнэ.

Түлхүүр үг

Дата сэтгүүл зүй, дата, инновац тархацын онол, дата сэтгүүл зүйн тодорхойлолт хууль, казуаль тайлбар, хууль тогтоомжийн социологи, олон нийтийн санал бодол

Оршил

Сэтгүүл зүйн энэ чиглэлийг "өгөгдлийн сэтгүүл зүй" буюу "дата сэтгүүл зүй" (Appelgren and Nygren 2014; Fink and Schudson 2014) хэмээн нэрлэж байна. Үүнтэй зэрэгцээд "computational journalism" буюу "тооцооллын сэтгүүл зүй" (Flew et al. 2012, Karlsen and Starlin 2014), алгоритмын

сэтгүүл зүй (Dörr 2015) гэх мэт нэлээд хэдэн өөр нэр томъёо ч хэрэглэдэг байна.

Өгөгдлийн сэтгүүл зүйн гурван хэлбэрийг Рожерс нар (Rogers et al., 2017) дараах байдлаар тодорхойлсон.

01

уламжлалт сэтгүүл зүйн бүтээлийг тоогоор баяжуулсан хэлбэр.

02

тоо баримтын тусламжтайгаар бүтээсэн эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн бүтээл.

03

өгөгдөлд тулгуурласан сэтгүүл зүйн тусгай ангилалд оруулах бүтээл.

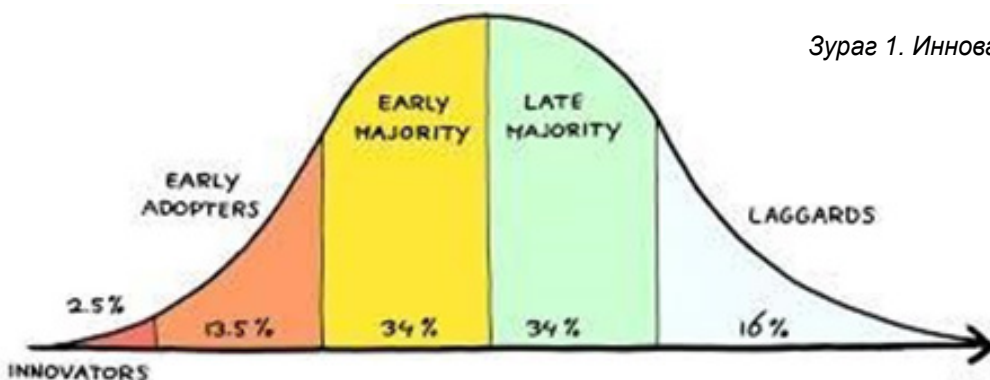
Иймэрхүү бүтээлийг Гардиан, Нью Йорк Таймс гэх мэт сонины баг бүтээж байна.

Ийм бүтээл нь өгөгдлийг уншигч олон түмэнд дэлгэж, тэдэнд цааш нь өөрсдөө үргэлжлүүлэн судлах, унших боломж олгодог. Энэ хэлбэр нь өгөгдлийн сэтгүүл зүйн сонгодог хэлбэр бөгөөд уншигчдад өгөгдөлтэй шууд харилцах интерактив боломж олгож, визуализац (visualization) буюу дүрслэл нэмсэн байдаг. Интерактив буюу өгөгдлийн сэтгүүл зүйн бүтээлтэй харилцсанаар уншигч өөрт хэрэгтэй байдлаар мэдээг тайлж унших боломжтой болно гэсэн үг.

Дээрх хэлбэрүүдийн алинд Монголын өнөөгийн туршлага илүү хамаарахыг тодотгохын тулд Рожерсийн Инновац тархацын онолд тулгуурлан судлав.

1. Инновац тархацын онол

Эверет Рожерс 1962 онд нийгэмд шинэ ололт нэвтрэх үйл явцыг тодорхойлсон Инновац тархацын онол (Diffusion of Innovations)-ыг гаргажээ. Ямарваа нэгэн шинэ хэрэгсэл, технологи гарч ирэхэд хүмүүс янз бүрийн хурдтайгаар авч хэрэглэж эхэлдэг. Энэ үйл явцад хэрхэн оролцож буйгаар нь хүмүүсийг таван үндсэн ангилалд (Зураг 1) хувааж болохыг Рожерс тодорхойлжээ.

Зураг 1. Инновац нэвтрэх үйл явц.

Нэгд, шинийг санаачлагчид буюу **“innovators”** угаас цөөн байдаг (**2.5 %**) ба тэдний зохион бүтээгдсэн техник, технологийн талаар хүмүүс хэвлэл мэдээллээс олж мэднэ.

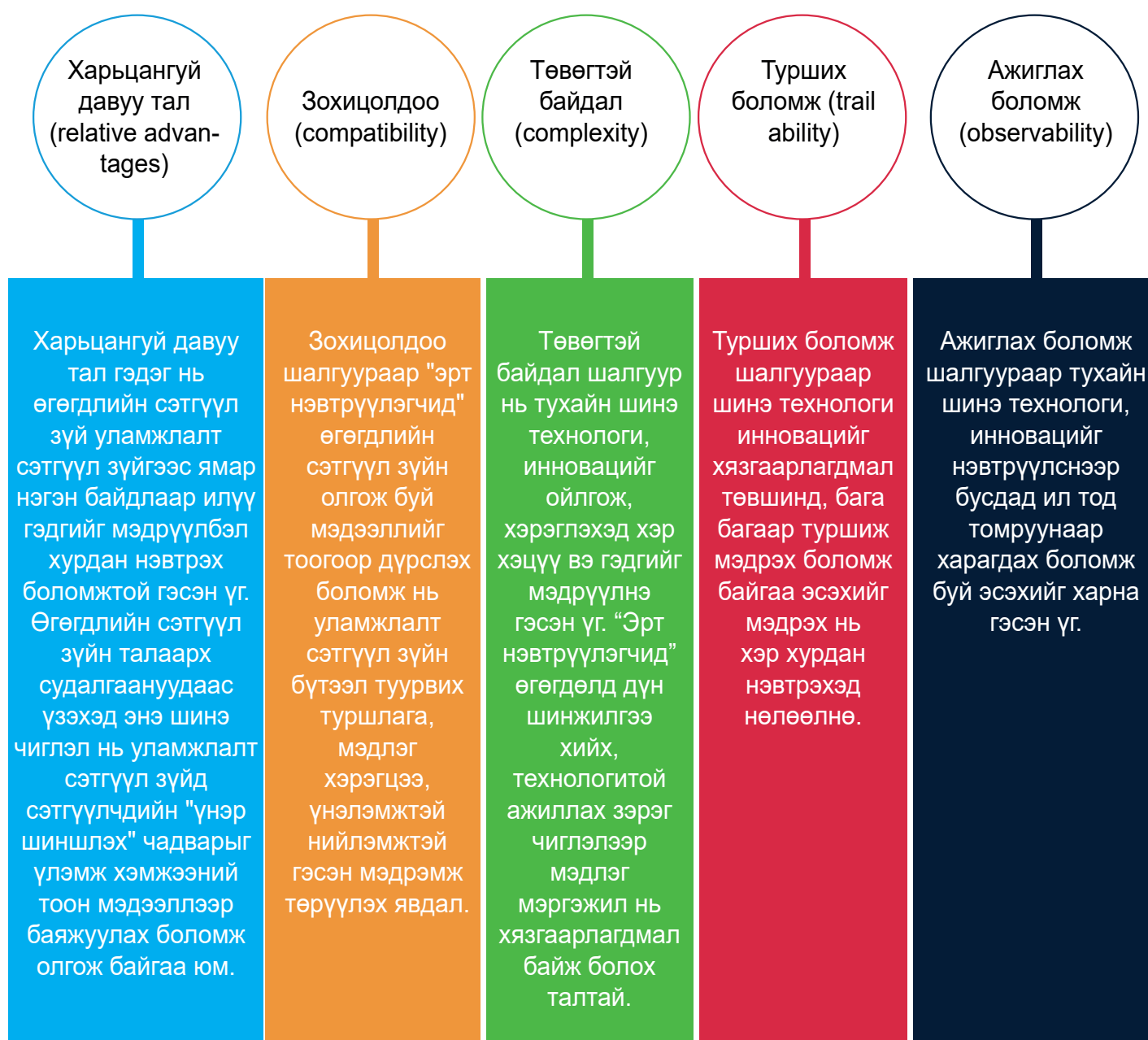
Хоёрт, шинэ зүйлийг цөөн хэсэг хүн л шохоорхон хэрэглэж, өөрийн болгоно. Энэ бүлгийг **“early adopters”** буюу "эрт нэвтрүүлэгчид" (**13.5%**) хэмээн нэрлэдэг.

Гуравт, үзэл бодлын "түрүүлж" манлайлагчид буюу **“early majority”** (**34%**) "эрт нэвтрүүлэгчид"-ээс суралцаж хэрэглэж үзнэ.

Дөрөвт, үзэл бодлын "оройтогч" манлайлагчид буюу **“late majority”** (**34%**) уг шинэ зүйлийг хэрэгтэй гэж үзвэл тэдний найз нөхөд, үзэл бодлыг нь дагагчиддаа нөлөөлж хэрэглэхийг нь дэмжинэ.

Тавд, хүмүүсийн дийлэнх нь шинэ зүйлийг ажил амьдралдаа нэвтрүүлсний дараа "сүүл мушгигчид" буюу **“laggards”** (**16%**) дагалдана.

Инновац нэвтрэх энэхүү хурд буюу үечлэл нь хэрэглэгчид шинэ зүйлийн дараах таван шалгуурыг давсан эсэхээс хамаардаг аж. Үүнд:

2. Судалгааны аргачлал

Судалгаанд нээлттэй ярилцлагын аргыг хэрэглэсэн. Монголын нөхцөлд өгөгдлийн сэтгүүл зүйн талаар Рожерсийн онолоор "эрт нэвтрүүлэгчдийг" зорилготойгоор хайж судалгаанд оруулсан болно. Ингэхдээ оролцогчдоос дараагийн ярилцлагад оруулах хүний талаар санал асуух "snowball" аргыг ашигласан. Сэтгүүлчид, их дээд сургуулийн багш нар, иргэний нийгэм, төрийн байгууллага, олон улсын байгууллагын төлөөллүүдээс сонгосон 14

оролцогч нь (Хүснэгт 1) Монголд дата сэтгүүл зүйг "эрт нэвтрүүлэгчид" бөгөөд энэ чиглэлээр үр нөлөө бүхий дорвитой бүтээл нийтэлсэн, хичээл заадаг, нээлттэй өгөгдлийн талаар судалсан, төсөл хэрэгжүүлсэн, анхан шатны сургалтуудад хамрагдсан хүмүүс болно. 2019 оны 10-11 дүгээр сард хийсэн ярилцлага бүр дунджаар нэг цаг орчим үргэлжилсэн. Ярилцлагын аудио бичлэгийг текст хэлбэрт оруулан чанарын судалгааны анализ хийх аргаар боловсруулав.

Хүснэгт 1. Ярилцлагад оролцогчдын талаарх мэдээлэл.

Код	Хүйс	Ажил	Ажилладаг салбар	Дата сэтгүүл зүйн салбарт ямар бүлгийн төлөөлөл болох	Дата сэтгүүл зүйн салбарт хамаарах ажил үүрэг, туршлага
R1	Эм	Мэдээллийн сайтын ерөнхий редактор	Сэтгүүл зүй	Сэтгүүлч	Цуврал дата бүтээл нийтэлсэн
R2	Эр	Телевизийн сэтгүүлч	Сэтгүүл зүй	Сэтгүүлч	Хэрэгжүүлэхээр оролдож буй
R3	Эм	Телевизийн сэтгүүлч	Сэтгүүл зүй	Сэтгүүлч	Хэрэгжүүлэхээр оролдож буй
R4	Эр	Багш, судлаач	Математик	Их, дээд сургуулийн багш	Судлаач, Дата аналит
R5	Эр	Багш, судлаач	Мэдээллийн технологи	Их, дээд сургуулийн багш	Судлаач
R6	Эр	Захирал	Математик	Хувийн хэвшил	Судлаач, Дата аналит
R7	Эм	ТББ-ын захирал	Хэвлэл мэдээлэл	Иргэний нийгмийн төлөөлөл	Судлаач, Төсөл хэрэгжүүлэгч
R8	Эр	Сургагч багш	Хэвлэл мэдээлэл	Багш, Иргэний нийгмийн төлөөлөл	Хэрэгжүүлэхээр оролдож буй
R9	Эм	Төрийн байгууллагад дарга	Улс төр	Төрийн байгууллагын төлөөлөл	Төсөл хэрэгжүүлэгч
R10	Эр	ТББ-ын захирал	Уул уурхай	Олон улсын байгууллагын төлөөлөл	Дата аналит, Төсөл хэрэгжүүлэгч
R11	Эм	Хөтөлбөрийн зохицуулагч	Улс төр	Олон улсын байгууллагын төлөөлөл	Төсөл хэрэгжүүлэгч
R12	Эм	Хөтөлбөрийн зохицуулагч	Мэдээллийн технологи	Төрийн байгууллагын төлөөлөл	Төсөл хэрэгжүүлэгч
R13	Эр	Сургагч багш	Сэтгүүл зүй	Багш, Иргэний нийгмийн төлөөлөл	Судлаач
R14	Эм	Хэвлэл нийтлэгч	Сэтгүүл зүй	Сэтгүүлч	Дата бүтээл нийтэлсэн

3. Судалгааны үр дүн

Энэхүү өгүүлэлд “Инновац тархацын онол”-ыг үндэслэн нарийн боловсруулсан асуулгаас “Та Дата сэтгүүл зүйг хэрхэн тодорхойлох вэ?” гэсэн асуултын хариулт болон бусад асуултад хариулахдаа тодорхойлолтод хамаарах нэмэлт тайлбар өгснийг шүүн авч, шинжилсэн болно. Монголд дата сэтгүүл зүйг “эрт нэвтрүүлэгчид” дата сэтгүүл зүйг дараах дөрвөн түвшинд тодорхойлж байна. Үүнд:

Нэгдүгээр түвшин: Дата сэтгүүл зүйг сэтгүүл зүйн талаас нь тодорхойлсон

Дата сэтгүүл зүйг сэтгүүл зүйн талаас нь тодорхойлсон оролцогч 5 байгаагийн дийлэнх нь сэтгүүл зүй судлаач байв. Тэднээс нэг нь л (R7) дата сэтгүүл зүйг бүрэн утгаар буюу түүх, технологи болон өгөгдлийн боломж, сэтгүүл зүйн үйл ажиллагаатай нь холбон тайлбарласан. Ингэхдээ дата сэтгүүл зүйг сэтгүүл зүйн нэг төрөл хэмээн авч үзсэн. R7 дата сэтгүүл зүйг өмнө нь “компьютерийн туслалцаат сурвалжлага” буюу “computer assisted reporting” гэсэн нэршлээр сэтгүүл зүйд хэрэгжүүлж байсныг дурдаад дижитал мэдээллийн хэмжээ маш их болсноос дата сэтгүүл зүйг хөгжүүлэх боломж хийгээд

шаардлага тулгарч буйг онцолжээ.

“... Дата сэтгүүл зүй бол машинаар унших, боловсруулах боломжтой хэмжээний баримт мэдээлэл бий болсон учраас түүнийг боловсруулдаг, сэтгүүл зүйн бүтээлд ашигладаг, анализ хийж олон нийтэд асуудал дэвшүүлдэг ийм төрөл зүйл.... Их хэмжээний мэдээллийг дүрсээр олон нийтэд харуулах өөрөөр хэлбэл, тоог цуглуулаад анализ хийгээд дундаас нь чиг хандлага хаашаа байна, ямар асуудал байна вэ, хаана, ямар цоорхой байна вэ гэдгийг олж гаргаж, үгээр, дүрсээр илэрхийлэх ийм боломж” (R7) гэж тодорхойлсон.

Дата сэтгүүл зүйг сэтгүүл зүйн талаас нь дээрх тодорхойлолтой илүү дүйх тайлбарыг бас нэгэн судлаач (R6) өгөв. R6 дата сэтгүүл зүйд өгөгдлийн хүртээмж (нээлттэй өгөгдөл

тавигддаг шаардлага), чанар (үнэн бодит байдал), эрх зүйн орчин чухал гэдгийг онцлов. Дата анализ хийдэг, ийм чиглэлийн судалгаан дээр ажиллаж байсан туршлагатай түүний тодорхойлолтыг энэ ангилалд оруулсан өөр шалтгаан нь R6 дата сэтгүүл зүйн бүтээл гаргахын тулд өгөгдлийн хүртээмж, түүнийг боловсруулах сэтгүүлчийн мэдлэг, ур чадвар, тэрхүү датагаар ямар асуудлыг илэрхийлэх тухай зэрэг цогц санааг хөндсөн.

“... Өгөгдлөөс мэдээллийг боловсруулаад яг эцсийн хэрэглэгчид хүргэдэг голын хэсгийн нэг гол тоглогч нь дата сэтгүүл зүй. ... Дата сэтгүүл зүйн бүтээл гаргахын тулд нэгдүгээрт үнэн бодитой өгөгдлийн үүсвэр, сурвалжууд байх ёстой юм байна. Энэ бол түүхий эд. Тэндээс түүх (стори) бэлтгэхэд өгөгдөлтэй ажиллах ур чадвар хэрэгтэй. ... Хэцүү нь яг юуг гаргах, нийгэмд буй асуудлыг аль өнцгөөс, яаж гаргах вэ гэдгийг бодох нь нэлээн сорилт бүхий асуудал юм. Технологийн хүмүүсийн хувьд тэрийг томъёолоод олж гаргана гэдэг бол бид багажаа яаж ашиглах, датагаа мэддэг, түүнийхээ хүрээнд л юм хийж байгаа. Хэрвээ яг сэтгүүлчдийн өнцгөөс, өөр талаас харвал жинхэнэ сэтгүүл зүй болж байгаа” (R6) гэв.

Сэтгүүл зүйн талаас тодорхойлсон өөр нэг ярилцагч (R12) үүнийг **“Нээлттэй өгөгдлийн сэтгүүл зүй”** гэж томъёолов.

Түүний “... Мэдээллийн технологийн боломжийг ашиглаад сэтгүүл зүйн бүтээл гаргах” хэмээн ерөнхий байдлаар тодорхойлсон нь R7-ийн хариулт дахь санаатай давхцаж байна.

Харин үлдсэн хоёр ярилцагчийн нэг нь (R5) дата сэтгүүл зүйг өгөгдөл дундаас шинэ мэдээлэл гаргаж ирж буй гэсэн утгаар эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн нэг хэлбэр гэж үзсэн бол нөгөөх нь (R10) эсрэгээрээ дата сэтгүүл зүйн бүтээлийг өдөр бүр гаргах боломжтой гэв. Оролцогч R10 нь дата анализын эксперт болохыг энд дурдъя.

“Минийхээр бол энэ нь эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй дотор агуулагдах нэг төрөл. Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн бусад хэлбэрүүдээс ялгагдаад, онцлогдоод байгаа шалтгааныг нь газар сайгүй үүсээд байгаа биг датануудтай холбож ойлгож байгаа. ... Дата сэтгүүл зүйг би маш энгийнээр $1+1=3$ гэсэн томъёоллоор

ойлгож байгаа. Өөрөөр хэлбэл, датанууд дундаас боловсруулалт хийж шинэ мэдээлэл, шинэ тоо гаргаж ирж илрүүлэх үйл явц, тэрийгээ түгээх үйл явц гэж ойлгож байна” (R5).

“... Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй бол тийм ч амар биш, өдөр болгон бүтээл гаргаад байдаг ажил биш шүү дээ. Дата сэтгүүл зүй бол бараг өдөр болгон бүтээгдэхүүн гаргах боломжтой, тэгсэн мөртөө тодорхой хариуцлага өөрчлөлтийг төр засгаас шаардахад нэлээн хүчтэй зэвсэг болдог ...” (R10).

Хоёрдугаар түвшин: Дата сэтгүүл зүйг процесс буюу үйл явц талаас нь хэсэгчлэн тодорхойлсон

Дата сэтгүүл зүйг процесс талаас нь тодорхойлогчид сэтгүүлч, судлаач, хөтөлбөрийн зохицуулагч, дата аналит, багш нар зэрэг тал талын бүлгийн төлөөлөл байв. Эдгээр ярилцагчийндийлэнх нь боловсруулсан датагаа олон нийтэд ойлгомжтой, сонирхолтой, хүртээмжтэй байдлаар хүргэх ёстойг буюу дүрсжүүлэх үйл явц чухал гэдгийг онцолжээ. Тухайлбал: “Үндэслэл нотолгоонд суурилсан тоон мэдээлэл дээр дүн шинжилгээ хийж, уншигчдад ойлгомжтой хүртээмжтэй хүргэхийг хэлнэ” (R1).

“Он цагийн эргэлтэд хуримтлагдсан олон дата дээр бүгдийг нэг бүрчлэн боловсруулан үр дүнг хараад, үр дагаврыг нь тодорхойлоод гарц шийдэл нь бүтээлээр гардаг. Олон нийтэд хүрч байж үнэ цэнэтэй болдог. ... Хүмүүс тоон мэдээлэлд дуртай болсон. Тухайлбал, Ikon сайт дата бүтээлдээ маш энгийн, ойлгомжтой, хялбаршуулсан дүрс ашигласан байдаг” (R1).

“Нийгмийн тодорхой асуудлыг шийдэхэд мэдээллүүдийг цуглуулж боловсруулаад, анализ хийн энгийн ойлгомжтой хэлбэрээр түгээж чадвал дата сэтгүүл зүй болох юм болов уу” (R11).

“... Датанууд дундаас боловсруулалт хийж, шинэ мэдээлэл, шинэ тоо гаргаж ирж илрүүлэх үйл явц, тэрийгээ түгээх үйл явц гэж ойлгож байна” (R5).

“Товчхондоо хэн гэдгээс үл хамааран

олж авах боломжтой нээлттэй өгөгдлүүдээс уялдаа холбоог олж хараад өгүүлэмж бүхий түүх дэлгэж тавих юм” (R13).

Гуравдугаар түвшин: Дата сэтгүүл зүйг өгөгдөл, технологийн талаас нь хэсэгчлэн тодорхойлсон

Дата сэтгүүл зүйг өгөгдөл, технологийн талаас нь хэсэгчлэн тодорхойлсон ярилцагчдын дийлэнх нь өгөгдлийн ач холбогдлыг энтэргүүнд тавьж, түүний нээлттэй, үнэн бодит, их хэмжээний өгөгдөл (биг дата), хайж олох болон хадгалах боломжтой давуу талуудыг дурдлаа. Жишээлбэл, дата нь үнэн бодитой байх ёстой, ингэснээр нотолгоонд суурилсан бүтээл гардаг гэж тодорхойлсон. Ингэхдээ:

“Энгийнээр тодорхойлбол дата сэтгүүл зүй бол өгүүлж буй түүхдээ ямар ч төрлийн датаг хүссэн үедээ нэгтгэхийг хэлнэ. Энд би статистик тоонуудыг хэлээгүй, сэтгүүлчид ажилдаа зориулж цуглуулах, дүн шинжилгээ хийх ёстой бодит датаг хэлж байна” (R6). “Үндэслэл нотолгоонд суурилсан тоон мэдээлэл дээр дүн шинжилгээ хийж, уншигчдад ойлгомжтой хүртээмжтэй хүргэхийг хэлнэ” (R1).

“...Дата сэтгүүл зүйг хийхэд нэгдүгээрт үнэн бодитой өгөгдлийн үүсвэр, сурвалжууд байх ёстой юм байна. Энэ бол түүхий эд юм байна (R4) зэргээр хариулав.

Харин дата нь хайх, хадгалах, ангилах боломжтой давуу талыг онцолсон ярилцагчид:

“Том хэмжээний датаг хялбаршуулан аваад хайлтаар үр дүнтэй гаргах аргачлалыг олох нь дата сэтгүүл зүй юм” (R2).

“Дата бол мэдээллийн цуглуулга юм. Дата бол баримт. Дата бол архив” (R3).

“Асар их мэдээлэл хуучин архивд байсан бол одоо дижитал хэлбэртэй болж байна. Үхмэл анзаарахгүй байгаа мэдээллээс хамгийн хэрэгтэйг нь шүүж хүргэхийг хэлдэг” (R8). “Дата буюу өгөгдөл, мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалт нь илүү сайн мэдээлэл, илүү сайхан амьдралыг бий болгоно... Сэтгүүл зүй нь зөв зохист бодлогын хяналтыг тавих, хөгжлийн асуудлуудыг дэвшүүлэх талбар. Асуудлыг зөв дэвшүүлэхэд статистикийн мэдээлэл, дата буюу өгөгдөл чухал ач холбогдолтой. Статистикийн тоо бол нийгмийн толь. Тиймээс статистикийн байгууллагууд

боловсруулалтаа илүү сайжруулж, тоог хэрхэн энгийн аргаар уншихыг хүмүүст ойлгуулахад сургах ёстой” (R9).

“... Мэдээллийн технологийн боломжийг ашиглаад сэтгүүл зүйн бүтээл гаргах” (R12).

Дөрөвдүгээр түвшин: Дата сэтгүүл зүйг тодорхойлж мэдэхгүй байна

Дата сэтгүүл зүйг тодорхойлж мэдэхгүй гэсэн нэг оролцогч (R14) байв. Тэрээр олон нийтийн санаа бодолд хүчтэй нөлөөлсөн дата бүтээл гаргасан хэдий ч, дата сэтгүүл зүйг тодорхойлж мэдэхгүй гэж хариулав. “Би дата сэтгүүл зүй гэдэг зүйлийг үнэндээ сайн мэдэхгүй. Миний ойлгож байгаагаар бол сэтгүүл зүй чинь өөрөө тоо баримт дээр суурилдаг... Дата гэж байгаагийн учир нь бол өнөөгийн технологийн хөгжилтэй холбоотой байх. Бүх өгөгдлийг эмх цэгцтэйгээр хайж олоход илүү хялбараар байршуулж байгаа болохоор дата гэдэг ойлголт гарсан байх. ... Харин уламжлалт сэтгүүл зүйгээс бол нэг их айхтар ялгаагүй байх гэж бодож байна” (R14) гэлээ.

Дүгнэлт

Интернэт, технологийн хөгжилтэй холбоотойгоор асар их өгөгдөл хуримтлагдсаар байна. Сэтгүүл зүйн салбар их өгөгдөлд суурилсан бүтээл гаргаж, нийгэмд шийдэл хүлээсэн чухал асуудлаар илүү үндэс суурьтай баримт дэлгэхийн тулд хүчин чармайлт гаргах хандлага дэлхий даяар өрнөж байна.

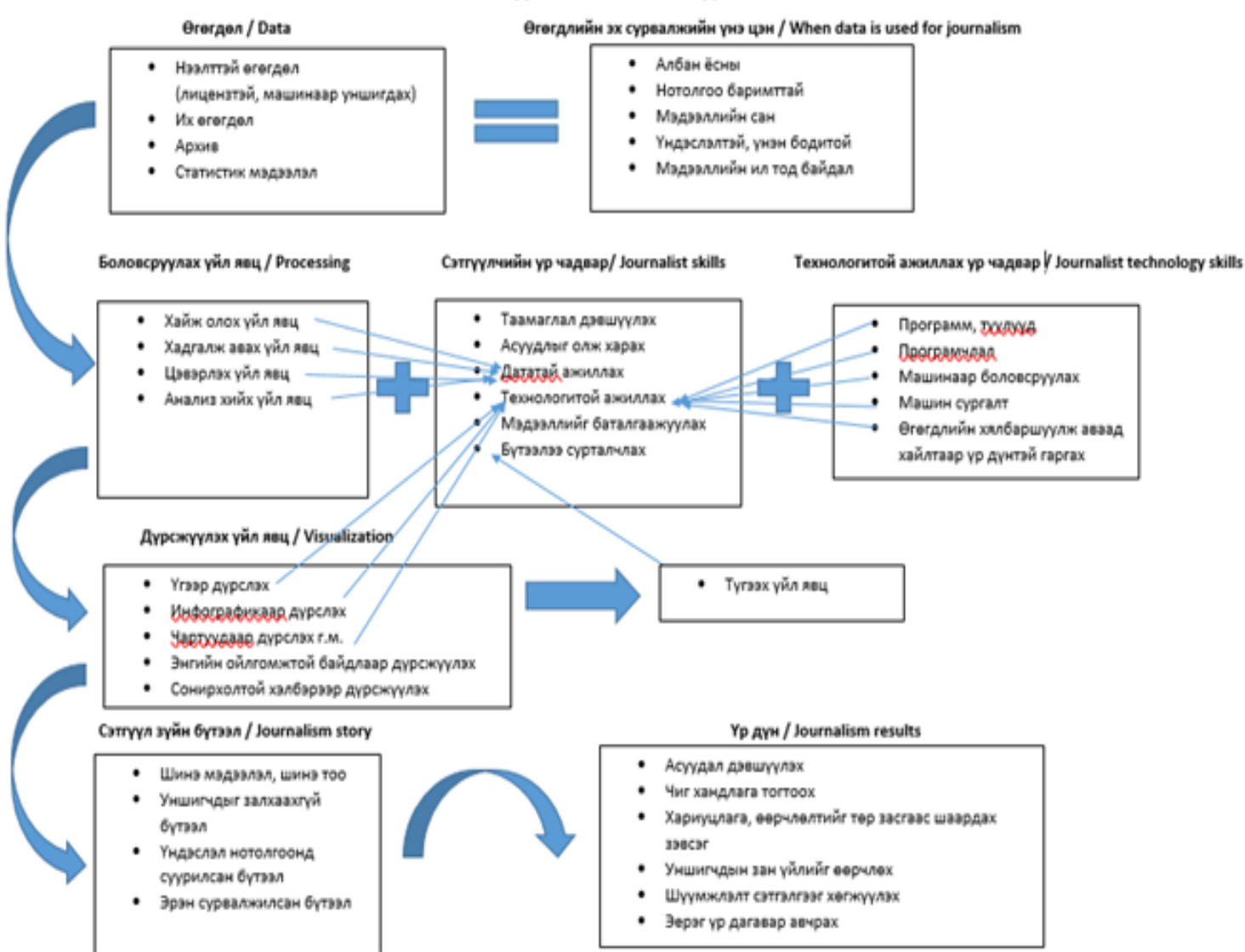
Инновац тархацын онолоор дата сэтгүүл зүйг Монголд “эрт нэвтрүүлэгчид” болох манай судалгааны 14 оролцогчийн ярианаас энэ шинэ чиглэлийн ерөнхий дүр зургийг гаргав. Тэд дата сэтгүүл зүйг Рожерс нарын гурван ангиллын аль алинд хамааруулж тодорхойлсон ч, дийлэнх нь гуравдугаар ангилал буюу дата /өгөгдөлд тулгуурласан сэтгүүл зүйн төрлийн шинэлэг бүтээл гэдэгтэй санал нэг байв. Тодруулбал, эдгээр бүтээл нь өгөгдлийг уншин тайлж, олон түмэнд дэлгэхдээ илүү ойлгомжтой болгох үүднээс визуализац (visualization) буюу дүрслэл нэмсэн байдаг зэрэг онцлогийг харьцангуй дэлгэрэнгүй тайлбарлажээ.

Энэхүү судалгааны үр дүнд үндэслэн Монголд дата сэтгүүл зүйг “эрт нэвтрүүлэгчид”

үүнийг хэрхэн тодорхойлж буйг цогцоор нь харуулах дүр зургийг схемчлэн гаргав (Зураг 2). Чанарын судалгаанд хамрагдагсдын

дөрвөн түвшний задлан шинжлэлд дурдагдсан мэдээллийг холбон баяжуулж энэхүү схемийг загварчлав.

ДАТА СЭТГҮҮЛ ЗҮЙН ТОДОРХОЙЛОЛТ

Зураг 2. Дата сэтгүүл зүйн тодорхойлолт.

Монголын сэтгүүлч, судлаачид дата сэтгүүл зүй нь албан ёсны, баталгаатай, үндэслэлтэй мэдээллийн эх сурвалж болох мэдээллийн сангийн нээлттэй буюу их өгөгдөл олж аваад боловсруулж, дүрсжүүлсний үр дүнд сэтгүүл зүйн бүтээл гаргах үйл явц хэмээн тодорхойлжээ. Ингэхдээ дата сэтгүүл зүйн боловсруулах үе шатад, тухайлбал их өгөгдөлтэй ажиллах сэтгүүлчийн үр чадвар, түүний технологи ашиглах үр чадварт илүү ач холбогдол өгч задлан тайлбарлажээ. Нөгөөтэйгүүр, ийм бүтээлийн үр нөлөөг ч хүчтэй байна гэж үзэж байна. Тэд дата сэтгүүл зүйн бүтээл нь нийгэмд асуудал дэвшүүлэх

шинэ чиг хандлага тогтоох, хариуцлага өөрчлөлтийг төр засгаас шаардах чухал зэвсэг гэдгийг онцолсон байв. Түүнчлэн дата сэтгүүл зүйн бүтээл нь уншигчдын мэдээлэлд хандах хандлага, зан үйлд эерэг өөрчлөлт, үр дагавар авчран шүүмжлэлт сэтгэлгээ суулгах зэрэг ач холбогдолтойг судалгаанд оролцогчид жишээ баримтаар тодруулжээ.

Хамгийн дэлгэрэнгүй тайлбарласан дата сэтгүүл зүйн бүтээлийн боловсруулах үйл явцыг задлан харвал үүнд өгөгдөл хайж олох, хадгалах, цэвэрлэх, анализ, дүн шинжилгээ хийх зэрэг үйлдлүүд багтана. Харин энэ үйл явцад сэтгүүлчийн үр чадвар,

технологийн ур чадвар хоёр эн тэнцүү чухал үүрэг гүйцэтгэнэ гэсэн байна. Сэтгүүлчийн ур чадвар нь өгөгдлөөс асуудлыг олж харах, таамаглал дэвшүүлэхээс эхлээд өгөгдөлтэй ажиллах мэдлэг чадварыг шаардах бол ийнхүү өгөгдөлтэй ажиллахад боломж бололцоо сэтгүүлчийн технологийн ур чадвараас шууд хамаарахыг дээрх схемээс харж болно. Технологийн ур чадварт тэд төрөл бүрийн программ, хэрэгслүүд ашиглах, өгөгдөлд боловруулалт хийхийн тулд програмчлан машинаар боловсруулах, машин сургалт хэрэглэх зэргийг багтаасан байна.

Өгөгдөлд боловсруулалт хийсний дараа дата сэтгүүл зүйн бүтээл гаргахад дүрсжүүлэх үйл явц буюу визуализац чухал үе шат гэдгийг оролцогчид онцолж,

үүнд боловсруулсан өгөгдлийнхөө үр дүнг хэрэглэгчдэд ойлгомжтой, сонирхолтой байдлаар үг болон инфографик, төрөл бүрийн график дүрслэл ашиглахад хангалттай хэмээн үзжээ. Энэ хэсэгт сэтгүүлчийн технологийн ямар нэг ур чадвар шаардлагатайг онцлон дурдаагүй байна.

Энэхүү судалгааны үр дүнд гаргасан дата сэтгүүл зүйн тодорхойлолт, схем зураг нь цаашид энэ чиглэлээр олон төрлийн судалгааг лавшруулан хийхэд үндэс суурь болох ач холбогдолтой. Мөн дата сэтгүүл зүйг нэвтрүүлэхийг зорьж буй хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд, сэтгүүл зүйн сургалт явуулдаг байгууллагууд схем зурагт дурдагдсан дата сэтгүүл зүйн бүтээл хийх үе шатын дагуу ажлаа төлөвлөн сайжруулах боломж олгоно.

Ашигласан номын жагсаалт:

А. Гадаад хэлээр хэвлэгдсэн бүтээл:

1. Appelgren, Ester, and Gunnar Nygren. 2014. "Data Journalism in Sweden." *Digital Journalism* 2 (3): 394–405. doi:10.1080/21670811.2014.884344.
2. Dörr, Konstantin N. 2015. "Mapping the Field of Algorithmic Journalism." *Digital Journalism* 6 (6): 700–722. doi:10.1080/21670811.2015.1096748.
3. Fink, Katherine, and Michael Schudson. 2014. "The Rise of Contextual Journalism, 1950s–2000s." *Journalism* 15 (1): 3–20. doi:10.1177/1464884913479015.
4. Flew, Terry, Christina Spurgeon, Anna Daniel, and Adam Swift. 2012. "The Promise of Computational Journalism." *Journalism Practice* 6 (2): 157–171. doi:10.1080/17512786.2011.616655.
5. Karlsen, Joakim, and Eirik Stavelin. 2014. "Computational Journalism in Norwegian Newsrooms." *Journalism Practice* 8 (1): 34–48. doi:10.1080/17512786.2013.813190.
6. Rogers, Simon, Jonathan, Schwabish, and Danielle, Bowers. 2017. "Data Journalism in 2017: The Current State and Challenges Facing the Field Today." Accessed 1 March, 2021.

Б. Цахим хуудас:

<https://newslab.withgoogle.com/assets/docs/data-journalism-in-2017.pdf>.

Х.МИЖИДДОРЖ
«СИТИ» Их сургуулийн Сургалтын төвийн захирал.
Магистр

ДУНДАД ЗУУНЫ ҮЕИЙН МОНГОЛ ЯЗГУУРТНЫ ДЭЭЛНИЙ ХЭЭ ЧИМЭГЛЭЛИЙН ДҮРСЛЭЛИЙН ОНЦЛОГТ ХИЙСЭН СУДАЛГАА

Товч хураангуй

Монголчууд дээл хувцас, хэрэглэл, түүний чимэглэлийн олон зуун жилийн уламжлалтай. Тэдгээрийн бэлгэдэл, утга агуулгыг үеийн үед ямагт хадгалан өнөө үед уламжлуулан үлдээжээ. Монголын ихэс дээдэс хувцасны өөрийн гэсэн төрөл, хэлбэртэй байсан бөгөөд хуулиар тогтоогдсон хувцас хунар хэв загвар нь төр ёсны зориулалттай байжээ.

Дундад зууны үеийн Монголын язгууртнуудын төрт ёсны бэлгэдэл, дээлний загвар, хээ чимэглэл нь дахин давтагдашгүй үндэстний уламжлалыг хадгалсан байдаг бөгөөд азийн бусад улс орнуудын үндэсний хувцасны загвар, материал, хээ чимэглэлээс эрс ялгаатай байжээ. Торго гэхээр хятад, хээ угалз гэхээр мөн л тэдгээр торго үйлдвэрлэгчдээс уламжилсан гэдэг буруу ташаа ойлголт байдаг. Энэхүү ташаа ойлголтыг бодит баримт судалгаанд тулгуурлан задруулах оролдлогыг хийх нь бидний зорилго юм.

Түлхүүр үг

Монгол дээл, загвар урлал, хээ угалз, зохиомж дүрслэл, төрт ёсны билэгдэл, язгууртан, чимэглэл

Оршил

Даяарчлагдаж буй мэдээлэл технологийн эрин үед улс үндэстнүүдийн тулгамдсан асуудал нь үндэсний бахархал болсон өв уламжлал, язгуур соёлоо хадгалж үлдэх асуудал болоод байна. Үүний нэг тод жишээ бол монголчуудын хувцасны соёл, түүний талаарх мэдлэг, генетик нөөцийн тухай асуудал юм.

Монголчуудын түүхэн хөгжлийн явцад язгууртнуудын дээл хувцас нь ёс заншил, бэлгэдэл, нийгмийн хөгжлийн өөрчлөлт зэргийг тусган уламжлагдан шинэчлэгдэж ирсэн оюуны болон эдийн үнэт зүйл бөгөөд цэцэн ухаант өвөг дээдэс, эрдэмтэн мэргэдийн хуримтлуулан баяжуулж ирсэн соёлын сан хөмрөгөөс хойч үе суралцан сэтгэл оюунаа сэлбэн, хөгжүүлэн шинэчлэх учиртай билээ.

Я.Цэвэлийн “Монгол хэлний товч тайлбар толь”-д “торго” гэдэг үгийг “Үгийн уг үндэс тор нь сийрэг саргар нэхээстэй юм ба торгыг ёнхор мяндсаар нягт нэхсэн хээнцэр эд” хэмээн тайлбарласан байдаг. Дундад зууны үеийн Монголын язгууртнууд дээл хувцсандаа торгыг ихээр хэрэглэдэг байжээ. Монголчууд өнөөг хүртэл Хятад, Энэтхэг гэх мэт гаднын улсын торгыг өөрсдийнх нь хээ бэлгэдэлтэйгээр хэрэглэсээр ирсэн боловч торгоны хээ загварын

хувьд өөрийн орны түүх, соёл уламжлал, бэлгэдэл өөр байснаас болж торгоны хээ дүрслэлийг өөрсдөө урлаж байсан баримтыг Дундад зууны үеийн хувцас, урлагийн бүтээл болон эд хэрэглэгдэхүүний соёлоос харж болно.

Азийн урлаг судлалын тэргүүн, эрдэмтэн James C.Y.Watt “Төв Азиас олдсон Хятадад хадгалагдаж байгаа Монголын эзэнт гүрний үед арьсан дээр урласан бүтээл нь ертөнцийг тэр чигт нь харуулсан зохиомжтой, бэлгэдлийн хувьд өргөн агууламжтай бөгөөд цэнхэр өнгө нь далай тэнгис, ногоон өнгө нь газар дэлхий, цагаан өнгө нь идээ цагаа, цагаан цайлган сэтгэл, улаан нь гал, шар өнгө нь энх тайвныг, тойрсон зүйлс нь уул, усыг харуулсан” байна хэмээн тэмдэглэсэн байна. Монголчуудын хээ хуарын бүтээл нь ертөнц дэлхийн шүтэлцээ холбоо, энх тайван, байгаль дэлхийг харуулсан байдаг гэдгийг судлаач энд онцолсон байна. Монголчуудын дээл хувцсандаа чимэглэж байсан хээ хуар нь Төв Азийн бусад орны ард түмний эдлэл хэрэглэлийн хээнээс огт өөр шинэлэг байсан бөгөөд монголчуудын сэтгэлгээний онцлогийг ямар нэг байдлаар батлан харуулж байна.

XIII-XIV зуунд Хубилай хааны үеийн Бээжин хотод хадгалагдан үлдсэн бүтээл болох

Юан улсын Монгол хаад, хатдын хөрөг зураг байдаг. Уг хөрөг зураг дээр дүрслэгдсэн ноёд, хатдын дээл хувцас нь хүннүгийн үеэс уламжилсан монгол хувцас, дээлийн загварыг тод илтгэж байдаг. “Хубилай хааны үед монголчуудад түгээмэл дэлгэрсэн хувцасны загвар, материал нь Хятадын үндсэн загвар байсан” ба “XIII зууны үед Монгол гүрний их хаан ... тайлга ёслолын хувцасны дүрэм хуулийг удаа дараа гарган тогтоосон бөгөөд ингэхдээ хуучин хэлбэр /уугуул монгол янз/-ийг хэвээр авч чимгийг маш их болгосон” хэмээснийг үзвэл тухайн үед гадны торго дурданг хэрэглэж байсан боловч монгол үндэстнийхээ соёл, уламжлал, билэгдлийг дээл хувцсандаа тусган урласаар ирсэн байна.

Зураг 1. Монголын эзэнт гүрний үед арьсан дээр урласан бүтээл

Зураг 2. Энэтхэгээс гаралтай буддизмын урлаг. Юан улсын Монгол хаад, хатдын хөрөг зураг

Түүхийн сурвалж мэдээнээс үзэхэд монголчууд эртнээс нааш хувцас хэрэглэлдээ ихэд анхаарч, тэр ч битгий хэл тусгайлан хууль гаргаж, харьяат улсын дотор журамлан мэдүүлсээр иржээ. Монгол газар анхны төр улс байгуулсан Хүннү нар өөрийн хувцасны хуультай байсны дээр киданчууд 928 онд Дай Ляо улсыг байгуулаад мөн хувцасны дүрэм зохион хэрэгжүүлжээ. Монголын их эзэнт гүрний үед их хаан Мөнх 1252 онд, Хубилай 1275 онд тус тус хувцасны хууль гарган хувцасны хэв маягийг тогтоосон тухай угсаатны зүйч эрдэмтэн нар зохиол бүтээлдээ бичсэн байдаг. Эдгээр хуулиар тогтоогдсон хувцас хунар, түүний хэв загвар нь Монголын ихэс дээдсийн төр ёсны зориулалттай байжээ.

Угсаатны зүйч Г.Бадрах нангиад толь, сурвалж бичиг шүүрдэн XIII зууныг хүртэлх үеийн

монгол хувцасны тухай хэрэглэгдэхүүнүүдийг цуглуулж, ном, эх бичигт үндэслэн монголчуудын ихэс дээдсийн хувцасны төрөл, хэлбэрийг "Тайллын хувцас", "Төрийн хувцас", "Албаны хувцас", "Ерийн хувцас", "Авын хувцас", "Гашуудлын хувцас"³ гэж ангилсан нь монгол хувцас ёслол, төр ёсны хүндэтгэлийн илэрхийлэл болж байсныг харуулж байна.

Эрдэмтэн Х.Нямбуугийн тодруулснаар "Түшмэдийн зүсмийн хувцас, албаны хувцас, хааны ёслолын луут дээл зэрэг нь тогтоосон дэг журамтай байхын зэрэгцээ ... хааны луут дээлийг хар хурмаш сиймхийгээр давхар хийгээд дээлийн гадар өнгөт алтан хээтэй байх ба таван өнгийн дотор алт холилдуулж нар сар, одон гариг, мяндсан луу, давхар биет луу, гургуул, барс, бичигт хундага зэргийг хатгамлан оёдог" болохыг дурджээ. Тэрчлэн "...Их тайлгад

Зураг 3. Чингис хааныг 1206 онд Онон мөрний хөвөөнд Их хуралдайгаар их хаанд өргөмжилж буй нь

хаан нь алтан хээтэй алтан малгай, цагаан нягт хив дээл, улаан бүс, хирсний эвэр, хас зэргийг шигтгэсэн хутга хуурай зүүх бөгөөд туурын оёдолт хар гутал өмсөнө. ...Бага тайлгадаа хаан нь хатуу малгай, улаан утсаар оёсон яст мэлхий хээтэй дээл өмсөх ба хатан улаан хив алчуур нөмөрч, хас чимэг зүүн, хар гутал өмсөнө.

...Хааны ерийн

өмсөх хувцас нь ногоон хээтэй чухал дээл бөгөөд улаавтар ногооныг үлэмж хэрэглэнэ” гэж тэмдэглэсэн байна. Эдгээр баримтад дээлийн талаар “тогтмол хээтэй, өнгөт алтан утсаар хээлэн хатгамлан оёсон” гэж тодотгон өгсөн байна. Үүнээс үзэхэд тухайн үед монголчууд дээл хувцсандаа хээ чимэглэлийг өргөн хэрэглэдэг байсан гэдэг нь нотлогдож байна.

“Монгол үндэстний хээ угалз нь ард түмний байгаль орчинтой харьцах харилцаа, түүнийг өдөр тутмын ахуй байдалдаа тусгах, гоо сайхны сэтгэлгээний үр дүнд үүссэн яруу хэллэгтэй, өлзий буян, өнгө ба бэлгэдэл зөн билгийн санаа агуулсан ардын өвөрмөц урлаг. Хээ угалз нь эдийг буюу эзнээ чимэх, сайхан болгохоос гадна эдлэх эзэндээ ерөөл болгож ашдын бэлгэ, энх жаргал, өлзий баяр, заяа буян бодсон маш эртний уламжлалт зан үйлийн шинжийг өөртөө хадгалж иржээ” гэж эрдэмтэн Ц.Ядамжав судалгааны бүтээлдээ дурдсан байдаг.

XIV зууны үед бүтээгдсэн Монголын Их хаадын үеийн номын чимэглэл зургийн хамгийн алдартай дурсгал болох Перс түүхч Рашид-Ад-Диний “Судрын чуулган”-ы чимэг зургууд нь хүмүүн төрөлхтний оюун санааны ховор чухал дурсгал болон мөнхөрсөн билээ. Энэ түүхэн бүтээлд дүрслэн үзүүлсэн монголчуудын дүр төрх, хувцас сэлт нь Монголын их хаадад бараалхахаар айлчлан ирсэн тэр үеийн хүмүүсийн ахуй байдлын талаар тэмдэглэн бичсэн харь орны элч төлөөлөгчдийн өгүүлсэнтэй бүрэн дүйх ажээ.

Рашид-Ад-Диний “Судрын чуулган”-ы

тайлбар зурагт “... дээлийн энгэр, дал мөр, хормой дээр дүрсэлсэн хээ угалз гоёл чимгийг нэгд нэгэнгүй тусгажээ” . Судрын чимэг зургаас үзэхэд Чингис хааны дээлийн энгэрийн хээг торгон дээр алтан утсаар оёсон байх бөгөөд хааны төрөл төрөгсөд болон түшмэд ноёдын хувцсан дээр хээ угалзыг шаглан урладаг байсан нь тодорхой харагдаж байна.

XIII-XIV зууны үеийн Монголын язгууртнууд угалз хээг дээл хувцсандаа өргөн хэрэглэдэг байсан тухай сурвалж бичгүүдэд тэмдэглэн үлдээжээ. Марко Пологийн 1293 онд бичсэн “Орчлонгийн элдэв сонин” хэмээх номд энэ талаар тодорхой өгүүлсэн байдаг. “Тэдний хувцас гэвэл баячууд нь алтан саатай магнаг торгоор хийж, ... Их хаан төрсөн өдрөө алтан утсаар хээлэн оёсон үзэсгэлэнт сайхан цэмбэн дээл өмсөх ба нэгэн түм хоёр мянган ноёд (жанжин) баатар эрс мөн их хааны нэгэн адил хувцас өмсөх аж. Тэдний дээлийн цэмбэ төдий л үнэтэй бус болой. Энэ хувцсыг тэдэнд их хаан бэлэг болгон барьжээ. Харин эрдэнийн чулуу, сувд, тана шигтгэн хээлж оёсон зарим дээл түм гаруй бизантын үнэтэй. Тийм дээл олон буй. Их хаан нэгэн түм хоёр мянган ноёд, баатар эрсдээ жилд арван гурван удаа өөрийн хэрэглэдэг шиг их үнэтэй сайхан хувцас бэлэглэдэг” гэж онцлон тэмдэглэсэн байна. Монголчуудын дээл хувцас нь алтан утсаар болон эрдэнээр шигтгэн хээлэн оёсон үзэсгэлэнтэй сайхан, ихэс дээдэс үнэтэй дээл хувцсаар гоёдог тухай энд тодорхой хэлжээ. Тэрчлэн монголчууд торгыг байгаа чигээр нь хэрэглэдэггүй, хээ угалзаар зээглэн чимэглэдэг байсан тухай энд онцолсон байна.

Мөн Жиованни дель Плано Карпинигийн зохиолд “Тэд дээлээ Бухарын ноосон даавуу, ал улаан бөс буюу Багдад торго хоргойгоор дараах маягаар хийнэ. ... Эхний өдөр цөм цагаан магнаг торго, дараагийн өдөр нь улаан магнаг торгон хувцас өмссөн бөгөөд гурав дахь өдөр нь бүгд номин хөх магнаг торгон хувцас, дөрөв дэх өдөр нь үлэмж тансаг хоргой хувцас өмссөн байж билээ” хэмээн дурджээ.

Зураг 4. Монголын их эзэнт гүрний үеийн язгууртны дээл

1237 онд Монголд ирсэн Сүн улсын элчин Пэн Да Я болон Сюй Тин нарын хамтран бичсэн “Хар Татаарын хэргийн тухай товч” зохиолд өгүүлснээр “... Тэдний хувцас хунар гэвэл энгэрээ зөв тийш дарж, зах нь дөрвөлжин хуучин эсгийгээр эсгэж, арьсан шижмээр оёдог, олсон шир утсаар үйлдэнэ. Өнгө нь улаан бор, элгэн ногоон бөгөөд нар, луу, гарьд тэргүүтний зурагтай. Үүнд эрхэм, доордын ялгаа гэж байхгүй. ...

Тэд сүүжнийхээ дээр тоолшгүй нарийн нугалаас гаргадаг, уужуу хувцсанд бол арван хоёр нугалбартай. Тэр үеийн Монголын нийт хүмүүсийн дээл нь ташуу мөөрөлжин, зөв энгэртэй байсан бөгөөд дээхэн үедээ бүдүүн цэмбэ, арьсан дээл өмсдөг байснаа хожим бөс, торгомсог, алт хатгамласан торгомсог дээл өмсдөг болжээ” гэж эрдэмтэн Х.Нямбуу судалгааныхаа бүтээлд өгүүлсэн байдаг.

Эдгээр ном зохиолд дурдсанаас үзэхэд Монголын язгууртнууд эртнээс дээл хувцсандаа өөрсдийн уламжлал, зан үйлийн бэлгэдлийг тусгаж, түүнийгээ алтан утас болон үнэт эрдэнийн зүйлээр шигтгэн хээ угалз чимэглэн урлаж байжээ.

2003 онд МҮТМ-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан Ц.Аюуш, Ж.Баярсайхан, Г.Рэгзэн, археологич Г.Мэнэс нар Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутаг Хэрлэн Баян Улааны “Бухын хошуу” хэмээх газар буй булшнаас ховор сонин олдвор, түүх археологийн чухал хэрэглэгдэхүүн болох гоёмсог хээ угалз эмжээр бүхий торгон дээл, өргөн эмжээртэй торгон дан дээл, өрөөсөн алтан ээмэг, сэлэм, дөрөө, хутганы эвлэж болохуйц хэсгүүд зэрэг олон зүйл олсон юм.

Судлаач Ж.Баярсайхан дээрх олдворыг малтан шинжилж байсан бусад булшны материалуудтай харьцуулан үзээд “Эдгээрийг XII-XIV зууны үед холбогдуулж болмоор байна. Энэ булшнаас гарсан сумч хутганы хугархай, дөрөөний хэсгүүд, дээл хувцасны энгэр болон бусад зүйлс нь Монголын эзэнт гүрний үед холбогдох бусад дурсгалуудтай ижилсэж байгаа нь тухайн олдворуудын үнэ цэнийг тодорхойлох чухал зүйл болж байна” гэж дүгнэсэн байна.

Доорх зураг дээрх дээлийг Монголын язгууртнууд өмсөж хэрэглэж байсан ба тухайн дээлтэй төстэй зургуудыг Дундад эртний

үеийн сурвалж, хөшөө чулуун дүрслэл, археологийн олдвор, эртний номын чимэг зургуудаас харж болно.

Монгол язгууртны эл дээлийг нарийн нэхээстэй торгоор хийж, мөр, энгэр, хормой, ташаа, ханцуйн үзүүр, бугалга зэргийг уламжлалт үргэлжилсэн эвэр угалзан хээ, энгэр захыг тойруулан үргэлжилсэн хамар угалз хээгээр чимэглэж, чимгийг эрчилсэн утсаар зээглэж оёсон байна. Тухайн үед Монголын язгууртан ноёд дээлийнхээ энгэр, дал мөрөнд хээ угалз гарган оёх ёс заншилтай байсан бөгөөд өнөөдөр өөрчлөгдөн хувьсаж, монголчуудын хэрэглэдэг додигны хэлбэр загвар болсныг урлагийн бүтээлүүдэд дүрсэлжээ. “Эвэр угалз бол Монголын амьтны дүрст хээ угалзны нэг том төрөл бөгөөд Алтай, түүний хавь нутагт орших туурайтан амьтны сүрлэг үзэсгэлэнтэй эврээс үүсэлтэй” юм. “Эвэр, ээмэг, ээтэн гэх мэт нь дугараг эргэсэн матийсан гэсэн утгатай эвэр гэсэн утгаараа бөх үлдэж, угалз нь ам өрх гэж айл гэрийг нэрлэдгийн адил юмны бүх хэсгээр бүхлийг нэрлэсэн” байна. “Мөн хуйларч эрчилсэн салхийг говийнхон “угалз” хэмээн нэрлэдэг бөгөөд хээ нь түүний язгуур үндэс болсон угалзаас улбаалан үүссэн тул Монгол хээ угалзыг “Угалзан урлаг” хэмээдэг”.

Энэ мэт ихэнх хээ нь монгол ардын аж байдлаас эхтэй, бодит үндэстэй монгол үгээр нэрлэгдсэн байна. “Амьтдын эврийг эртний зураачид ихэд анзаарч шохоорхсоныг бид бас нэн анхаарах нь зүй. Учир нь ерөөс хийсвэр сэтгэхүй элдэв сонин хачин дүрс тэмдэгт дулдуйдан бясалгах уугуул шинжтэйн сацуу эвэр дүрсээс хожмын элдэв тамга тэмдэг гарсны зэрэгцээ эвэр нь нарийн нийлмэл утгат томъёо тэмдэг хэлхэж бүтээх арал болсон” бөгөөд монголчууд олон мянган жилийн шууд уламжлалтай үндэсний ба язгуур үзэл суртлын сүлд тэмдэг бүхий ганц улс түмэн билээ.

Ийнхүү Дундад зууны үеийн Монгол язгууртны дээлийн хээ чимэглэлийн талаар дотоод, гадаадын судлаачдын бүтээл багагүй байгаагийн дээр соёлын талаар холбогдох ард түмний судалгааны хэрэглэгдэхүүн нь Монгол үндэстний хувцас болон түүний хээ чимэглэлийн түүхийг боловсруулахад ихээхэн дэм үзүүлж байна.

Дүгнэлт

Дээрх бүгдээс дараах дүгнэлтийг хийж болохоор байна. Үүнд:

- Монголын ихэс дээдэс үндэсний өвөрмөц онцлог бүхий дээл хувцасны төрөл, хэлбэртэй байсан бөгөөд хэв загвар, хээ чимэглэлийг хуулиар тогтоож, төрийн ёслол хүндэтгэлийн зориулалтыг зааж өгсөн нарийн дэг журамтай байжээ.
- Дундад зууны үеийн Монголын язгууртнууд төрт ёсны арга хэмжээнд дээл хувцсандаа билэгдлийн шинжтэй, үзэсгэлэнтэй, үнэтэй, давтагдашгүй утгыг агуулсан чимэглэл бүхий хувцас хэрэглэдэг байсан байна.
- Монголын ихэс язгууртнууд торгыг байгаа чигээр нь хэрэглэдэггүй байсан бөгөөд Бухарын ноосон даавуу, өнгө өнгийн магнаг торго, хоргойгоор үлэмж тансаг торгон хувцас хийж, түүн дээрээ дахин давтагдашгүй үндэстний уламжлалыг хадгалсан өөрсдийн бэлгэдэлтэй хээ хуараар чимэглэн урлаж өмсөн хэрэглэдэг уламжлалтай байжээ.
- Дундад зууны үеийн Монголын язгууртнууд төрийн ёслол хүндэтгэлийн арга хэмжээнд өмсөх дээл хувцсандаа үндэснийхээ бэлгэдэлтэй хээ хуарыг

алтан утас болон эрдэнийн зүйлээр чимэглэн зээгт наамлын аргаар давхар шаглан урлаж, ардын урлагийн баян тансаг өв санг бүтээж байсныг түүхийн эх сурвалж, номын чимэг зураг, эртний үеийн сурвалж бичиг, археологийн олдворуудаас харагдаж байна.

- Дундад зууны үеийн Монголын язгууртнуудын дээл хувцасны загвар, хээ чимэглэл нь үндэстний давтагдашгүй уламжлалыг хадгалсан бөгөөд дээл хувцасны загвар, эх материал болох торго түүний хээ чимэглэл нь Дундад Азийн улс орнуудын хувцасны загвар, материал, хээ чимэглэлээс өөр байсан бөгөөд өөрийн гэсэн үндэстний онцлог шинжийг өөртөө агуулсан байна.
- Монголчууд зөвхөн өөр хоорондоо төдийгүй Ойрх Дорнод, БНХАУ-д хүртэл өөрсдийн хувцасны соёлыг түгээн дэлгэрүүлж тэдний өв соёлд томоохон нөлөө үзүүлж байсан ард түмэн юм. Иймд уламжлалт өв соёлоо хадгалан, цаашид хөгжүүлэн дэвжүүлэх, үндэстний бахархал болсон хувцас загвар тэр дундаа язгууртнуудын дээл хувцсыг Монгол төрийн хэмжээнд судалж боловсруулах шаардлагатай байна.

Ашигласан номын жагсаалт:

Нэг. Монгол хэлээр хэвлэгдсэн бүтээлүүд

1. Бадрах Г. Чингис хаанаас дээд үеийн өвөг дээдсийн Монгол хувцас. УБ., 2006.
2. Баяр Д. Перс номын чимэглэл зурагт хадгалагдан үлдсэн дундад зууны Монголын уран зургийн зарим мэдээ //Түүхийн судлал. №24.УБ.,1990.
3. Баярсайхан Ж. Судалгааны ажил.УБ., 2008.
4. Жиованни дель Плано Карпини. Монголчуудын түүх. УБ.,1985.
5. Нямбуу Х. Монгол хувцасны түүх. Түүхийн ухааны докторын зэрэг горилсон диссертац. УБ.,1993.
6. Нямбуу Х. Халхын зарим нутгийн хээ угалзны зүйлээс.УБ.,1968.
7. Төмөрхуяг Ж. Хээ угалз бүтээх аргууд. УБ.,2010.
8. Эрдэнэ Ч. Их гурвалжин. УБ., 2002.
9. Ядамжав Ц. Монгол ардын хээ угалзын эх дүрсүүд. УБ.,1985.
10. Ядамжав Ц. Хээ угалз. УБ.,1995.

Хоёр. Гадаад хэлээр хэвлэгдсэн бүтээлүүд

1. James C.Y.Watt Brooke russell astor chairman department of asian art.mma “The world of KUBILAI khan: Chinese art in the yuan dynasty-a retrospective” October 8. 2010.
2. Марко Поло. Кочевник Азии. М., 1976.

Erasmus
Mundus

ERASMUS MUNDUS

Манай хамт олноос гадаад харилцаандаа баримталж байгаа зарчим болон хэрэгжүүлж байгаа үндсэн бодлого бол дэлхийн нэр хүндтэй сургуулиудтай солилцооны хөтөлбөр, төсөл хэрэгжүүлэх замаар багш, оюутан, ажилтнуудынхаа мэргэжлийн болон хувь хүний өсөлт, хөгжлийг дэмжиж, үндэсний дээд боловсрол төдийгүй улсын хөгжилд хувь нэмрээ оруулах өндөр мэдлэг, чадвар, хандлагатай мэргэжилтэн, багш, судлаачдыг бэлтгэх явдал юм.

Энэхүү бодлого, зарчмын хүрээнд бид 2014 оноос Европын Холбооны дээд боловсролын тэтгэлэгт солилцооны ERASMUS MUNDUS MOBILITY ASIA /EMMA/ хөтөлбөрийн Монгол Улс дахь түнш байгууллагаар сонгогдон ажиллаж, уг хөтөлбөрийн хүрээнд 30 гаруй багш, оюутнууд Франц, Итали, Польш Улсад амжилттай суралцуулаад байна.

Европын Холбооны “Erasmus Mundus Mobility with Asia” хөтөлбөрийн хүрээнд “СИТИ” Их сургууль дараах төслүүдийг амжилттай хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

2013 оноос Францын Ницца хотын Софиа Антиполис их сургуультай хамтран Дээд боловсролын тэтгэлэгт солилцооны Erasmus Mundus” хөтөлбөр;

2016 оноос “Их сургууль, бизнесийн байгууллагын түншлэлийг бэхжүүлэх Erasmus+” төсөл;

2017-2018 онд “Ажил эрхлэлт ба мэргэжлийн өсөлтийн талаар их сургуулиас үзүүлж буй үйлчилгээний менежмент” төсөл.

Төслийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг Та “СИТИ” Их сургуулийн Гадаад харилцааны албанаас аваарай.

Танд амжилт хүсье. Баярлалаа.

СЕРИКБОЛ ЖАДЫРА**Студентка 3-го курса Кафедры иностранных языков и педагогического образования Гуманитарного факультета Университета СИТИ**

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ключевые слова

Самоопределение молодежи, самоопределение личности, профессиональная деятельность.

Введение

Каждый день мы помогаем подросткам и взрослым в выборе профессии. Но более научно и точно называть этот процесс помощью в профессиональном самоопределении личности. Начиная с подросткового возраста, человек задумывается—Кто я? Какое мое место в этом мире? Что я собой представляю? Что я могу? Чего я хочу? Самоопределение—довольно сложное понятие. Давайте разбираться.

Пролог

Самоопределение личности—это сознательный самостоятельный выбор человеком жизненного пути и позиций, которых он придерживается в различных ситуациях. Выбор ценностей, нравственных норм, профессии, религии, условий жизни. В процессе мы отвечаем себе на два вопроса: "Кем быть?" и "Каким быть?".

О самоопределении можно говорить только тогда, когда у человека есть свобода выбора. Еще лет 150 назад у наших прапра...прабабушек и дедушек было мало возможностей свободно выбирать вид деятельности, религию и условия жизни. Да и до сих пор, конечно, мы не можем говорить об абсолютной свободе самоопределения. Сложно стать католиком, если родители исповедуют православие. Трудно поступить в Гарвард, если ты родился в малообеспеченной вологодской семье. Но, к счастью, это все же возможно. Как считал знаменитый психолог Сергей Рубинштейн, внешние причины действуют только через внутренние условия. А Уолт Дисней говорил на это: "Все наши мечты могут стать реальностью, если у нас хватит смелости следовать им до конца".

1. КАКИЕ ВИДЫ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ИЗУЧАЮТ ИССЛЕДОВАТЕЛИ?

Самоопределение личности обсуждается во всех гуманитарных науках-психологии, философии, социологии, педагогике и пр. Исследователей интересуют разные аспекты выбора.

- Социальное самоопределение-осознанная принадлежность к социальным группам и следование социальным нормам. Болельщик "Спартака"? Любительница классического балета? Хипстер? Вор в законе?

- Гражданское самоопределение-позиция гражданина. Как я отношусь к своей стране и что для нее готов сделать?

- Общественно-политическое самоопределение-приверженность политическим взглядам и партиям. Консерватор? Либерал? Или за полную анархию?

- Профессиональное самоопределение-сознательный выбор профессии и дела жизни. Хочу быть актером? Врачом? Руководителем? Иметь собственный бизнес?

- Религиозное самоопределение-приверженность конкретной религии и отношение

к другим конфессиям. Считаю ли я себя толерантным?

- Семейное самоопределение-представление о модели семьи и отношений в ней. Хочу ли я жениться и заводить детей? Можно ли прожить в браке с одним человеком всю жизнь?

- Внутригрупповое самоопределение-осознание своей роли внутри социальной группы. Я лидер или ведомый? Могу ли я влиять на других членов группы?

Даже литература включается в дискуссию о самоопределении. Интересно, что вся литература нового и новейшего времени построена на проблемах персонажей с личностным самоопределением. Евгений Онегин, Жюльен Сорель, Дориан Грей, Илья Обломов, Мадам Бовари, Родион Раскольников, Анна Каренина, Григорий Мелехов, Юрий Живаго-любой персонаж психологического романа испытывает трудности с определением жизненной позиции. О каком самоопределении идет речь в романе "Анна Каренина"? А в "Преступлении и наказании"? Поэтому рассматривать урок литературы стоит не только с точки зрения расширения кругозора, но и с точки зрения расширения эмоционального опыта подростков. Книга дает возможность моделировать непривычные социальные и

психологические ситуации и взвешивать-а как я поступил бы на месте персонажа?

2. САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ПОДРОСТКОВ

С какого возраста можно говорить о самоопределении? Даже ребенок-дошкольник может сознательно выбирать модели поведения: я буду капризничать для того, чтобы... Но актуальным этот вопрос становится в юношеском возрасте, когда подросток получает всю полноту выбора, а точнее "сталкивается" с ней, потому что уже пора выбирать. Сигналом того, что подросток "самоопределился", становится то, что он сам принимает решения о выборе и несет за них ответственность. То есть, не винит родителей, если что-то пошло не так.

Из всех типов самоопределения для подростка на первый план выходит социальное и внутригрупповое. Он ищет свое место среди сверстников в классе, в спортивной секции или хоре, во дворе. Самоопределение-это важнейший этап взросления. Самоопределившийся подросток- это значит социально зрелый подросток, готовый к взрослой жизни. Именно такую личность стремятся воспитать родители.

Этапы самоопределения подростка:

- Осознает себя частью общества, в котором действуют социальные нормы, ценности и оценки
- Сравнивает себя с другими и "примеряет" на себя требования действительности
- Оценивает себя
- Учится выбирать социальную роль, гражданскую позицию, ценности, профессию.

В западной психологии процесс личностного самоопределения называется формированием идентичности. Этот термин подчеркивает, что для взросления

человеку необходимо научиться отделять себя от окружающего мира, понимать свою уникальность и находить свое место во внешнем мире.

3. ЧТО ТАКОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ

Профессиональное самоопределение наступает вслед за социальным. Термин "профессиональное самоопределение" используется как синоним слову "профориентация". Хотя можно провести тонкую грань между этими словами. Когда мы говорим о "профориентации молодежи", молодежь выглядит пассивным объектом, к которому применяют профориентационные методики. А в "профессиональном самоопределении" явно чувствуется активность человека, который находится в процессе самоопределения. Поэтому психологи предпочитают говорить именно о профессиональном самоопределении старшеклассников.

В современной школе этап выбора профессии длится с 14 до 18 лет. Старшекласснику важно представить, какое место на рынке труда он хочет и готов занять. Чтобы немного "оттянуть" профессиональное самоопределение до 20 лет, можно выбрать фундаментальное образование. В этом случае момент принятия решения наступает примерно на 3-м курсе, в период выбора специализаций.

Как и любой другой тип самоопределения, выбор профессии требует серьезной интеллектуальной работы и активного поиска. Специалисты в профориентации используют термин "готовность к профессиональному самоопределению". Это заинтересованность и способность человека сделать профессиональный выбор, используя при этом собственные ресурсы и имеющуюся информацию. Уровень готовности вполне можно оценить с помощью профдиагностических методик. Чтобы понять готов ли подросток к самоопределению, важно оценить разные внутренние и внешние показатели.

Заключение

1. Внутренняя готовность (субъективная). Источником формирования внутренней готовности является сам субъект самоопределения. К факторам внутренней готовности относятся:

- Понимание себя: адекватная самооценка своих способностей, учебно-профессиональных достижений, интересов, черты характера, осознание образа "Я" в контексте профессионального самоопределения.
- Ответственность или "автономность" (термин А.П. Чернявской): понимание того, что профессиональный выбор необходимо делать самостоятельно, без давления родителей, друзей, преподавателей, а также нести ответственность за него в дальнейшем.
- Эмоциональный настрой: мотивы выбора профессии, положительное отношение к профессиональной деятельности и необходимости обучения, жизненный оптимизм, эмоциональная уравновешенность и переносимость неудач.

2. Информированность: получение необходимой для профессионального самоопределения информации из внешних источников. Какие типы информации требуются подростку, желающему выбрать профессию:

- Знание профессий и сфер деятельности: осведомленность о работе специалистов конкретных профессий, их условиях труда и уровне зарплат; знание профнаправлений и отраслей экономики; знание о востребованности профессий сейчас и о профессиях будущего; понимание современных особенностей и тенденций на рынке труда.
- Знание систем образования: осведомленность о высшем и среднем профессиональном образовании в своем регионе и стране, возможностях обучения за границей, знание правил поступления, сроках и особенностях обучения.
- Отсутствие мифов и заблуждений о выборе профессии: понимание того, что профессиональная траектория изменчива и не выбирается "раз и навсегда", понимание того, что нет профессий, которые напрямую приводят к богатству или успеху.

3. Факторы принятия решения: жизненные установки человека, которые влияют на выбор профессии:

- Выбор образования: сформированность ценностей и склонностей в выборе вуза, колледжа, техникума или другого типа образования, установки на выбор образования по продолжительности обучения и стоимости.
- Согласованность выбора: соответствие мнения человека о выборе профессии с мнением окружения—родителей, друзей, преподавателей; учет потребностей общества и рынка труда при выборе профессии.
- Определенность выбора: выявленные склонности к конкретной профессии или предпринятые ранее шаги на пути выбора профессии.

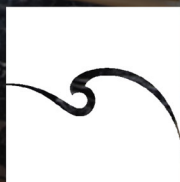
Список литературы:

1. Грошев И.Л., Грошева Л.И. Развитие семейного молодёжного предпринимательства в условиях современной России // Вестник Челябинского государственного университета. 2014. № 24.
2. Лутовина К.В. Почему выпускники вузов не работают по специальности // Молодой ученый. 2017. №36.
3. Мантикова А.В. Формирование личности в старшем пубертатном возрасте // «Наука. Мысль: электронный периодический журнал». 2016.
4. Шерер И.Н. Проблемы занятости молодёжи на рынке труда // Известия ВГПУ. 2012.
5. Шиляева Л.Б. К вопросу изучения ценностных ориентаций как составляющей жизненной перспективы личности // Международный журнал экспериментального образования. 2014. №6

СИТИ ИХ СУРГУУЛИЙН ЗУРГИЙН ЦОМОГ

www.citi.edu.mn/citi-galler/

СИТИ ИХ СУРГУУЛЬ

Денверийн гудамж, 7 дугаар хороо,
Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар, Монгол

+976 77442244

www.citi.edu.mn

info@citi.edu.mn

[/citiuniversity](https://www.facebook.com/citiuniversity)

[/Citi_University](https://twitter.com/Citi_University)